

alföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

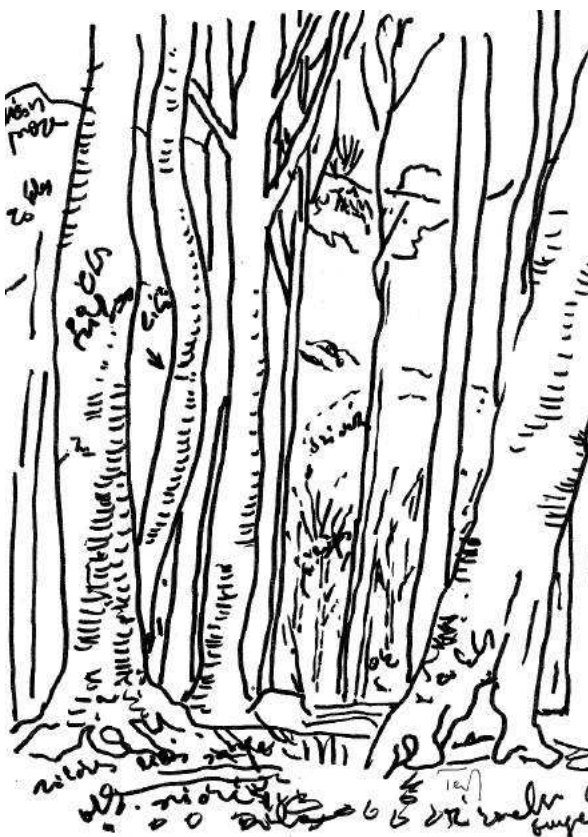
PETŐCZ ANDRÁS
TANDORI DEZSŐ
TÉREY JÁNOS
VERSEI

„MAGYAR MÁTRIX”
GARACZI LÁSZLÓ
DRÁMÁJA

ARANY ZSUZSANNA
„KOSZTOLÁNYI DEZSŐ
ÉLETE”

TANULMÁNYOK
JELKY ANDRÁS
JÓKAI MÓR
PRÓZÁJÁRÓL

KRITIKÁK
BEDNANICS GÁBOR
SZILÁGYI ÁKOS
KÖTETEIRŐL

HATVANÖTÖDIK ÉVFOLYAM

2014/1

alföld

HATVANÖTÖDIK ÉVFOLYAM — 2014. JANUÁR

- 3 TANDORI DEZSŐ versei: Oscar Wilde – In (nota)m em.
6 PETŐCZ ANDRÁS verse: A lezárult idő
8 GARACZI LÁSZLÓ: Magyar Mátrix (dráma – 1. rész)
32 TÉREY JÁNOS verses regénye: A Legkisebb Jégkorszak (Búcsú Cataniától –
részlet)
40 ACZÉL GÉZA: A kortárs levelei (A feladat mint esztétikai inger – Tenk
László festészetéről)

műhely

- 43 ARANY ZSUZSANNA: Kosztolányi Dezső élete („Ez volt az élet?” – 3. rész)

tanulmány

- 72 PUSZTAI GÁBOR: A nem létező Jelky András (Fikció és valóság a világjáró
bajai szabólegény történetéről)
85 TÖRÖK LAJOS: „A saját életem színének keresztül kell rémleni a munkáimon”
(Jókai Mór és az önéletrajz útvesztői)

szemle

- 106 TÓTH ÁKOS: Visszakozó szavak (Szilágyi Ákos: Szokatlan ügy)
113 MAKAI MÁTÉ: Reszkető jelek között (Szolcsányi Ákos: A felszínről)
118 URBÁN BÁLINT: A lét feltérképezhetetlensége (Molnár Illés: Hüllők
és izzók)
121 BAKONYI ISTVÁN: Idegennek lenni, avagy mégis otthon? (Petőcz András:
Idegennek lenni)
124 SMID RÓBERT: Viszály helyett (Bednatics Gábor: A kétséges faggatása)

képek

TENK LÁSZLÓ festményvázatai

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

ÁFRA JÁNOS, PINTÉR LAJOS, POÓS ZOLTÁN, SZIJJ FERENC versei
GARACZI LÁSZLÓ drámája: „Magyar Mátix” – 2. rész
VÁMOS MIKLÓS elbeszélése
BÉNYEI PÉTER, DOBOS ISTVÁN tanulmányai
FODOR PÉTER, SZEKFÜ ANDRÁS filmművészeti írásai
Kritikák Háy János, Temesi Ferenc kötetéről

---

*Megjelenik Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.*

---

*<http://www.alfoldfolyoirat.hu>
alfold@mail.debrecen.com*

 alföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

ACZÉL GÉZA főszerkesztő
FODOR PÉTER
SZIRÁK PÉTER szerkesztők
ANGYALOSI GERGELY főmunkatárs
ÁFRA JÁNOS munkatárs

alföld

600 FORINT

nka
Nemzeti Kulturális Alap

TANDORI DEZSŐ

Oscar Wilde

IN (NOTA)M EM.

PONTOSAN ÍGY

*Piacon halszagot éreztem,
brrrjh! Beugrott azonban:
Kafka ébezőművésze. Egy
ételt se szeretett már.
Én így (szerep): A többinek
az ízét se szeretem! Nem
pontos; vki. oldja meg.*

NŐK SZÉPSÉGÜKKEL...

*...tudósok, földtörténettel
nekem szívességet ne tegyenek.
(Nem is tesznek.)*

KÖZÖS NEVEZŐ: A GONDOLAT

*Ha már több nagy eszménk
is egy nagy szar, lebet,
az, hogy „egy nagy eszme”,
az egy nagy szar. A gondolat maga.*

TELJES KÖR

*Ha nincs mit tenni,
nincs mit tenni.
De ha van,
akkor sincs.*

WITTGENSTEIN-VÁLTOZAT

*Nem hiszem, hogy többesben
bármiről is lehetne valót
beszélni. Egyesben meg minek?*

MÁSOK; A DOLGOK BOSSZÚJA

*Már magamban sem
bízhatom egy alattomos
betegség óta. Másokban?
Nem tudom. Kik ők?
Mindig csak velem
kapcsolatban gondoltam
rájuk, magamra sosem.
Ez most visszaüt.*

KAFKA ÉHEZŐMŰVÉSZE

*A balszagot se bírom.
A többi ételnek meg
az ízét se.*

TÉVUTAS TÁVUTAS: Ø

KAFKA MESÉLI

*Rokonom szerint a
legeszményibb körül-
mények között sem
lehet eljutni csak a
szomszéd faluba se.
Nekem az, hogy
írjak, mind közelebben
a szomszéd falu.
Eljutni már rég nem
akarok merészeln
sehova. Külsőt nem tartok,
egy járműre/ről nem megy a fel/le.*

KÖSZÖNET A POÉNÉRT, NYELV

*„Az életet barátom szétszórja
itt az élet. (Én nem tudom
mit éltem s mi az, hogy
én itt voltam...) Fáradt
vagyok, nincs kedvem s
magamról nem beszélek.”
(Szép Ernő) Másról se!!*

AZON VAGYOK ELÁMULVA...

...hogy életem e fordulatain (abbamaradt 66 év után MINDEN JÁTÉK; nem akarok találkozni; beszélgetni; írni se már kb.!!! csak lenni, kötelező időpont nélkül, madárkámát leszámítva), e mindenelmaradáson nem vagyok elámulva! (No, szerkesztés, se. ELŐREVETÉS – KÖZVETÉS – VÉGVETÉS. Se!)

ÍRTAM EZT?

*Rajzoltam, ja.
Nem, hogy nem ebben a világban élek. Ebben a világban már nem élek / = nem élem már ezt a világot; a Ø kortól a világ Ø végezetéig.
Az írás becsülete: hogy ezt azért mondani kell.*

A VILÁG DOLGAI

*(de még az elismerés is, a megdicséres is, a siker):
ha tönkremegy az életem, e dolgok*

nem segítenek; ha fennmaradok, ezek nem szükségesek

AUTOMATIKUSAN KÉSZÜLŐ FÓMŰ ITT

*Ld. Népszabi 2012. 03. 10.
Sakkrovat.
Én: „Az Asperger-szindróma tematizálatlansága.”
Ld. Az egzisztencialitás =*

a tematizálatlan.

*Az Asperger-szakirodalomhoz
hozzálátok. Nincsenek manifeszt
jegyek. Az egy-érdeklődés igen
jellemző, olvasom; s Kafka;
Einstein; Van Gogh; Bartók;
Hitchcock; Bobby Fischer;
ejha, hogy férek én ide??*

PETŐCZ ANDRÁS

A lezárult idő

*Valamit kezdenem kellene mindazzal,
ami mostanság hajnalban körbevesz engem.*

*Úgy négy óra tájban arra riadok, arra a furcsa
gondolatra, hogy hamarosan meg fogok halni.*

*Nem a halál ténye izgat, nem is az azt megelőző
és nyilvánvalóan elkerülhetetlen szenvedése,
hanem, hogy nem, hogy egyáltalában nem
végeztem el a feladatomat, amiért itt, és most,
és mindörökké és ebben a pillanatban –*

*Émelygés fog el, hajnalonta, valamiféle korai jele ez
testem leépülésének. Nem félek, nem szorongok,
csak az elvégzetlen munka idegesít, mindaz, amit
megtehettem volna, de – valamiért – nem tettem meg.*

Annyira szeretném, hogy több időm legyen!

*Időhegyeken szeretnék keresztülgázolni, és
gondolatban már meg is teszem, időhegyek
magasodnak elém, és megmászom a magasba
nyúló időcsúcsokat, és az elvégzett munka
lobogóját tűzöm ki hibetetlen magasságokban,
aztán még időóceánok is hevernek a lábaim
előtt, és én átúszom ezeket a tengereket, és
így magamhoz ölelem mindazt, ami idő,
a hegyeket, meg a végtelen óceánokat, mert
hatalmasabb vagyok még náluk is.*

*És felriadva, mégis kábán, félálomban azon
töpregek, miért is alakult minden úgy, ahogyan
éppen alakult, és miért is olyan végtelenül és
szorongatóan időbiányos körülöttünk minden.*

*Amikor reggel megjelennek az első napsugarak,
lehunyom a szemem, és kissé elszomorodom,
túl vagyok egy újabb éjszakán, mondom magamban,
és nem vagyok túl mindenféle, ótvaros gondon.*

Látod, az időt, a régi barátot, aki veled haladt,
elveszíted, *mondom magamban*, és lassan közelít
a perc, a lezárult idő, valamiféle utolsó pillanat.

GARACZI LÁSZLÓ

Magyar Mátrix

BÉTA VERZIÓ

SZEREPLŐK

HANG, kérdező, moderátor
BEA, 40–50 éves tornatanárnő
LACI, a férje, 40–50 éves informatikatanár
KRISZTA, a lányuk, kb. 20, színészhallgató
EMESE, Kriszta húga, kb. 15, gimnazista
BALÁZS, kb. 22, Kriszta barátja, rendszergazda
DANI, 25–30, Kriszta szeretője, biztonsági őr
LAURA GRAF, Laci virtuális partnere
COPFOS PITYU, néptáncos
GOGOLÁK TIBI, tévés műsorvezető
SCHLAMBUTZ ALMA, rádiós műsorvezető
JOHN WU GÉZA, az utolsó magyar 3013-ban

1. JELENET

(Bejön Bea és Laci, leülnek, mintha a nézőtér tükörképét látnánk, fészkelődnek, sugdosnak, elhelyezkednek, Bea fölveheti a „mindjárt kezdődik az előadás” arcki-fejezést, Laci talán óvatos szunyókálásra rendezkedik be)

HANG: Kérjük, hogy az előadás végén ne felejtsek el *visszakapcsolni* mobiltelefon készülékeiket... Köszönjük... Önnek is szól...

(Bea sietve kikapcsolja a készülékét)

HANG: Köszönöm... Üdvözljük minden kedves nézőnket a debreceni Csokonai Színház *Magyar mátrix* című előadásán! Remélem, jól fognak szórakozni. A mai előadás hősei nem egy magányos drámaírói elme szüleményei, hanem létező, tapintható, lélegző, eleven emberi lények... Nagy örömünkre szolgál, hogy a közönség soraiban ennyi érdekes arcot, okosan csillogó tekintetet látunk.

(Feszültséget sugárzó zene, lámpa pásztáz a nézőkön, megállapodik Beán és Lacin)

HANG: Mi szólnának, ha ma önöket választanánk?

BEA: *(zavartan)* Pont minket?

HANG: Igen.

BEA: Mi egyáltalán nem vagyunk érdekesek. Nem lehetne valaki mást?
LACI: Egyszerű, hétköznapi emberek vagyunk.
HANG: Mindenkinek vannak különleges történetei.
LACI: Nekünk nincsenek.
HANG: Minden ember csoda. Minden család rejteget valamit.
BEA: Dolgoztunk, gyereket neveltünk, küszködtünk, ennyi.
LACI: Ha minket választ, az előadás az unalom mocsarába fog fulladni.
HANG: Majd kiderül, kedves...
LACI: *(kelletlenül)* László.
HANG: László! És...
BEA: Bea.
HANG: Bemutatkoznának röviden, kedves László és Bea? Kérem, jöjjenek fel a színpadra.

Bea és Laci fölmege a színpadra.

LACI: *(a torkát köszörülve)* Ha nagyon muszáj.
BEA: *(közbeugrva)* Kezdem én, Újházi Bea két gyermek anyja, testneveléstanár a Diadal úti Alapítványi iskolában. Mi vezettük be a zsámolyról hátrafelé nyilazást tömegsport jelleggel... Lányoknak: népi callanetics! Amúgy válogatott talajtornász voltam. Junior. Ő a férjem, Laci. *(nézi, Laci ballgat)* Jó ember, csak soha nem beszél az érzelmeiről. Látják? Most is hallgat.
HANG: László?
LACI: Újházi László, informatikatanár a Diadal úti Alapítványi iskolában, feleségem Bea, van két kislányunk, Kriszta és Emese. *(elakad)*
HANG: Ön is olyan aktív a munkahelyén, mint Bea?
LACI: Volt egy projektünk, de nem támogatta a minisztérium.
HANG: Mi volt az a projekt?
LACI: Pupillával mozgatható kurzor. Ahogy ide-oda néz az ember, úgy mozog a kurzor. *(mutatja)*
HANG: Mondjon még valamit, László! *(Laci töpreng)*
BEA: Gyerekek az iskolában Nyúvév Laci bácsinak hívják.
HANG: Nyúvév Laci bácsi?
BEA: Igen.
HANG: László, miért hívják az iskolában a gyerekek önt Nyúvév Laci bácsinak?
LACI: Régebben volt egy zenekarunk, a *New Wave Laci bácsi*.
HANG: Szóval zenész?
LACI: Voltam.
HANG: Ez nagyon érdekes, mesélne erről az időszakról?
LACI: Nem tudom, mit meséljek.
HANG: Valami jó kis vicces vagy életszagú sztorit!
LACI: Hát, az volt, hogy így elég sok koncertre jártunk a haverokkal, például emlékszem egyszer a csepeli szabadtéren egy Beatrice-koncertre, a Benya nyomult előre a tömegben, mi meg utána, mindenki üvöltött, a *Nem kell*-nél értük el a kordont, egy lány sírt mellettem, a *Nem kell* miatt vagy mert nekinyomták a kordon-

nak, és akkor a Benya fölemelte a lányt, és átdobta a kordonon a színpad elé, és utána ugrott, és láttam, hogy a rendőrök ütni kezdik őket, „egy pofon neki, még egyet neki”, mire én is átmásztam, és a Szípus Rudi, meg a Bak Feri is, mert tudtuk tapasztalatból, hogy többünket egyszerre nem tudnak annyira megverni, és tényleg, nem is vertek meg annyira, csak a Benya csuklója ficamodott ki, meg az én lábujjamról jött le a köröm...

HANG: Szóval maga egy ilyen őspunk, Laci?

LACI: Á, pont akkor ősszel kezdtem főiskolára járni, elvesztettem ezeket a Benyáékat is szem elől... később már senkiért nem ugrottam volna át semmilyen kordonon.

HANG: Nagyszerű! Kedves László és Bea, elmesélnék most nekünk, hogyan ismerkedtek meg egymással?

LACI: Hogy ismerkedtünk meg?

BEA: Ó, az nagyon romantikus volt...

LACI: 1990 nyara, épp az első szabad választások után...

BEA: A tópart... a móló... A mi szerelmünk a füredi Hatlépcsős borozóban szoktunk szórakozni... Ott a kertmozi mellett...

2. JELENET

Füred, Hatlépcsős borozó, látunk egy sávot a kertmozi filmvásznából: a háttérbe megy a korabeli Filmhíradó.

BEA: Laci odaült az asztalunkhoz, kiderült, hogy matekot tanul és régebben zenélt is... Emlékszem, megkínált cigivel...

LACI: Kék Sophiane.

BEA: „Az igazi magyar íz”... Laci, mondd, te kire szavaztál?

LACI: „Tudjuk, merjük, tesszük!”

BEA: Szabad madarak!

LACI: És te?

BEA: „Mi lesz itt? Mi leszünk itt.” A nyugodt erő!...

LACI: Megkérdezhetem, hogy miért?

BEA: Nem is tudom.

LACI: A demokratikus ellenzék azért mégis csak letett már valamit az asztalra.

BEA: Igen, de nekem tetszik, hogy a nyugodt erő a demográfiai csökkenést is bevette a programba.

LACI: Micsodát?

BEA: Hogy fogy a magyar, hogy ez ellen küzdeni kell... De most nehogy már így felhúzd magad...

LACI: Dehogyan... A lényeg, hogy vége a diktatúrának, az oroszok elhúznak, a nyugat segít a gazdaságot talpra állítani...

BEA: Tehervagonokkal hozzák az aranyat meg a dollárt...

LACI: Szólásszabadság, gyülekezési szabadság...

BEA: Világútlevél! (a közönségnek) Akkor már így ültünk, közel egymáshoz... (beállítja) Na, mondod?

LACI: Mit mondjak?

BEA: Hát, amit akkor, szerelmem.

LACI: (*nekikészül*) Bea, én, én, én egész este nézlek téged, és, és, és... Gyönyörű vagy.

BEA: (*húzódózik*) Ne...

LACI: De, de, de. Csodálatos vagy.

BEA: Komolyan mondod?

LACI: A legszebb lány vagy, akivel valaha találkoztam.

BEA: Azzal a fiúval járok ott a pultnál.

LACI: Kivel?

BEA: Csak vicceltem, nem is járok vele, hihi!

LACI: Bea. Szeretlek.

BEA: Nem így mondtad.

LACI: Nem?

BEA: Más hangsúllyal mondtad.

HANG: Kedves László, hogyan mondtad, hogy szereti Beát, próbálja meg rekonstruálni!

LACI: (*próbálkozik*) Valahogy így, hogy... szeretlek?... Szeretlek... Szeretlek!...

(*Kísérletezik, korrigálja, előjátszhatja stb.*)

LACI: Szeretlek!!!

BEA: Fogjuk rá.

LACI: Tudtam, hogy ma találkozni fogunk.

BEA: Aranyos vagy.

LACI: Ez az egyetlen dolog, ami valaha megtörtént... Ezen kívül nem volt semmi, nincs semmi, nem is lesz soha semmi... Az ősrobbanás pillanatában két csillagpor-szem voltunk, azóta keressük egymást... Te is ezt érzed?

BEA: Nem is tudom... azért valamit érzek... Jé, elkezdődött a film!

(*Próbálnak kukucskálni, ágaskodni, hogy jobban lássanak*)

LACI: Hozzak gyömbéert?

BEA: Köszönöm, addig kimegyek a mosdóba. (*a nézőknek*) Kint a mosdóban néztem magam a tükörben, hogy mit láthat bennem, mi tetszik neki annyira...

LACI: Később kísértáltunk a mólóra... A szándalodból kilátszottak a lábujjaid, és láttam, hogy az egyik körmödről lekopott a festék... Milyen forró volt a bőröd és milyen barna.

BEA: És te milyen lázasan vallottál szerelmet...

(*Patting*)

HANG: Köszönjük, köszönjük, ennyi elég! Kérem, üljenek vissza a helyükre!

(*Rutinosan szétválnak, visszaülnek*)

3. JELENET

(*Színház, folyt.*)

BEA: A következő nyáron összeházasodtunk.

HANG: Nászút?

LACI: Velence... Mennyit nevtünk, emlékszel? „Tudod, mi nincs Velencében, Bea?”

BEA: „Tudom, Laci: forgalmi dugó!” (*kacagnak*)

BEA: Aztán kilencvenkettőben megszületett Kriszta.

(*Bejön Kriszta, dögös csaj*)

HANG: Wow.

BEA: Kilencvenötben pedig Emese.

(*Emese duci, és egy cicát tart a kezében*)

HANG: (*kevésbé lelkes*) Wow... A gyerekek születése milyen változást hozott a közös életükben?

BEA: Csak minden még jobb lett... (*Lacinak*) Emlékszel a lepedőhajtogatásra?

LACI és BEA: (*kórus vagy kánonszerű dialógus, közben ténylegesen hajtogatnak lepedőket*) Mikor megszáradtak a fregolin a pelenkák és a lepedők, levettük őket... Így, megfogjuk a négy csücskét, egymáshoz közelítve félbehajtjuk, és puszi... Majd négyrét ugyanígy, és újabb csók... Én már tenném a többire, de ő kikönyörögi, hogy hajtsuk még jobban össze, még egy pusziért... Némelyik már vastagabb, mint amilyen széles, ilyen egész kicsire összenyomorgatjuk a lepedőket, hogy többet puszizkodhassunk, tehát a lepedők összehajtogatása alatt több tucat csókot váltunk, mindig ez történik mosás után: hajtogatás, csókolózás, és nem unjuk meg soha, várjuk, hogy a lepedők és a pelenkák megszáradjanak, és jöjjön a csókolózás rítus... Már egész piramis keletkezett, betettük őket a szekrénybe, és újra miénk volt az ágy...

HANG: Semmi súrlódás, morgolódás, veszekedés?

LACI: Nem.

HANG: Soha? Biztos? Bea?

BEA: A farmerjába élt vasalok, azt nem szereti. Vagy legutóbb azon huzakodtunk, hogy milyen hangja legyen a GPS-nek...

HANG: Hogy micsoda?

BEA: Szerelmes abba a női hangba.

LACI: Nem könnyű családfőnek lenni, ha mindig neked van igazad.

BEA: „A férfi a család feje, de a nő a nyaka, és a nyak mozgatja a fejet!” (*kacag*)

LACI: Egyszer...

BEA: Az nem úgy volt.

LACI: Honnan tudod, mit akarok mondani?

BEA: Tudom. Szóval?

LACI: Ha nem tetszik, akkor mondd te.

BEA: Egyébként azt a dolgot szerintem is el kell mondani.

LACI: Milyen dolgot?

BEA: Tudod te azt nagyon jól.

HANG: Mit kell elmondani, Laci?

LACI: Mindig ezt csinálod. Nem hagysz szóhoz jutni.

HANG: Bea, miről van szó, elmondaná?

BEA: Akkor már egy ideje éreztem, hogy valami nem stimmel a Lacival. Valahogy olyan furcsa volt. Például vett egy cowboy-csizmát... Vettél vagy nem vettél?

LACI: Vettem.

BEA: Új szavakat használt... Ha valami tetszett neki, azt mondta, zsírkirály.

LACI: Micsoda?

BEA: Zsírkirály.

LACI: Zsírkirály? Én ilyet nem mondtam.

BEA: De mondtad. Zsírkirály... Meg olyan zárkózott lett, begubózott... (*Laci „begubózik”*) Reggel jókedvű volt, mikor elköszönt...

(*Laci jókedvűen elköszön*)

BEA: Rosszkedvű, mikor hazaérkezett.

(*Laci rosszkedvűen „hazaérkezik”*)

BEA: Egyik este néztük a tévét...

MŰSORVEZETŐ: Jó estét kívánok, Gogolák Tibi vagyok, a Tutifix családterápiás szuper-show műsorvezetője, üdvözlök mindenkit itt a stúdióban és otthon, a tévékészülékek előtt (*hirtelen taps, hirtelen csönd*). Mint tudják, mai témánk, mi is lehetne más: a házastársi hűtlenség! (*groteszk szignál*) Azt kellene először is tisztázni: mi a hűtlenség, hogy lehetne megfogalmazni tömören? Igen? Ott? Senki? Jó, akkor megpróbálok én: a hűtlenség, mikor valaki egy idegen személlyel szerelmi viszonyt folytat társának lelki gyötrelmet okozva. (*tapsgép, ujjongás, gyors csend*) El tudná valaki ismétetni, igen? Igen? (*stb.*) Köszönöm! Viszont az a nagy kérdés itt, hogy hol végződik az ártatlan flört, és hol kezdődik a hűtlenség, hol húzzuk meg a határt? Mondjuk, észreveszi, hogy a kedvese jól megnéz valakit az utcán – hűtlenség? Nem valószínű... De ha már *így* bámulja meg – demonstrálok... (*fixíroz egy nézőt*) Ezen is olyan könnyedén túltesszük magunkat? Aki úgy érzi, hogy ez (*még egyszer mutatja a „fixírozást”*) kimeríti a hűtlenség fogalmát, emelje fel a kezét! ...Huh, sok munkám lesz önökkel. Akkor most nem csak így fixírozza (*mutatja*), hanem, hogy úgy mondjam, kihívó pillantásokkal méregeti... Mondjuk, így... (*demonstrál*) Igen? Figyelek! Ön szerint ez már egyértelműen a hűtlenség kategóriájába tartozik? Igen? Érdekes. (*stb.*) Emeljük a tétet: búcsúpuszi egy új ismerőssel az illendőnél hosszabbra nyújtva... Mutatom... (*egy nézőnek, kezet nyújtva*) Gogolák Tibi... Örülök, hogy megismerhetem. (*magához rántja, puszi, elengedi, tapsgép, ujjongás, csönd, a néző barátjának*) Nincs harag!? (*a nézőknek*) Szóval? Ne egymást figyeljék, hanem a problémára koncentráljanak! Igen? Ez még belefér? Senki többet harmadszor? Jó. Akkor mondjuk hűtlenségnek számít-e, ha kiderül, hogy a

társuk *képzeletben* hűtlenkedik. Fantáziál. Eljátszik a gondolattal. Ráadásul egy konkrét személlyel. Mondjuk a férjük – Angelina Jolie-val. (*tapsgép, ujjongás, csönd*) Vagy a feleségük – Brad Pittel. (*tapsgép, ujjongás, csönd*) Nem? Semmi? És ha a konkrét személy, akivel a férje képzeletben eljátszadozik, nem Angelina Jolie, hanem az ön legjobb barátja? (*fújolás, csönd*) Mondok mást: hűtlenség-e, ha rajtakapják a partnerüket, hogy flörtöl az interneten?... És ha rajtakapja, hogy pornót néz? (*egy nézőnek*) Maguk együtt nézik? Nagyszerű! (*szignál*) Ugye, nem is olyan könnyű ezekre a kérdésekre válaszolni. Pedig még csak most jön a java. Felkészültek? Csokolózás! Rajtakapja a házastársát egy idegennel a lépcsőfordulóban! (*az előző nézőnek*) Megmutassuk? (*a barátinak*) Csak vicceltem, haha! Szóval? Csokolózás? Nem mindegy, hogy kivel? Ott, igen? Hölgyem? Értem, szóval ön szerint a csók a hűtlenség egyértelmű jele, mindegy, hogy kivel. Azt szeretném most akkor tisztelettel megkérdezni öntől, hogy mi van akkor, ha az a másik, akivel a párja csokolózik, mondjuk, feltételezve, de nem megengedve, a párjával azonos nemű... Tetszik érteni a kérdést? Ezt most nem szeretném bemutatni, nem baj? Vagyis akivel rajtakapja a férjét a hátsólépcsőn, ez nem Angelina Jolie (*gyors tapsgép, ujjongás, csönd*), hanem Brad Pitt. (*gyors tapsgép, ujjongás, csönd*) Igen? Pontosan ugyanazt a féltékenységet érezné? Biztos? Kicsit mást? Miért? Kifejtené esszéformában? (*stb.*) Úgy látom, maradtak néhányan, akik szerint még a csók sem meríti ki a hűtlenség fogalmát. A kemény mag – lesznek még itt meglepetések! (*tus, szignál*) LACI: Muszáj ezt nézni?

(*Bea távirányítóval „lepauzálja” a képet, a műsorvezető megmerevedik, játszhat vele, elindítja, újra lepauzálja stb.*)

BEA: Aludjunk?

LACI: Igen.

BEA: (*a műsorvezetőre*) Milyen jó a zakója.

(*Kikapcsolja a tévét, a műsorvezető eltűnik, Bea és Laci fekszenek az ágyban*)

BEA: Neked is kéne egy zakó.

LACI: Nem szeretem a zakót.

(*Csend*)

BEA: (*olvas egy magazint*) Tudta, hogy naponta tízezer agysejtünk hal meg?

LACI: Nekem szerintem egymillió.

BEA: (*a nézőknek*) Látom, hogy a mobilját a párna alá teszi. (*Lacinak*) Mi van, a télőddal alszol?

LACI: Hogy meghalljam az ébresztőt.

BEA: (*a nézőknek*) Kimegy vécére, megnézem a mobilján az utolsó sms-t: „Éhes vagyok, etess meg.” Ez meg mi? Éhes vagyok, etess meg? Ez mi a fene? „Feladó: Laura Graf”... A kijelző háttere egy ilyen szivacs vagy téglá, piros szájjal, kék hajjal, nagy mellekkel... Ennek a Laurának az avatárja. És ahogy így fogom a kezemben

(*a telefon rezegni kezd, megijed*), jön egy új üzenet. (*olvassa*) „Kívánlak...” Kívánlak? Kívánlak? Elsötétül előttem a világ. Mint akit hasba rúgtak... Laci visszajött a vécéből.

LACI: Jó éjszakát. Puszi.

(*Bea mozdulatlan*)

LACI: Na, ide azt a puszit.

BEA: Nincs kedvem.

LACI: Nincs kedved?

BEA: Nincs.

LACI: Nem tudod, hol a kék pulcsim?

BEA: Mosásban.

LACI: Mit vegyek fel reggel?

BEA: (*gépiesen*) A barnát. Vagy a kék blézert. Az új farmerral.

LACI: Oké. Holnap délután jön a vízvezeték-szerelő.

BEA: Igen.

(*Fekszenek, csend*)

BEA: Jött egy sms-ed.

(*Laci megnézi az üzenetet*)

BEA: Ki ez?

(*Csend*)

BEA: Ki ez?!

LACI: Egy lány.

BEA: Honnan ismered?

LACI: Efbé.

BEA: Kurva Facebook.

LACI: Rendes lány. Szerelmes belém. Érdekesnek talál, értékeli a humoromat, a férfiaságomat. Azt hittem, ezt már soha nem fogom érezni.

BEA: (*félre*) Minden puhává válik, a dolgok, az ágy alattam besüpped, a szívem mindjárt megáll...

LACI: Ez életem utolsó nagy lehetősége. Egyébként sok szempontból hasonlít rád.

BEA: Hasonlít rám?

LACI: Ő is csak boldog akar lenni.

BEA: Azt szeretném, ha mindent elmondanál.

LACI: Pár hónapja történt, ugyanolyan nap volt, mint a többi. Reggel lezuhanyoztam, szólt a konyhában a rádió. Fölkeltettek, aztán a lányokat is, késésben voltunk, nem reggeliztünk, csak felhőrpintettük a kávékat. Hat óram volt aznap, a tanári menzán ebédeltem, spenót főtt tojással. Te délután ifjúságvédelmi továbbkép-

zésre mentél, a lakás üres volt és hideg, volt két szabad órám ötig, akkor kellett menni a lányokért. Dolgozatokat akartam javítani, számítógépes alapismeretek, de csak álltam az ablakban, néztem a lebontott ház helyén a kutyasétáltatókat, a Nyugatiból egy kék vonat húzott ki, hallatszott a kerékcsattogás, és akkor hirtelen rájöttem, de így a semmiből, hogy már nem szeretlek. Semmi nem történt, semmi nem változott meg, csak abban a percben, ott, az ablakban állva hirtelen kihunytt bennem az érzés, vége. És ettől úgy megijedtem, hogy le kellett ülnöm az ágyra. Vártam, hátha elmúlik, és arra gondoltam, hogy megjössz a továbbképzésről, meglátlak, és elillan ez az üresség, hogy a jelenléted majd betölti ezt a hiányt, elsöpri ezt a bénító érzést, de nem söpörte el. És persze nem mondtam semmit, megfőztük a vacsorát, és még mindig nem szerettelek. Közben elhoztuk a gyerekeket, te Emesét, én Krisztát, a felszínen minden rendben lévőnek tűnt, működött a családi gépezet, a lányok aranyosan csacsogtak az asztalnál, vacsoráztunk, de én csak téged figyeltelek, hogy észreveszed-e, hogy már órák óta nem szeretlek. Néztelek, ettél, és mintha nem ettél volna, beszéltél, és mintha nem beszéltél volna. Fürdetés és altatás után ittunk egy pohár bort, majd ágyba bújunk, és te azonnal elaludtál. Feküdtél az ágyban, de nem voltál ott, megsimogattalak, és mintha magamat simogattam volna meg. Aztán én is elaludtam, és álmomban is tudtam, hogy vége, hogy meg vannak számlálva a napjaink, hogy csak idő kérdése, és el foglak hagyni. Pár héttel később megismertem Laurát. Néhány beszélgetés után tudtam, hogy ő az... Furcsa jelek kísérték ezt az egész folyamatot... Például csak most vettem észre, hogy eláll a füled, addig nem tűnt fel.

BEA: Mi van a fülemmel?

LACI: Semmi. Eláll.

BEA: Laci, te normális vagy?

LACI: Mióta őt ismerem, mindegy, hol vagyok, HTML-kódokat tanítok az iskolában, várok a zebránál a Szemere utca sarkán, állok a zuhany alatt, azt érzem, hogy nem fogok meghalni.

BEA: Nem fogsz meghalni?

LACI: Vagy ha igen, nem érdekel.

BEA: És hogy én meghalok, az nem számít?

LACI: De számít. De ha veled vagyok, megcsalom őt.

BEA: Őt család meg velem?

LACI: Igen.

BEA: Nem engem csalsz meg veled, hanem őt velem?

LACI: Mondjuk inkább oda-vissza.

BEA: Ez itt most egy valóságos beszélgetés vagy valami rémálom?

LACI: Nem tudom.

BEA: Az a terved, hogy elvélünk?

(Laci bólint)

BEA: Hogy fogod elmondani a lányoknak?

LACI: Majd te elmondod.

BEA: Fölszedtél egy kurvát, és lekopsz a piczába?

LACI: Jó megfogalmazás.

BEA: *(próbálja lebúzni a gyűrűjét, a nézőknek)* Ekkor sajnos megpróbáltam levenni és hozzávágni a karikagyűrűmet, de nem jött le az ujjamról.

(Birkózik a gyűrűvel, abbahagyja, a közönségnek)

Miközben a nőről beszélt, megjelent az arcán egy teljesen új és ismeretlen kifejezés... Kinyílt az arcán ez a félmosoly, amit sosem láttam azelőtt... Valami belső magabiztosságnak és örömmek a visszfénye... Igen, örült, hogy a szeretőjére gondolhat, hogy róla beszélhet, és nem érdekelte, hogy ez a mosoly leleplezi... Ez a mosoly már nem nekem szólt, hanem annak a nőnek, az ő számára fejlesztette ki, és csak alkalom kellett hozzá, hogy kiviruljon az arcán... Szégyentelenül öltötte magára ezt a mosolyt, sőt, mintha büszke lett volna rá: látod, ez az új arcom, amihez neked már semmi közöd... Csak egy kicsi homlokráncolás jelezte, hogy tud a jelenlétemről, tudja, hogy tanúja vagyok az átváltozásnak, egy kicsit talán aggódik is emiatt, de ebben a pillanatban senki másnak nem mutathatja meg csalása boldog mosolyát, csak nekem, mert most még én állok hozzá a legközelebb... És mikor arról beszélünk, hogy vége, hogy elválunk, még akkor is ott volt az arcán a mosoly emléke, a szája még mindig őrizte féltékenyen... Aztán lassan mégis elkomorodott, megfeszült az arcára, kihunyt a tekintete, mert már csak engem látott... Tudtam, hogy mostantól megvetéssel és undorral fogok rá gondolni, ami lealacsonyít és megfoszt az önbecsülésemről, ráadásul egy olyan játszmában, aminek számomra már semmi tétje.

HANG: Bea, László!... Azt javasolom, hogy álljunk meg ennél a drámai pillanatnál, és tartsunk egy kis pihenőt... A magam részéről alaposan fejbe vagyok kólintva, és szerintem ezzel a közönség is így van... Huhh... Erre tényleg nem számítottam, szarva közt a tőgyét... Nem ártana egy kis lélegzethez jutni... Mi lenne, ha egy kis lazítás gyanánt megismerkednénk a kislányokkal?... Tessék!

4. JELENET

(A lányok zavartan ballgatnak, nem tudják, ki kezdje, és egyáltalán mit kell csinálni, egymást bökdösik)

EMESE: Most mi van?

HANG: Mondjátok el szépen, kik vagytok, mutatkozzatok be.

(Csönd)

KRISZTA: *(Emesének)* Mutatkozz már be, hallod?

EMESE: Újházi Emese, tanuló... *(a cicára)* Ó Tifani, a cicám. Vagyis ő volt Tifani a cicám... Aznap mintha előre érezte volna, hogy mi fog történni... Abbahagyta a mosakodást, odajött, megérintette a bokám, és kérdően nézett föl rám. Gondoltam, beteg, elviszem orvoshoz, de ahogy meglátta a cicakosarat, elmenekült.

KRISZTA: Okos macsek.

EMESE: „Szeretnék megsimogatni, gyere szépen, gyere a gazdihoz, doromb, doromb...” Nem tudott ellenállni a kísértésnek... Megfogtam, be akartam tenni a kosárba, de hirtelen megszólalt a telefon, és a hangtól úgy megijedt, hogy kitépte magát a kezemből, felugrott az ablakba, megcsúszott, és... (*hangeffekt*) Bármit megtennék, hogy Tifanit visszakapjam... Hogy újra lássam... Ez már csak a túlvilágon lehetséges, ha van egyáltalán. (*Krisztának*) Na, most te jössz.

KRISZTA: Újházi Kriszta, színészhallgató, Balázs a barátom (*megjelenik Balázs*), elég nyápic és sokat szív, de nekem ezek a cingár pasik jönnek be. (*Balázs mutatja, hogy cingár, de izmos, és eltűnik*) És akkor itt van mellette ez a Dani. (*macsó, szájjában cigi*) Ha egy bulin vagy az utcán odajön, meg se hallgatom. Neten ismertem meg, nem tudtam, hogy néz ki.

LACI: Ez ki?

KRISZTA: A szeretőm.

LACI: Úristen.

BEA: Kriszta!

HANG: Izgalmas esténk lesz.

LACI: Kriszta, ez valami vicc?

BEA: Balázs tud róla?

HANG: Kérem, kérem! Ez most az ő jelenetük, ne szóljanak közbe, ha lehetséges...

Kriszta, hol vagytok most és mit csináltok?

5. JELENET

(*Pláza*)

KRISZTA: A Westendben vagyunk, odakint rekkenő hőség, itt bent kellemes légkondi. (*sétál, nézi a kirakatokat, csöng a telefonja*)

NŐI HANG: Szia, Schlambutz Anita vagyok a LOL FM-től, hogy hívnak?

KRISZTA: Kriszta.

NŐI HANG: Kriszta! Ez itt a LOL FM Szent Iván-napi körkérdése, te vagy a következő szerencsés, akit telefonvégre kapunk, most lehetőség nyílik rá, hogy értékes nyereményért ország-világ előtt elmeséld, hogyan vesztetted el az ártatlanságod!

KRISZTA: Mit vesztettem el?

NŐI HANG: Ha nem vesztetted el, akkor sajnos elestél az értékes nyereménytől, ha csak éjfélig nem pótolod a lemaradást, szóval?

KRISZTA: Hogy vesztettem el az ártatlanságom?

NŐI HANG: Jajaja!

KRISZTA: Hát, izé, pár éve Füreden nyaraltunk, és ott volt ez a srác a strandon meg a kempingben, a Geri... Én tizenhét, ő huszonegy, utolsó éjjel bejött hozzám, és úgy.

LACI: Én ezt nem hallgatom tovább.

BEA: Kriszta, apád rosszul van.

KRISZTA: Anya, én se szóltam bele, mikor ti beszéltetek.

NŐI HANG: Igen, szóval bement hozzád a Geri, és...

KRISZTA: Igen.

NŐI HANG: És mit mondott?

KRISZTA: Semmit. Előtte már kidumáltuk magunkat. Fel se kapcsoltuk a villanyt. Csak annyit mondott, hogy tiamo.

NŐI HANG: Micsoda?

KRISZTA: Tiamo.

NŐI HANG: Tiamo?

KRISZTA: Tiamo. Szeretlek. Tudta, hogy olasz fakultációra járok.

NŐI HANG: És aztán?

KRISZTA: Aztán eltűnt. Másnap elutaztunk. Nem láttam többé.

NŐI HANG: Klassz csaj vagy, Réka!

KRISZTA: Kriszta.

NŐI HANG: Kriszta! Köszönjük! Értesítünk, ha megnyered értékes Szent Iván-napi ajándékunkat! Hallgasd a LOL FM-et – csak neked, csak érted! (*szignál*)

(Kriszta elteszi a telefont, sétál, találkozik Emesével)

EMESE: Szia.

KRISZTA: Szia.

EMESE: Na, milyen az új ruhám?

KRISZTA: Tök jó.

EMESE: Nem ciki?

KRISZTA: Nem. Ezek katicabogarak?

EMESE: Csak ilyen pöttyök. Olyan, mint a katicabogár?

KRISZTA: Milyen jó ez a cipő is, most vetted?

EMESE: Inkább a te stílusod.

KRISZTA: Miért, a te stílusod milyen?

EMESE: Milyen? (*egy nézőre*) Hát, például olyan.

KRISZTA: Az a piros pulcsi? (*a közönségnek*) Emese magányos. Nem jár fiúkkal. Ráadásul ez a Tifani ügy.

EMESE: (*egy nézőre*) Hogy néz az a srác.

KRISZTA: Melyik?

EMESE: Ott, ott, látod? Téged bámul. Biztos külföldi.

KRISZTA: Miért lenne külföldi?

EMESE: Olyan külföldi feje van.

KRISZTA: Szerintem téged néz.

EMESE: Engem? Minek nézne engem?

KRISZTA: Kint vagy a placcon. Hús-hús.

EMESE: Kösz.

KRISZTA: Bocs. Figyu, keressünk már neked valakit.

EMESE: Reménytelen.

KRISZTA: Miért?

EMESE: Nem vagyok érdekes.

KRISZTA: Magad számára érdekes vagy?

EMESE: Magam számára?

KRISZTA: Van saját személyiséged? Na ugye.

EMESE: Van saját személyiségem, de unalmas. Kedves vagyok, kövér, megbízható.

KRISZTA: Nem vagy kövér.

EMESE: Nézd meg, lóg a háj, annyira gáz. Belenézek a tükörbe, és kész.

KRISZTA: Ugyan már, csomó ember imád, mi a baj? Enyhén molett vagy. Teltkarcsú. Maximum. Mint anya.

EMESE: Anya teljesen más alkat. Neki jól áll.

KRISZTA: Szerinted még szexelnek?

EMESE: Micsoda?

KRISZTA: Apa és anya.

LACI: Tessék kérem ezt leállítani.

HANG: Nem tudom leállítani. Ez a valóság. A valóságot nem lehet leállítani.

EMESE: Ne haragudj, de ettől felfordul a gyomrom.

KRISZTA: Miért?

EMESE: Ilyeneken gondolkozol?

KRISZTA: Amúgy teljesen mindegy, hogy szexelnek vagy nem. Évek óta ugyanazt a programot futtatják le, mint két gép. Életem legjobb döntése volt, hogy albrétletbe költöztem.

EMESE: Apa valahogy ilyen egyre mogorvább meg zárkózott.

KRISZTA: Egy rockandroll arc volt, most meg? Anya miatt lett ilyen überpapucs.

LACI: Überpapucs?!

EMESE: Éjjel veszekedtek, anya sírt meg kiabált.

KRISZTA: A nők sírással érik el a céljaikat.

EMESE: Én aztán sírhatnak bárkinek.

KRISZTA: Semmi pasi a láthatáron?

EMESE: Nem nagyon engednek el este sehová.

KRISZTA: Pasizz neten.

EMESE: Erre én is gondoltam.

KRISZTA: A Randivonalat nem ajánlom, de például szereted a néptáncot, ott vagy hetente kétszer, na, bemész a cset pont hun a néptánc szobába, és barátkozol. Csinalunk neked egy dögös profilt. Karcsú lesz, mint a venyige.

EMESE: Venyige?

KRISZTA: Igen.

EMESE: Nem akarok hazudni.

KRISZTA: Ha komolyra fordul a dolog, bevallod, hogy izé. Ha meg emiatt lelép, akkor jobb is.

EMESE: Mít vallok be?

KRISZTA: Hogy nem vagy venyige. Tetszik valaki néptáncon?

EMESE: Pityu.

KRISZTA: Pityu? Az a magas copfos?

EMESE: Nem, kábé akkora, mint én.

(Bejön Pityu, alacsony, félénk)

EMESE: Az a baj, hogy kicsit ilyen visszahúzódó. Meg ahogy öltözködik.

(Pityu el)

KRISZTA: Kicsit furi a Pityu, de nem baj, legközelebb megkérded, fenn van-e a Facebookon vagy a cset pont hun. Megcsináljuk a profilodat. Bejelölöd és hajrá.

EMESE: Még várom, hogy rezonáljunk.

KRISZTA: De amíg a Pityu eldönti, hogy rezonál, nyugodtan nyomulj a neten. Anonim szex.

EMESE: Jaj, ne!

KRISZTA: Mit ne? Csetelgatsz, aztán eldöntöd. Nem kényszer. És nulla rizikó. Beregisztrálunk téged valami jó kis névvel, mondjuk például (*nézi a kirakatoit*) amontillado?

EMESE: Az mi?

KRISZTA: Az a likőr, ott, látod? Amontillado. Tetszik?

6. JELENET

(*Kriszta és Dani*)

DANI: Varga Dániel, kaszkadőr, most épp biztonsági őr a kecskeméti Grundfosnál. Előtte voltam szakács és raktári referens egy speditőr cégnél. Szüleim elváltak, anyámmal tartom a kapcsolatot, apámmal nem, mert apám az egy trágyaféreg. Krisztával jó lenne ez az egész, csak van neki a Balázs. Úgy érzem, kihasznál. Szerinte én egy senki, agyatlan lúzer vagyok. Nincs lelkem, csak testem. De igenis van, és ezt be fogom bizonyítani.

KRISZTA: Bemész a cukrászdába, leülsz, kiválasztod a süteményt, megrendeled, és nyugodtan elfogyasztod. Nem állva. Ciki, de nekem Dani egy talponálló cukrászda. Befalom, annyi.

LACI: Ez borzasztó, ez, ez, ez...

HANG: Kuss legyen már.

KRISZTA: Utána kicsit dumálunk. Most épp dumálunk. Elmesélem, hogy a húgom ki van bukva, mert meghalt a cicája és nincs pasija, de ismerkedni fog a neten, kitálaltunk neki egy nicknevet, amontillado stb., stb. (*öltözik*)

DANI: (*fotózza a telefonjával*) Már mész?

KRISZTA: Ne fotózzál, utálom. (*Dani folytatja a fotózást*) Hallod?!

DANI: (*nézi a fotót*) Hú, ez de kurva jó lett, nézd!

KRISZTA: Na, szia.

DANI: Várjál már egy kicsit.

(*Kriszta megáll*)

DANI: De most így tényleg nem vágod?

KRISZTA: Mit?

DANI: Hogy Dani boy rajtad kattog?

KRISZTA: Micsoda?

DANI: Megy a utcán, és hallgatja a *Baby don't cry*-t?

KRISZTA: Danika, én kedvellek, jó veled, de már elmondtam, hogy nem vagyok beled szerelmes. Ne haragudj...

DANI: A tyúkmellű, kacskakezű, drogos buzik tetszenek?
KRISZTA: Mi van?
DANI: Kire szavaztál, melyik pártra?
KRISZTA: Ez most hogy jön ide?
DANI: Én tudod, kire szavaztam? Figyu: az LMP-re.
KRISZTA: Az LMP-re, nem mondod.
DANI: LMP. Na?
KRISZTA: Mi az, hogy na?
DANI: Mit szólsz?
KRISZTA: Mit szóljak?
DANI: Elhitted?
KRISZTA: Nagyon vicces.
DANI: Szopatsz, visszaszopatlak.
KRISZTA: Na, ez a baj veled.
DANI: Mi a baj velem?
KRISZTA: El vagy telve magaddal.
DANI: Te nem vagy eltelve? Vagy a pasid, ő nincs eltelve? Mitől olyan klassz srác, mondjad már el nekem?
KRISZTA: Úgyse értenéd.
DANI: Nem érteném? Figyelj, én is klassz srác akarok lenni.
KRISZTA: Csináltál valaha valamit nem érdekből vagy számításból, hanem csak úgy? Vezettél át vak nénit a zebrán? Vigasztaltál meg síró kislányt a játszótéren?
DANI: Megvigasztalom. Hány éves?
KRISZTA: Úristen.
DANI: Ha átvezetem a vak nénit, kirúgod a pasidat?
KRISZTA: Hagyjuk.
DANI: Mondd már el, mitől vagytok ti annyira kurva jó fejek?
KRISZTA: Nyugi, majd jön egy lány, akinek éppen te kellesz.
DANI: Nem nézek ki jól?
KRISZTA: Túl jól nézel ki.
DANI: Akkor meg? Elviszlek sós wellnessbe Szalókra.
KRISZTA: Meg akarsz dugni a jakuzziban.
DANI: Az rossz?
KRISZTA: Balázssal járok, és ezen nem akarok változtatni.
DANI: Mitől jobb nálam ez a Balázs, he?
KRISZTA: Na, megyek. Szia. Majd hívlak. *(el)*
DANI: *(a falat öklözi, megnyugszik)* Kurva életbe! Na jó. Akkor támadás.

7. JELENET

Bea, Kriszta a Hősök tere Cafében

BEA: Találkoztam Krisztával a Hősök tere Cafében, és elmondtam neki, hogy az apjának viszonya van.

(Kriszta tátott szájjal, kimeredő szemmel)

KRISZTA: Micsoda?

BEA: Apád becsajozott. Valami Laurával, a neten jöttek össze.

KRISZTA: Jézusom... És hogy derült ki?

BEA: A nő sms-eket küldözget, ilyeneket, hogy „éhes vagyok, etess meg”, meg „kívánlak”.

KRISZTA: Agyam leszakad.

BEA: Facebook.

KRISZTA: Akkor most rajtunk csámcsog a fél Facebook... De volt valami előjele?

BEA: Előjele?

KRISZTA: Ha a férfi odaadó lesz, akkor megcsal, vagy ha egyáltalán nem odaadó, akkor is megcsal, ez a két eset van.

BEA: Vett egy csizmát.

KRISZTA: Egy csizmát?

BEA: Egy cowboycsizmát.

KRISZTA: Aha... (*ezen eltöprengenek*) Akkor most így biztos jól ki vagy bukva, mi?

BEA: Mintha nem is velem történne.

KRISZTA: Ismerem ezt.

BEA: De most tényleg: öreg vagyok? Ronda? Hülye?

KRISZTA: Nem vagy hülye.

BEA: Ez felfoghatatlan, hogy a férjem, a gyermekeim apja, de már mással van. Fekszenek az ágyban, és rólam beszélnek, jól kitárgyalnak, kinevetnek... Én meg altatókkal alszom, reggel olyan vagyok, mint a zombi... Tényleg nem tudom, mit csináljak.

KRISZTA: Valahol olvastam, ha nem tudod, mit csinálj, ne csinálj semmit.

BEA: Ne csináljak semmit? Huszonkét év után fölszedtem egy kurvát, és el akar hagyni!?

KRISZTA: Általában mindkét fél hibás.

BEA: Mi az, hogy mindkét fél hibás?

KRISZTA: Sok manapság az érzelmi analfabéta.

BEA: Micsoda? Te most tulajdonképpen kinek a pártján állsz?

KRISZTA: Egyiken sem... A tiéden.

BEA: Figyelj, fölszedtem én azt a pirszinges pizzafutárt, fölszedtem vagy nem?

KRISZTA: Kicsodát?

BEA: Legföljebb abban vagyok hibás, hogy hozzámentem ehhez az idiótához, szóba se kellett volna állnom vele!

KRISZTA: De anya, akkor mi meg se születünk.

BEA: Jaj, ne haragudj, kicsikém, azt sem tudom, mit beszélek!

KRISZTA: Ti egyébként hol ismerkedtetek meg apával?

BEA: Fűreden, a Köpködősben... Tudod, amit most Nimródnak vagy minek hívnak, ott, a lejtős utcán...

8. JELENET

(*Füred*)

BEA: ...Csak úgy odaült, hogy figyuka, nem ismerjük mi valahonnan egymást, meg hogy ő rockzenész ám...

LACI: Figyuka, nem ismerjük mi valahonnan egymást? Szia, Laci vagyok, rockzenész.

BEA: Kit érdekel, apukám, ki vagy, ülj le, igyál, és hallgass...

(*Beindul a Híradó a kertmoziban*)

LACI: Te kire szavaztál, MDF, mi?

BEA: Közöd?

LACI: A győztesre kell szavazni, az a tuti! Ja, bocs, kiskorúak nem szavazhatnak! (*röhög*)

BEA: Szívta azt a bűdös cigit, nem is tudom, mezítlábas Fecskét vagy mit, egyiket a másik után, és csak nyomta, nyomta a süket dumát...

LACI: Csumelom a burácskádát, kő kóla? (*röhög*)

BEA: Kopjál már le!

LACI: Mi a baj? Pálinka?

BEA: Nem kell.

LACI: Ezt csinálod velem? Rosszalkodjunk!

BEA: Az a pasim ott a pultnál látod? Megcsap, kizöldülsz.

LACI: (*feláll, búcsúzik*) Akkor én lassan...

BEA: Nyugodjál már le, nem is ismerem. (*félre*) Na, itt követtem el a nagy hibát, hagyni kellett volna...

LACI: (*visszaül*) Gyere, csőrözzünk!

BEA: Dehogyan csőrözzünk.

LACI: Ne idegesíts, add a szád.

BEA: Maradjál már nyugton!

LACI: Nem vagyok rád démonikus hatással?

BEA: Hülye vagy?

BEA: Kimenekültem a vécébe, vártam tíz percet, hátha eltűnik. Gondoltam, úgy kisminkelem magam, hogy rám se ismer, de még mindig ott volt.

LACI: Mi volt, kisdolog vagy nagydolog?

BEA: Ezt nem hiszem el!

LACI: Voltál már az Ósbumm-diszkóba?

BEA: Mibe?

LACI: Tagore-sétány... Dj Atom tolja a zajt... Na?

BEA: Viszed innen a kezed!

LACI: Csak egy kis smár! (*csücsörít*)

BEA: Nem!

LACI: Ilyen vagy? Vigyázz, mert ráfázol!

BEA: Ugyan, mire?

LACI: Sírni fogsz utánam! Zokogni!

BEA: Utánad?
LACI: Kacérkodszt, aztán ezt csinálod? Figyelj, kocsim van... Lesz.
BEA: Nem érdekel.
LACI: Igyunk valamit!
BEA: Nem iszok.
LACI: Gyűjtasz?
BEA: Nem dohányzom, és ne nyúlkálj!... (*félre*) Elkezdődött a film, valami animáció, nem is emlékszem... (*tőpreng*) Talán a... Ja, igen, asszem, a *Vili, a veréb*...
LACI: Másszunk be!
BEA: Dehogymászk.
LACI: Fölemellek, várjál, így!
BEA: Hagyjál már!
LACI: Repülni jó! *Vili, a veréb!*
BEA: Nem!
LACI: Földoblak oda, a kerítésre, te meg fölhúzol!
BEA: Hagyjál már!
LACI: Jó fej vagyok. Elviszlek Bécsbe a Mária-hilferre, el fogsz ájulni... Ha nem akarsz mozizni, menjünk ki a mólóra... Veszünk gépfagyit, megnézzük a hattýukat...
BEA: Majd valaki mással.
LACI: Tényleg nem szeretsz?
BEA: Azt se tudom, ki vagy, bazmeg!

9. JELENET

(*Balázs, Dani*)

BALÁZS: (*spanglit teker*) Szikszai Balázstnak hívnak, ájtí, azaz rendszergazda vagyok különböző informatikai és telemarketing cégeknél. Kriszta a barátóm, az Anima színjátzó körben ismertem meg, mert színészkedek is hobbiból. Szeretem a kanabiszt és a technológiát: hackerkedés, jelszófeltörés, benézek a Nasa-ra, meghallgatom, az úrhajósok mit dumálnak, kifelé jövet eltüntetem a nyomokat, annyi... Nem vagyok nagy partiarc, de nem jövök zavarba, ha egy ozorás karszalagot találok a csuklómon, és rájövök, hogy három napja ugrálok egy kiégett tarlón.

(*Bejön Dani*)

DANI: Heló.
BALÁZS: Heló... Hát te, ki vagy?
DANI: Én vagyok a meglepetés... Kriszta szeretője vagyok.
BALÁZS: Milyen Kriszta?
DANI: Csajod, hülyegyerek.
BALÁZS: Neki én vagyok a szeretője.
DANI: Te a pasija vagy. Sajnos. Én viszont a szeretője.
BALÁZS: Krisztának?
DANI: Aha.

(Csönd)

BALÁZS: És akkor most mi van?

DANI: Hogyhogy mi van? Én mondjam meg?

BALÁZS: Nem tudom. Mondd meg.

DANI: Nem hiszed? Mutassak róla képet? *(előveszi a mobilját)*

BALÁZS: *(felvillanyozódik)* Az új Nokia? Király, megnézhetem? *(nézegeti, forgatja)*

Jó könnyű. MP3?

DANI: Öt giga.

BALÁZS: Kamera?

DANI: Tíz megapixel.

BALÁZS: Memória?

DANI: Kétezer megabájt.

BALÁZS: Kijelző?

DANI: 240-szer 320 pixel, 65 000 szín.

BALÁZS: Böngésző?

DANI: XHTML.

BALÁZS: Bluetooth, MMS, net?

DANI: Ebben a sorrendben, és hívófélfélonosítás képpel.

BALÁZS: Zsírlézer! *(visszaadja)*

DANI: *(kikeres egy képet)* Na, például ez... Ismerős?

BALÁZS: *(nézi)* Hm.

DANI: Vagy ez.

BALÁZS: *(közel hajol)* Ez mi?

DANI: Hogyhogy mi? Nem látsz a szemedtől, vakegér?

BALÁZS: Gördeszkapálya?

DANI: A csajod fenéke, hülyegyerek!

BALÁZS: Micsoda?

DANI: Itt a lába, ez a fenéke.

BALÁZS: Te ismered a Krisztát?

DANI: De még mennyire. Behatóan. Még a duci kishúgát is. Képben vagyok, haver.

BALÁZS: *(újából megnézi a képet)* Ez a Kriszta fenéke? Ki lehet nagyítani?

DANI: Mi van?!

BALÁZS: Nincs rajta nagyító funkció?

DANI: Mit akarsz még ezen kinagyítani? *(próbál nagyítani)* Melyik részt akarod?

BALÁZS: Ott, azt... Aha, igen... igen... Kicsit balra... Úgy... Jó, most jó... *(elmélyülten vizsgálja a képet)* Hét megapixel?

DANI: Tíz.

BALÁZS: Jó szarul nagyít... Átküldöd mms-ben? Az enyémen kinagyítjuk. *(mutatja a mobilját)* 4G.

DANI: Szórakozol velem? Na jó, akkor itt van néhány sms... *(keresi)* Mondjuk ez.

BALÁZS: *(olvassa)* „Akkor ma végre berakod picit?” *(Danira néz)* „Akkor ma végre berakod picit?” Ezt a Kriszta írta?

DANI: Bingó.

BALÁZS: Neked?

DANI: Ki másnak, idióta.

BALÁZS: *(nézi)* Nincs küldő, csak időpont.

DANI: Na jó, ebből elég! *(kiveszi a kezéből a mobilt)* Dugom a csajod, felfogtad? Egy órája még ott volt nálam, a lakásomon!

BALÁZS: Oké, nem kell rögtön kiabálni. *(mélyet szív a spangliba, Danira mered)* Hú, de furán nézel ki! Meggyulladt a hajad. *(meg akarja érinteni)*

DANI: *(ellöki)* Eltöröm a kezed, köcsög!

BALÁZS: Bocs... Bocs... *(elnyomja a csikket, összeszedi magát)* Na... Figyu... Mit is akartam... Ja!... Én nem tudom, miért jöttél ide, de az az igazság, hogy nem is érdekel.

DANI: Nem érdekel?

BALÁZS: Nem.

DANI: Kúrom a csajod hónapok óta, tényleg nem érdekel?

BALÁZS: Nem.

DANI: Milyen ember vagy te?

(Nézik egymást, Balázs hirtelen vihogni kezd)

DANI: Most meg mit röhögsz?

BALÁZS: Ne haragudj, nem rajtad... Tényleg... esküszöm!

(Abbahagyja, próbál komoly arcot vágni, nem sikerül, megint kipukkad belőle, hét-rét görnyedve röhög)

DANI: Ezt nem hiszem el! Megússelek?

BALÁZS: Ne, kérlek, ne, ne üss meg! *(röhögögörccs)*

DANI: *(a nézőknek)* Tessék, hölgyeim és uraim, ideállok mellé. *(odaáll a vibogó Balázs mellé, rámutat)* Ezt szereti... ezt *(magára mutat)* nem szereti. Normális? De most tényleg! *(megböki, Balázs megint vihogni kezd)* Ó: jó fej... én: rossz fej vagyok. Én: rossz, ő: jó... Valamit én itt kurvára nem értek!

BALÁZS: *(röhög)* Igen, te sajnos rossz fej vagy... Én meg jó fej vagyok! *(vinnyogva nevet)*

DANI: *(felvesz egy meglekert spanglit az asztalról)* Szívod ezt a szart?

BALÁZS: Tedd el, még jól jöhet! *(röhög)*

(Dani undorral megszagolja a jointot, távozik, Balázs lefotózza a telefonjával)

10. JELENET

(Bea és Laci, Hősök Tere Café)

BEA: Látom, jókedved van.

LACI: Túlzás.

BEA: Krisztának kedden lesz a névnapja, legyél szíves nem elfelejteni.

LACI: Miért felejténém el?

BEA: Mert a csajod kiveri a balhét.
LACI: Mi van?
BEA: Nyilván féltékeny.
LACI: Honnan veszed?
BEA: Az ilyen mind az.
LACI: És ha így lenne, szerinted hagynám?
BEA: Tudod mi vagy te Laci? Egy érzelmi analfabéta. A lányod mondta, nem én. Kriszta, a kis kedvenced. Én csak idézem.
LACI: Próbálsz ellenem hangolni?
BEA: Én? Miért hangolnám ellened? Egyszerűen ez a véleménye. Érzelmi analfabéta vagy.
LACI: Nem próbálunk meg normálisan beszélni?
BEA: Dehogynem. *(elõvesz egy papírt)* Itt a lista a közösen szerzett vagyontárgyakról, nézd meg, nem akarlak-e becsapni.
LACI: Ez valami félreértés.
BEA: Mi?
LACI: A torcellói maszk.
BEA: Mi van vele?
LACI: Azt én vettem Velencében.
BEA: Az én pénzemből. Többet kerestem, mint te. Mivel nem lehet kettévágni, az enyém.
LACI: *(nézi a papírt)* Viszont enyém a masszázsvöv?
BEA: Igen.
LACI: Az a narancsbőr elleni izé?
BEA: *(bástánc-mozdulat)* Nekem már nincs rá szükségem.
LACI: Nem vitatkozom, bár nem értem, miért akarod a torcellói maszkot lenyúlni.
BEA: Sok mindent nem értesz te.

(Csönd, Bea hirtelen sírva fakad, Laci próbálja vigasztalni)

BEA: Laci, miért történik ez velünk?
LACI: Nem tudom. Valahogy így alakultak a dolgok.
BEA: Olyan jó éveink voltak. Olyan boldogok voltunk. Emlékszel a lepedőhajtogatásokra?
LACI: Emlékszem.
BEA: A nyaralásokra... Azok a balatoni esték... Utolsó nap elvittük a lányokat vasorázni.

11. JELENET

Füred, 1999, California Wine House (ex-Hatlépcsős). Bea, Laci, Kriszta (7 éves), Emese (2 éves). Emese a jelenet során végig gügyög, malackodik a maradék étellel, próbál a székből kimászni, leesik, felmászik az asztalra, törmelékszavakkal kommentálja a beszélgetést stb. A szomszédos moziban a Mátrix (1.) megy...

BEA: *(Emesének)* Egyél szépen Mesike, még ezt a falatot...

(Emese kiköpi az ételt)

KRISZTA: Fúj!

BEA: Anyuci kedvéért, na... még ezt a falatkát, úgy, szépen... Csupa csont-bőr maradsz, ha nem eszel, tudod... *(próbálja etetni, letörli Emese arcát, az nyöszörögve ellenkezik)*

LACI: Mi is volt régen ennek a helynek a neve? Hatlépcsős?

BEA: *(olvassa)* „California Wine House”, így sokkal előkelőbb.

LACI: Eurokomfort. Jön a külföldi, elolvassa, bejön, elkölti a pénzét, gazdagszik az ország... *(fölemeli a poharát)* Egészség.

(Koccintanak, isznak)

KRISZTA: Papa, mit isztok?

LACI: Fröccsöt.

KRISZTA: Finom?

LACI: Nem nagyon.

KRISZTA: Miért nem?

LACI: Olcsó asztali bor.

KRISZTA: Miért isztok olcsó bort?

BEA: Hogy holnap a strandon tudjunk venni neked hekket meg vattacukrot.

KRISZTA: Nincs sok pénzetek?

BEA: Nincs.

KRISZTA: Kinek van sok pénze?

LACI: Az olajszőkítő bácsiknak. Egyél szépen.

KRISZTA: Kik azok az olajszőkítő bácsik?

LACI: Bűnözők.

KRISZTA: Én is olajszőkítő bácsi akarok lenni.

BEA: De most majd letörik a szarvukat.

KRISZTA: Ki töri le?

BEA: Az új kormány.

LACI: Szinte látom, hogy Torgyán Józsi bá töri le a maffiózók szarvát, egyiket a másik után.

BEA: Inkább, mint a Horn Gyula.

KRISZTA: Apa, ne politizáljatok, olyan unalmas!

LACI: *(Beától)* Gyűjtasz?

(Rágyújtanak)

BEA: *(kiszólva a jelenetből)* Piros Multit szívtunk?

LACI: Jutalmat kaptál az évszárón... Egész nyáron dőzsöltünk... *(élvezettel pöfökelnek)*

(A lányok közben kukucskálnak, hogy mi megy a moziban)

KRISZTA: Menjünk moziba!

BEA: Mi megy?

LACI: A *Mátrix*.

KRISZTA: Az *Asterix*? Nézzük meg!

LACI: Kislányom, ez nem neked való film.

BEA: Úristen, a Keanu Reeves... Kriszta, ne nézz oda!... Nem hallod? Egyed azt a peracet.

KRISZTA: Én is nézni akarom a Keanu Reevest!

LACI: Ez egy felnőtteknek szóló tudományos fantasztikus film.

KRISZTA: Az mi?

LACI: A jövőben játszódik.

KRISZTA: De hát nincs is jövő.

LACI: Ezt hogy érted?

KRISZTA: A mama mondta, hogy a magyarok elfogynak.

LACI: Dehogyan fogynak.

BEA: Én ilyet nem mondtam.

KRISZTA: De mondtad.

BEA: Én azt mondtam, hogy kiszámították, hogy ha ilyen ütemben fogyunk, háromezer körül egyetlen magyar marad a világon... Egyébként akkor már oszt-rákból is csak három lesz és lesz még öt román, és slussz.

KRISZTA: Karcsi szerint most év végén lesz a világvége.

LACI: Mi?

KRISZTA: Jön a Vájtuké, és mindenki meghal.

BEA: Mi jön?

KRISZTA: A Vájtuké.

LACI: Ki az a Karcsi?

BEA: A padszomszédja... Mit mondott a Karcsi?

KRISZTA: A számítógépek nem értik a 2000-es évet, és minden összeomlik. Vájtuké.

EMESE: Bepisziltem.

(Bea átpelelkázza Emesét)

LACI: Ez az egész Vájtuké egy marhaság. Nem kell mindig mindent elhinni.

KRISZTA: Nem lesz Vájtuké?

LACI: Nem lesz.

BEA: Nem kell mindig a buta fiúkra hallgatni. Igyad azt a finom szörpöt.

KRISZTA: Nem vagyok szomjas. Felmászhatok a falra?

BEA: Dehogyan mászol.

EMESE: Én isz, én isz!

LACI: Mindjárt megyünk vissza a kempingbe.

(Emese hisztizni kezd)

(Most jön a filmben a „final fight” Neo és Smith ügynök közt)

KRISZTA: Fú, odanézz...

(Széjtátva nézik, a gyerekek felmásznak a falra stb.)

BEA: *(révületben)* Keanu...

LACI: *(gúnyosan utánozza)* Keanu, Keanu...

BEA: *(felriad)* Na, mehetünk! Kislányok! Gyertek le onnan, de azonnal!

(folytatjuk)

TÉREY JÁNOS

A Legkisebb Jégkorszak

BÚCSÚ CATANIÁTÓL

*Egy kisimult arcú év,
2019 áprilisának egyik reggelén
Munkába indultak a cataniai polgárok;
Mindenkinek, akinek a rangsor alapján
Ötszáz, ezer vagy kétezer eurós öltöny
Avagy kosztüm a viselete;
Az is, akinek olcsó, ám feszes uniformis,
Pöttyös selyemlamé vagy sima overall;
És az is, akinek zsákvászon rabruha.
Munkába léptek mindnyájan, nyolc óra múlt.
Telefoncsörgés és ajtócsapódás,
Ilyen reggel ezeregy sürgő-forgó iroda.*

*Szemerédy Alma, budapesti ügyvédnő, fölébredt a hotelben.
Hálóingben nézett le a teraszról:
Buszok érték egymást a Trento téren.
„Harmadszor pillantom meg: nem javul,
Egy lepusztult, fáradt képű, tengerparti Miskolc...”
Barátnője, Bori megmondta elégszer:
„Ha bársonyosat akarsz, ott van Palermo,
Ha ódon zegzugosat, akkor meg Siracusa...
Cataniában csak Bellini jó.”
Fruzsina ezzel mélyen egyetértett,
Járt már Szicíliában az első férjével,
Donner Kálmán baleseti sebésszel is.
Tegnapelőtt érkezett. Hosszú hétvégére jött
Egyedül, „csak úgy, levegőzni”, mint mondja,
És bánta már, hogy nem Taorminában
Vett ki szállást. Fruzsina várospárti,
De a fő kérdés: milyen előnyökről
Mond le ilyenkor, milyen áron várospárti?*

*Fölpróbált egy tegnap délután
A Pradában vásárolt, fekete virágmintával
Hímzett, piros tűsarkú cipőt.
Ledobta hálóingét a tükör előtt.
Meggyőzőnek találta a látványt.
Helmut Newton modelljeit idéző pózban
– Nevetett közben – féltérpeszbe helyezkedett,*

*Kézfejével megemelte előbb a bal mellét,
Majd a jobbikat is, ruganyos bársony,
Simogatta magát: „Nnna? Még mindig elég
Kívánatos vagyok harmincnyolc évesen is?
– Faggatta magát. – Nem csak a férjem,
Nem csak a kis szűz bojtárom szemében?
Fétis maradok böjtölő politikusok polcán?
Ugye, ugye, ugye még mindig létezem?...”*

*Félálomban hívott egy pesti számot,
Látszott ideges mozdulatából,
Hogy nem a barátnőjét,
De nem vették föl, Alma lerakta.
S ekkor...
Ekkor...
Ekkor...*

*Kopogtattak? De senki. A folyosón moraj.
A telefonján olvasta negyed kilenc felé,
Hogy „Szicília. Megnyílt az első torok”.
„Torok, de miféle torok, minek is a torka?
Ó, hát személyesen... az ETNÁÉ!
Kiereszti a hangját? Tényleg most, mikor én is itt?
Pár órányi járőföldre... Nem hiszem el.
Holnap akartam megmászni megint...
Most akkor nem fogom?” „Nos, enyhén szólva nem”,
Írta gyorsan sms-ben a második férje,
Dolina Iván főmeteorológus.*

*Alma bekapcsolta a tévét.
A hírek arról szóltak, hogy az Etna fölébredt
Pizkosféhér hópaplanja alatt. Ötezer
Méter magasba csaptak a nyúlánk gáz- és hamufelhők
A négy torok, a négy tatóngó csúcskráter fölött.
E négyfejű sárkány évente föl szokott
Lázadni, sőt mi több: nőies ciklusai vannak,
De annyira, mint abban az évben, ritkán volt eleven.*

*Az Etna kitört. Látni, a feketére sült
Övezetet a csúcson máris átlépte a láva.
Alma elképzelte, ahogyan gyújtóbombák,
Mázsányi tűzgolyóbisok garmadája
Hullik a csupasz lankákra, mezőkre, utakra.
Igaz, hogy nincs a magasban semmiféle ház,
Csak néhány szétcsúszott zszindelyű esőbeálló,*

*De csupa lobbanékony anyag: máris égnek.
Elképzelte, ahogy izzó lávakövek zubognak
A lejtő bozótosaira, belobbantva a fenyőligeteket;
Messzire látszanak a tűzfészkek burjánzó makulái a réten.
Az Etna kitört; tűzszőnyeget terítve szét
Az olajfás, ébredező rétekre, hamarosan
A villákkal teleszórt lejtőkre is...*

*Lement reggelizni, még félálom... Nyüzsgés fogadta a hallban.
„Ó, mi azt hittük, csak tüszög szeretett hegyünk,
Gáz és por tör fel bepirosodott, szűk torkán...
Ki számított rá, hogy most nem csak kóstolgat minket,
Hanem bekopogtat?”,
Siránkozott a hotelportás.*

*Örökké rengő földön járva,
Sértettségében örökkön füstölgő kráter tövében élnek,
Folytonosan pöfékelt csúcsok között,
Kvázi a pokol tornácán,
Gondolta Alma. Leült a reggelizőasztalhoz,
Kent egy tonhalas szendvicset magának,
Ivott egy cappuccinót... Mintha zavartalanul.
„Még föl sem ocsúdtak az első kitörések sokkjából
Az izlandiak és Észak, amikor...”,
Hebegte a kommentátor a tévében.
Egymásnak feleltek a vágóképek
A füstölgő északi és déli csúcsokkal:
„...Amikor itt is!” „Ez isteni túlzás”, mondta valaki.
„Lassan nem lehet eldönteni a látványról,
Izland vagy Szicília,
Szicília vagy Izland?”
„És, nem mindegy most már?”*

*Pár nap múlva, latolgatták a vendégek, alighanem
Catania sakkáblaszertű belvárosi utcáira
Zúdul a füstölgő lávaörmény.
„Olyan bizarr, hogy eleve vulkáni a járda,
Látszanak a bazaltlapokon az elpattant buborékok.
Lávatömbökre épültek egész házak...”
„Meneküljünk, mielőtt...” „Maga főleg meneküljön
– Mondta Almának a szobaasszony, Maria Teresa. –
Perzselő levegőben nem szállhat repülő,
Izzó síneken nem járhat vonat,
Autó már tíz centis hamuban sem tud elindulni...”
Alma paff lett. „Menjen, hallja, mielőtt törlik a gépét.”*

„És maga?” „Én, ugyan...” Alma idejött,
Ahogy Borinak mondta: „sebei rózsaszínjét
Leperzseltetni szicíliai Nappal”,
Fogsor alakú hegyormok,
Kopár kúpok, zöldellő hepehupák közé,
Primavera siciliana... „Erre ez!
Ez lett belőle, pont ilyen forró tavasz.”

„Már régen nem kérdés, vajon az idén is
Csak szelíd ölebként mormol, pöfög a hegyünk?
– Fejtegette bizalmaskodó szobaasszonya. –
Hektikusan köhécsel, lombhullató öregúr?
Netán rondán krákog nikotinista nihiljében,
Bodor felhőt eregetve?
Szaggatottan, gyors egymásutánban,
Vulkanikus arpeggio!
Apránként teríti szét a terhét,
Egy torokra jut egyetlen fülsértő köhögés?
Avagy böffen egyet minden lehető résen át,
És gátlástalanul kiokád mindent?”

Egyelőre nincs hely budapesti gépen,
Állította a kipirult recepció.
A képernyőn a Filozófus Tornyanál már a pokol tombolt
Jelentős médiaérdeklődés mellett.
Valle del Bove, vajon hányadik bugyor?
Alma hallotta, ahogy bejelentik: „A lávaözön
Már Nicolosinál jár... A szerpentinén!”
Azt is mondták, reggel főlútról visszafordult
A napi egyszeri Etna-busz.

A képernyőn mutatták, ahogy átzúdul a kráter kávéjában
A hömpölygő, narancsszínű láva,
S elindul a tegnapi ömlés
Kiszürkült hamukoszorújában
Valahol Montagnola fölött.
„Kik azok a perverzek, akik mentés helyett kameráznak?!”
Az új lávatermés kiépített csatornába szorult:
Valamelyest uralták a tájat a lakói
Valaha, szerencsésebb években.

Alma látta a lávafolyások élénkörösét és későbbi feketéjét,
Egyelőre biztos távolból, a skyfotel fedezékéből.
Mégis, szinte érezhető volt a hallban a lávalepények kénzsaga,
Ez a förtelmes-felséges lávaözön,

*A nő látta, ahogy beszíppant mindent
A halálszagú hamufelhő idebent is.*

*Alma emlékezett a teraszra a Rifugio Sapienzában,
Abol méregdrágán megebédelt egyszer.
Körben a szelíd lejtőn parányi,
Parazita vulkánok százasaival,
Mint amilyen a Crateri Silvestri,
Az Etna-bébi, mely a peremén körbejárható.
Lávaköpések a lejtőn, fekete köpetek egyre-másra.
Az étterem falára kiakasztott szépfotókon látni:
A láva általában megtorpant,
Elakadt a ház hátsó fala előtt,
Körbepárnázva a lábazatot.
„Látja, sosem lépi át a küszöbünket!
Ez a hegy íratlan fogadalma!”
Jelentette ki a pincér büszkén.*

*A ház mellől drótkötélpálya kúszott föl
A csúcs alatti fordulóig,
Megbízható piros fölvonó járt rajta
Parányi, üvegfalú kabinokkal:
Tízévenként el szokta sodorni az egészet a láva,
Utazni rajta épp ezért bizsergető.
Tartóoszlopai szédítő magasak voltak
A hólepte lávakupacok fölött.
Az oszlopok után a kabin mindig nagyot döccent
És hirtelen előrezuhant:
Aki elől ült, beleborzongott a löketbe.
Lehetett jócskán izgulni, s föllélegezni,
Akár kislánykorában a hullámvasúton.*

*A magasles után sílift következett,
Csupasz, kettős ülőkék inogtak a horizonton
Még kihívóbban: labilisabban és magasabban.
Borsózott Alma háta kipróbálni.*

*Mézédes melankólia áradt szét a téli ormon:
Pár éve a menedékház éttermében
A túlcsondulóan nosztalgikus
Born to die szólt Lana Del Rey-től,
Ettől a szexin búgó hangú, remekiül kitalált nőtől,
Aki állítólag jóléti lány volt azelőtt is,
Mielőtt nyomatékosan áramvonalasították:
Feltöltötték ajkát, kicomposították őt magát,*

*Kicsit megbonyolították egyszerű múltját,
És lett belőle, aki lett:
Arisztokratikusnak sminkelt vamp,
Fátyolos hangú, kaliforniai noir beütésű,
Hiperdekadens énekesnő,
Edward Hopper ecsetjére méltó,
Aki köztudottan finom mindenütt
(„My pussy tastes like Pepsi Cola
My eyes are wide like cherry pies”);
Aki csupa elégikus dalra gyűjt rá,
Fölpiszkálva az amerikai álmom
Sötét, sötét, sötét üledékét.*

I feel so alone on the Friday nights
Can you make it feel like home, if I tell you you're mine
It's like I told you honey

*„A semmiből jön”, mondták és írták róla,
Debát senki nem jön úgymond a semmiből,
Gondolta Alma akkor, hat vagy hét éve.
Tökmindegy: visszabújik majd a semmibe.
Sose volt se szegény, se vakítóan szép,
Se betegesen botránnyos, se bizarr?
Sobasem lakott lakókocsiparkban? Na és?*

*Lana sötét gyémánt, gondolta Alma,
A maga nemében tökéletes,
Mint egy Chandler-krimi vagy egy Lynch-film,
De mindkettőnél néhány fokkal édesebb.
Egynyári tünemény vaníliamázzal.
Cica helyett sokak házikedvence ő,
Ő dorombol a reggeli Volluto kávéjuk mellé,
Ő fogalmazza meg hibátlanul
És ő dalolja el, legyezőszerűen több tételben terítve szét
Egyetlen témáját, a szépség széttöretettségét,
Vagyis a férfi általi elhagyatottságot;
Egyet tud, de azt nagyon, sose fog mást kitalálni.*

*Csak parancsoló érvényű siker létezik, és ez az!
A sikert kérni, kényszeríteni nem lehet,
A siker minden zsarolásnak ellenáll.
Meglátjuk, lesz-e több valódi dobása,
Morfondírozott pár éve Alma.
Eladja majd magát egy konfekciós árubázláncnak,
Csavart kötésű kardigánokat és pufi dzsekiket reklámoz.*

*Ezt a magasztot úgysem lehet ismételni:
Lana eltűnik majd a bozótban.*

Come on take a walk on the wild side
Let me kiss you hard in the pouring rain
You like your girls insane
Choose your last words, this is the last time
Cause you and I, we were born to die

*Hogy illett a zenéje a havas lávapúpokhoz!
„Hát igen.”*

*Másnap Alma az eget nézte a hamufelhővel.
„A füst fölvette a fejtetőre állított
Fenyőfa-alakzatot – írta a férje. – Húzz bele.”
„Maria, mennyi időnk van, amíg ideér?”
Kérdezte az ügyvédnő a szobaasszonyt.
„Legfőljebb napok, kedves Alma.
Legalábbis órák. Ha pedig óriáskitörés,
Hamarosan becsapódások várhatóak...”
„Idelent a városban?” „Igen, itt is.
Sokan persze az első jelekre elináltak, ezt megértjük.
Mások nem bírják idegekkel a vulkán
Hetekig tartó nyugtalankodását,
A csökönnyösök pedig debogyis mozdulnak.”
„Van egy berlini jegyük, csapjunk le?” kérdezte a recepciós.
Autóval negyedóra a reptér,
Szinte a szomszédban van gyalog is....
Alma döntött: nem várja be a hamuesőt,
Vagy a percet, amikor piroklaszt-zápor, lapilli-eső
Teríti be a szálloda apró kertjét meddő törmelékekkel,
Hirtelen az ember homloka közepére pattanó,
Halálosat ütő kövecskékkel.*

*...A percet, amikor az izzó lavina
Elporlasztja pöttyös ruháját, s az élő szövetet alatta;
A percet, amikor agyveleje fölforr és
Koponyáján szilaj gőzként tör át,
Kék-fekete nyomokat hagyva a csonton...*

*Végre az utcán állt, a szálloda sárga toronyháza előtt.
„Földközi-tengeri Miskolc, milyen igazunk van!”
Csak taxira várva vette észre,
Hogy egyik bőröndje lemaradt valahol.
„La maledizione!...” , sziszegte kínjában.
Ilyen övele ritkán történik: ilyenkor káromkodni képes,*

*Nagyon csupasznak érezte hirtelen magát.
De már nem megy vissza. „Csak ruhák, bár jó ruhák.
Hülyeség, itt jön a bőrönddel a boy!
Na, hála Isten... Grazie, ciao.”*

*Taxit intett le, persze, biénát, ahogy utólag kiderült:
Annyiba kerül a fuvar, amennyit nem szégyell kérni a sofőr:
Egy apartman árába jó helyen.
A reptéren tömeg, kilométeres sorok
És kézitusa: különösen agresszív német
És japán nyugdíjasok jártak benne élen.
Alma átíratta a jegyét a kisasszonnyal
(Maga sem tudta, hogyan sikerült),
Négy óra küzdelem után fölkerült az esti
Berlini gépre. Mivel pesti gép aznap
Nem volt, és másnapra sem ígértek ilyet.*

A feladat mint esztétikai inger

TENK LÁSZLÓ FESTÉSZETÉRŐL

Mint enyhén determinista, magam is hajlok afelé, hogy nincsenek véletlenek. Hiszen mint a képzőművészeteket igen kedvelő, de mai szakmai zsargonjaitól már némileg odébb sodródott irodalmár most nemigen tűnődnék el, ha ifjúságunknak nem lettek volna a művészetekben is jeles pillanatai, eszméltető felismerései. A 70-es évek elejére gondolok, amikor az európai történelmi események, a fiatalokat megkísértő Marcuse-i szellemiség vagy az általános társadalmi sztereotípiákból való kiábrándultság hatására – a hazai politikai élet kiváltotta megrendüléseken túl – a művészeti világ is elemi erővel megmozdult. A lázongó, önmagát szervezni vágyó irodalom, a neoavantgárdra figyelő képzőművészet, az atonikus zene, az alternatív színháztársulatok első pillanatai ezek – nagy lendülettel, s persze sok idealizmussal. S mivel a központi kultúrpolitikai irányítás alól kitörni akaró, határozott önszerveződéseket produkáló megmozdulások ezek az irányzatosságokra kódolt experimentális törekvések, csírájukban bennük feszült a decentralizáció szellemisége is: mondjuk ki kissé fellengzősen, akár Debrecenig terjeszkedően. A város művészeti életét felfrissítette folyóiratának szemléletváltása és az induló Alföld Stúdió, a megnyílt művésztelepre különböző ízlésvilágú képzőművészek költöztek, a fotósok körében egyre népszerűbb lett az új vizuális technikával való kísérletezés, a színház addigi önmagához képest merészen nyitott a világirodalom jelentős korabeli színművei felé. S hogy a zenét se hagyjuk ki, számos tanszékével elindult a zene-művészeti főiskola is. Persze, tévedés azért ne essék, a politikai szemlélet maradt, most csupán a megújulás lehetőségének egy különös pillanatáról beszélek.

A művésztelep felől ekkoriban elsősorban Tenk László és Topor András, Váró Márton és Cs. Uhrin Tibor művészi nyugtalansága jelentettek új impulzusokat, a rajztanári ambíciókat meghaladni vágyó, a város álmos világát megrázni akaró törekvéseket. Több-kevesebb sikerrel. Rövid időn belül Váró már Amerikában, Topor az elhunyt kiváló Bortnyik budapesti műtermében keresi a kibontakozás lehetőségeit. És Tenk sem járt jobban. „Debrecenben idegen maradtam – írja később önéletrajzi vallomásában. – Provinciális kisszerűség, érdektelen belső harcok. Az első adandó alkalommal megköszöntem a vendéglátást és visszaadtam a kulcsot.” Nem tisztünk most a szakítások gyökereit elemezni, ennél sokkal fontosabb végigtekinteni azt a belső küzdelmet, mely a festő szellemi kalandjainak lezárásához, sajátos formai világának kialakulásához vezetett. S ebben talán épp az gazdagította leginkább, hogy ez az út közel sem volt egyszerű, belső ellentmondások terheltek, akár morális, akár mesterségbeli attitűdjeire tekintünk. A Bernáth Aurél-tanítványnak egyfelől már a családi kapcsolatokban is képződtek traumái, az ebből való menekülés reflexei pedig óhatatlanul az emberi-társadalmi viszonyok anomáliái felé terelték, kifelé és befelé is egyfajta kritikai magatartást inszisztálva, a poli-

तिकai és a szakmai meggyőződését egy meglehetősen hosszú folyamatban megérelve. Az előbbi volt az egyszerűbb: elég hamar rádöbbsent, hogy a politikai–ideológiai csatározások bármely formációban a szakmaiság felszínén maradnak, nincs mélységük, csak százalmas pillanatok, gyorsan tovatűnő epizódokkal és perifériális emlékezettel. Ám a másik út kitapogatása sem könnyedebb, s valószínűleg az alkotó lélekben még kegyetlenebb.

Ahhoz, hogy Tenk önmaga felismeréséhez elinduljon – mely attitűd a művészi világban elkerülhetetlen –, legalább két korai problémán kellett túllépnie. Az egyik az alkati meghunyászkodás és a folyamatos elégedetlenség feszültsége, a másik a műfajból adódó tematikai kényszer, annak a motívumsornak a kijelölése, mely mentén művészi elképzeléseit a legmagasabb határfokkal megvalósíthatja. Előző dilemmáján aránylag hamar túllépett. A mesterségbeli tudás megszerzésének izgalma, az elhivatottság erkölcsi parancsa túlsegitették a homo politicus egyszer mindenkit megkísértő csábításain, s a szakmai elmélyülést állították figyelmének középpontjába. Persze, az igazi problémák csak ezután következtek. Pályakezdő műveiben egyáltalán nem tűnt könnyű feladatnak a Bernáth Aurél-i késő expresszionista ecsetkezelés meghaladása, a vastagon felvitt kolorit mögött saját egyéniségének kibontakoztatása. Talán képeinek tematizálása is meglehetősen szűk körűre sikeredett. Kezdetben a portré, a különben felszabadítóan ható mediterrán világ hangulatai izgatták, az ismeretlen „látványba belelátás” élményei. A nagyvilágban tapasztalt „szabad festészet” ihlető varázsa, de még részben az egyéniség markáns jegyei nélkül. Ha a 70–80-as években kapaszkodókat keresünk ennek az eredeti festői világnak a megteremtéséhez, mindenképp meg kell említenünk a táj-élmény beszivárgását a mélylélektani szférákba, a fény látványban betöltött szerepének analitikus vizsgálódását, s ezeken belül az alkotói érzelmek egyre teljesebb képi lefedettségét. A csillaghegyi korszak kialakulásának idejében vagyunk, ahol kezd létfilozófiai kérdéssé válni az alkotás értelme, a dolgok egymáshoz való viszonyának rejtélyes jelentése. Az emberi figurák fokozatosan eltűnnek a képekről, ahogy Supka Magdolna írja: „parányai (lesznek) az égbolt alatti létnek” – s valami metafizikus szorongás kezd elhatalmasodni az alkotóban. Innen nézve egyfajta menekülési kísérletnek tűnik az expresszív zaklatottságú virágcsendéletek sora, az új anyag izgalmaival is serkentő gobelin sorozat, vagy a Zsóka-portrék eleje, mely motívum csak később, a kegyetlen hiány felől visszanézve válik a krónikás hűség és a magány szimbólumává. Tenk a megoldhatatlan kérdések kapujában elérkezik a festői balladákhöz, ahol kétségbeesett vallási motívumok, a modernitás direkt kívánalmait megkerülő, gyakran lecsupaszított fák vagy a tájélmények nyomasztóvá váló, áthatolhatatlan komor tömbjei közvetítik a kifosztottság hangulatait. Az embernek óhatatlanul Kosztolányi maradandó sora ötlük eszébe, mikor a teljesség felé törekvő Kassákról azt írja: ennek az írónak van egy ékszere, a fájdalom.

S amikor ezek után azt hinnénk, már csak egyetlen út maradt: a teljes apátia – a lét misztériuma közbeszól. Drámai betegsége az elmúlás közelébe sodorja, azokhoz a zónákhoz, melyek közeledtét annyiszor játszotta már magában. Lebénulva bal kézzel kezd a kór által lepusztított önarcképeinek újrafogalmazásába, az összeszűkült élettér és a természetfeletti valóság egységének megteremtésébe. Festményein az anyag és a fény feszültségét egyre hatásosabban behatárolja az a fizikai

és szellemi bipolaritás, melynek egymáshoz közelítése megoldhatatlan feladat ugyan, ám a lehetetlenség felismerése egy ponton túl esztétikai élménnyé is nemszedhet. Ezen a szűk ösvényen már nem lehet intellektuális tudatosság nélkül továbbhaladni. Megítélésem szerint a festő készlettarából a legtermékenyebb motívumához, műtermi terének újragondolásához és újraformázásához nyúlt, amikor emberi–művészi eszményeit véglegesítette. Késői képeiben az illúziótlanág érzetet sugallják a magukra hagyott tárgyak, emberi jelenlét nélkül mindent lebénít az élettelen látványa, az újra éledt ablakmotívumokban egyre gyakrabban feltűnik a közelítő tél. Ám mögötte még mindig ott a kozmikus erőter, a mindenségben kutakodó ember pillantása, a pálya beteljesítésének becsületes igénye. A festő legnehezebb élethelyzetében is ellenáll a destruktív sugallatoknak, szakmai elkötelezettsége és a harmóniát kiküzdeni vágyó ember humanista gesztusai mentén közelébe sodródik a híres Madách-i záró gondolatoknak. S ezeken a pontokon az elemzéseknek már nincs túl sok értelme. Legfeljebb azt kívánhatjuk, hogy ez a termékeny vívódás még sokáig így maradjon.

ACZÉL GÉZA

műhely

ARANY ZSUZSANNA

Kosztolányi Dezső élete

„EZ VOLT AZ ÉLET?”

3. RÉSZ

„Már néha gondolok a szerelemre”

A gimnazista fiúk, belépve a kamaszkorba, egyre inkább fölfigyeltek a lányokra is. Az ismert természettudós, író és műfordító, Sztrókay Kálmán (1886–1956) – aki Kosztolányi barátja és unokatestvérének, Csáth Gézának osztálytársa volt – írja le visszaemlékezésében, mit jelentett számukra a közeli lányiskola: „alapjában véve oly zsvány népség voltunk diákok. Mert nagyon sok volt a szép lány Szabadkán. A gimnáziumhoz közel volt a zárda, ahonnan a polgárista lánykákat kellett hazakísérni iskola után. A kísérés azonban kicsit túlzás. Csak utánuk, körülöttük mentünk mi is, és szemtelenkedtünk. [...] Délután a korzóra járt a diák, és az állomásra, este pedig a vasúti parkban sétálgattunk. Itt már legálisan a lányokkal, mögöttünk a papák és mamák.”²²⁴ Kosztolányi korai szerelmi élményeiről több anekdota is fennmaradt. A történetek fiatal lányok és színésznők kegyeiért való rajongásról számolnak be. Sőt, mind az ő egyik levele, mind Csáth Géza naplójának tanúsága szerint még egy vaskereskedő feleségét is kiszemelték maguknak. Csáth Géza az egyik önképzőköri pályázatra lefordította Christian Fürchtegott Gellert *A vallató (bíd) kő* című versét, melyet Kosztolányi levélben meg is bírált, mint ahogy arra már korábban utaltunk. Jeligéje a következő három szóból állt: „Mondhatlan kellemű bájhölgy”. A megjelölés Llockenstock Rózára, Ohrmann Kálmán szabadkai vaskereskedő feleségére vonatkozott. Kosztolányi az említett levélben szerelminek nevezhető vallomást is tesz, hiszen így ír Csáthnak: „Nem bírálhatom tovább gondosabban [ti. a műfordítást], mert sietek. Sietek hozzád, kinek nevét lantom zengendi, sietek hozzád, kinek képe lelkemben múlhatatlan vonásokkal van bekarcolva, sietek hozzád, kit örült képzeletem lát holdvilágos éjjelen a liliumok közt, te szép, te bájos, *mondhatlan kellemű bájhölgy*.”²²⁵ Dér Zoltántól azt is megtudjuk, hogy a Csáth-féle kézirat verzóján látható sorokból újabb részletekre derül fény: „idézzük Brenner Józsefnek a fordítás hátlapján olvasható följegyzését: »E helyen legjobb, ha írok a mondhatlan kellemű bájhölgyről. Ennek neve Llockenstok Róza, az apatini restaurációs leánya, Ohrmann Kálmán szabadkai vaskereskedő felesége, kinek szépségét egész Szabadkán elismerik. Az ő arcképét akartuk megszerezni múltkor én és Dide. 18 éves még csak. Igen szép. Az irigy nyelvek (persze az asszonyok) azt beszélnek róla, hogy festi magát. Nem igaz. – Egy kis eset. Ohrmann

Kálmánnénak egy rózsát küldött egy bankhivatalnok. Az asszonyka megmondta férjének, mire ez kérdőre vonta az illetőt. A bankhivatalnok: »Egy szimpla vasárúnnénak mindenki küldhet rózsát.« A férj kihívatta. Erre a bankhivatalnok nyilvánosan bocsánatot kért. – Hogy ennyit megtudtunk, az az érdeklődést bizonyítja.«²²⁶ A két unokatestvér azonban más módját választotta az udvarlásnak. Mint azt Kosztolányi Dezsőné életrajzi könyvében leírja: „Két-két fillérenként egész határ szöveget összevásárolnak, hogy naponta többször láthassák az imádott hölgyet.”²²⁷

A fennmaradt dokumentumok alapján úgy tudjuk, hogy Kosztolányi Dezső első – még plátói – „szerelme” egyik unokahúga volt: Budanovits Ilona, Csáth Géza féltestvére. Kosztolányi így ír róla diákkori naplójában: „Oh, mily kedves, mily édes kis gyerek ez! Kis aranyos orczája olyan, mint egy tejbe ejtett rózsa, ábrándos kék szemeit örökös mosoly köríti, álmodozik tündérországról, tündér-királynékről... s különös szeretettel viseltetik a férfiak iránt”.²²⁸ A kislány 1898. február 3-án született, és egy halálos betegségben, mindössze ötévesen, 1903. március 20-án hunyt el. Kosztolányi ekkor 18 éves volt. Ahogyan a történetet Kosztolányi Dezsőné rögzíti: „Öt éves kis unokahúga, Brenner Jóska kései féltestvére, »kis Ilonka«, a napló kis Ilonkája, megbetegszik és agyhártyagyulladásban meghal. A gyermek szenvedélyesen ragaszkodik nagyfiú unokabátyjához. Azután egyszerre csak – röviddel betegsége előtt – kétségbeesetten menekülni kezd előle. [...] ha észreveszi, hogy jön, izgatottan súgja egyik vagy másik bátyjának, vagy Dide öccsének, Árpinak: – Vegyél fel, gyorsan, vegyél az öledbe és szoríts magadhoz, csókolj, csókolj, ahogy csak birsz. Hadd lássa!”²²⁹ A feleség föltételezése szerint a haláleset követően Kosztolányi is bűnösnek érzi magát, amiért „felelőtlen” magatartásával megzavarta a kislány lelkivilágát. „Ez a haláleset annyira megdöbbeníti, hogy papnak akar menni.”²³⁰ Nem sokkal később azonban egy másik unokahúgába, Brenner Etelkába is beleszeret. Etelka három évvel volt fiatalabb Kosztolányinál, 1888. szeptember 22-én született. Idővel azonban inkább az unokahúg barátnői – Kengsiur Hajnalka és Lábass Juci – kezdték érdekelni a kamaszfiút.²³¹

Lábass Juci még csak diáklány volt, amikor Kosztolányi Dezső fölfigyelt rá. A tizenegy esztendővel fiatalabb Lábass később színésznő lett. Csuka Zoltán írja róla: „Lábass Juci, a nem sokkal később híres pesti színésznő is akkor még mint ifjú lány a Gombkötő utcában lakott, s amikor színésznő lett belőle és az akkori híres, piktorból énekesé nőtt Király Ernő feleségül vette, a szabadkai kispolgárok világa ugyancsak megbotránkozott, hogy egy »jó családban« (Lábass Juci édesapja nagy tekintélyű bíró volt) ilyen is előfordulhat.”²³² A színésznő 1910-ben Rákosi Szidi növendéke volt, majd később a Király Színházban és a Városligeti Színkörben lépett föl. Ezt követően szubrett szerepekre szerződött, és éveken át több neves színház művésze volt. Utolsó szerepét 1932-ben alakította, a Nyári Operettszínházban. „Feltűnő szépsége, kellemes hangja, színészi tehetsége a vezető primadonnák közé emelte.”²³³ Kosztolányi egyik önéletrajzi töredékében említi is Lábass: „Lábass Juci is körünkhöz tartozott. Húgom barátnője volt. Úgy emlékszem rá, mint vidám, fekete kislányra. Meglehetősen kövér volt, s már akkor fogyasztotta magát. Egyszer tejszínhabot hoztak be nálunk uzsonnára. »Jaj, csak annyit ehetnék belőle – kiáltott –, hogy elronthatnám vele a gyomromat, és örökre megutálnám.« Egyébként énekelt, táncolt is. Emlékeim között őrzöm egy kislánykori fényképét, mely táncosnőruhában castagnettával ábrázolja.”²³⁴

Kosztolányi Dezsőné olyan verset is közöl könyvében, amit Kosztolányi egy, az utókor számára már ismeretlen, Szanda nevű lányhoz címzett.²³⁵ A diáklányokat azonban hamar fölváltják a színésznők, hiszen egyre gyakrabban látogatja a színházakat is. Kosztolányi Dezső diákkori naplója olyan részletekben is bővelkedik, ahol a színésznők iránti rajongásairól számol be. Előfordul, hogy nem derül ki az imádott nő kiléte, mint például az 1900. november 23-i bejegyzésnél: „Este megnéztem a színházban a »Párizsi rongyszedő«-t, remek darab. Szemben velem egy páholyban ült egy szép, fekete színésznő s mellette egy színész úr. Oly észrabló, lelketháborító szép volt e lány. [...] Olyanformán éreztem magamat, mint mikor egy ketrecbe zárt éhes oroszlánra ráölti a nyelvét egy szép csikó...”²³⁶ 1901 elején Csendes Alice-ért rajong mind Kosztolányi, mind Csáth. Kitalálják, hogy tapstüntetést szerveznek neki, az egyik előadás közepén. A naplók tanúsága szerint az ötlet Csáth Gézától eredt. „Ma sokat gondolkoztam a kis *Csendes*ről Úgy látszik bele vagyok bolondulva. Mivel pedig férjes asszony (4 hetes menyecske) hát ez csak abban nyilatkozik meg hogy majd hegedülök és a véres verejtékkel szerzett heti 1 korona árán elmegyek színházba és ott a diákokkal nyílt színen megtapsoltatom” – írja február 3-án.²³⁷ A tapstüntetés remekül sikerül, mint ahogyan arról Kosztolányi is említést tesz: „Febr[uar]. 11-én lázasan, vacsora nélkül színházba rohantam, nehogy elkéssek a tüntetésről, melyet Csendes Alicenak rendezendők voltak.”²³⁸ A két naplóbejegyzés között azonban némi ellentmondás is mutatkozik. Míg Kosztolányi február 11-ére teszi a színházi akció időpontját, addig Csáth február 7-i keltezéssel jegyzi föl a következőket: „Ma este voltam színházba. *Liliomfi*t adták. Az a bizonyos taps tüntetés kitűnően sikerült.”²³⁹ A *Szabadkai Közlöny* 1901. február 10-én megjelent cikke szintén 7-ére keltezi a tapstüntetés időpontját. A *Színházi szemle* rovatban a következő tudósítás látott napvilágot: „Csütörtökön, február 7-én Szigligeti »Liliomfi« című vígjátékán igen jól mulatott a közönség. [...] Az este egy kis tüntetés volt F. Csendes Alicze mellett, melyet ugylátszik a helybeli diákság rendezett, nem tudjuk mi értelme volt ez izetlen tréfának, mert csak annak minősíthetjük, miután ok egyáltalában nem volt rá.”²⁴⁰ Csendes Alice 1880-ban született Budapesten, és 1900 áprilisában – húsz esztendősen – lépett a színészi pályára, Pesti Ihász Lajosnál, Szabadkán. 1920-ban már nyugdíjazták is. Férje Farkas Ferenc színigazgató volt, akitől később elvált.²⁴¹

Egy hónappal később már nem Csendes Alice, hanem Tarján Irma lesz Kosztolányi rajongásának tárgya.²⁴² 1901 márciusában egymást érik azok a bejegyzések, melyek e plátói szerelemről tanúskodnak. Március 18-án arról tudósít Kosztolányi, hogy levelet ír a színésznőnek. Másnap már el is küldi sorait, az esetet pedig a következőképpen dokumentálja: „Nevezetes a mai nap, ma küldtem el első szerelmes levelem Tarján Irma (dráma szende) úrhölgynek, egy vers kíséretében, mely nekem vagy »poklot, vagy mennyet nyitand.«”²⁴³ Választ nem kapott, sőt, megtudta, hogy a színésznő egy másik színész (Baróthy)²⁴⁴ kedvese. Tarján Irma 1900-ban végzett a Víg-színház színésziskolájában. Első szerződése Pesti Ihász Lajos – az akkori igazgató – színházához kötötte, így Szabadkán játszott három esztendőn keresztül. Később Balla Kálmán miskolci társulatánál, majd Heves Béla erdélyi színházainál kapott szerepeket. „1906-ban visszavonult a színpadtól, férjhez ment Déván dr. Mótz Miklós kórházigazgató főorvoshoz.”²⁴⁵ Szabadkán Szigligeti

Ede *Cigány* című színművében játszotta Rózsi szerepét. Kosztolányi ezért naplójában nem egyszer „cigánylány”-ként emlegeti, és verset is ír hozzá:

„Cigánylány, Cigánylány!
Elrablád eszemet,
s felgyújtottad szép szemeddel
Hervatag lelkemet!”²⁴⁶

Előfordult azonban olyan eset is, amikor a szerelmi rajongás odáig fajult, hogy még az újságok is tudósítottak róla. 1903. február 27-én – amikor Kosztolányi már magántanuló volt – a népszerű színésznő és operettprimadonna, Küry Klára (1870–1935) érkezett pár napos vendégszerepelésre Szabadkára. Harminchárom éves volt a vendégszereplés idején, és az egész ország rajongott érte. Eleinte csak műkedvelő előadásokon lépett föl, majd 1890-ben – Ditrói Mór meghívására – Kolozsvárra ment próbafőlépésre. Hamarosan híres lett, és – Rákosi Jenőn keresztül – Evva Lajos is fölfigyelt rá, aki a Népszínházhoz szerződtette. A szabadkai főlépéskor már bécsi és prágai vendégszerepléseket is maga mögött tudhatott. Később azonban – belső intrikák miatt – megvált a színháztól, és csak szerepekre szerződött. Időközben olyan vetélytársa akadt, mint Fedák Sári. A *Bácskai Hírlap* tudósítása alapján tudjuk, hogy Szabadkán Hervé (eredeti nevén Louis Auguste Florimond Ronger) francia zeneszerző *Nebáncsvirág* (Mam’zelle Nitouche, 1883) és *Lili* (1882) című operettjeiben, valamint a *Casanova* (1902) és az *Ádám és Éva* (Adam et Eve, 1886) című zenés darabokban lépett föl Küry.²⁴⁷ Mivel a lap nem jelzi a szerzők nevét az utóbbi két darab esetében, így csak valószínűsíteni tudjuk, hogy Barna Izsó²⁴⁸ és Serpette²⁴⁹ műveiről lehet szó. Ugyan tudjuk, hogy Kosztolányi is részt vett az előadásokon – ha nem is mindegyiken –, érdemes megemlítenünk, hogy az operett műfajához ambivalensen viszonyult. 1901. január 6-án például még ezt írta a *Szép Darinka* című népszínművel kapcsolatban a naplójába: „Bármily silány compositiojú darab is volt legyen az, még többet ért, mint azok az undok, léha operettek, legalább a népeletet tükrözik, a népét, kit én nagyon szeretek!”²⁵⁰ Hervé *Nebáncsvirág* című darabjáról azonban dicsérő szavakat mond: „A »Nebáncsvirág« című szellemes és kedves operettet néztük végig.”²⁵¹

Az ünnepelt primadonnát a következő szavakkal köszöntötte Szeibenburger Károly, a Szabadkai Főgimnázium történelemtanára: „A szabadkai színügyi bizottság nevében hódolatteljes tisztelettel üdvözlöm Nagyságodat! E városnak minden szép és nemesért lelkesülő közönsége boldog, nagyon boldog azon tudatban, hogy falai közt üdvözölheti Magyarország legkiválóbb, legszeretetre méltóbb Művésznőjét. A nemzet az elismerés nagy koszorújával füzte körül Nagyságod művészi pályáját. E koszoruba foglalja be Nagyságod Szabadka város közönségének a tisztelet, a szeretet örökzöld pálmaágát is. Ohajtom, hogy e város falai között töltött napjait a legkedvesebb emlékei közé sorolja, ezen édes reményben szívünk lelkünk melegével hangoztatjuk: Isten hozta Nagyságodat!”²⁵² A „laudációt” mondó Szeibenburgerről tudjuk még, hogy ő volt a színügyi bizottság elnöke, valamint az önkéntes tűzoltók főparancsnoka. „Az öreg szívesen viselte egyenruháját, különösen, ha szép, fiatal színésznők körül legyeskedett. Tudnivaló, hogy a színigazgató szubvenciót kapott a város-tól és a színészek szerződése a színügyi bizottság elnökétől is függött” – jellemzi őt Munk Artúr visszaemlékezéseiben.²⁵³ Beceneve a diákok körében csak „Táti” volt.

Küry Klára Győről érkezett Szabadkára. Kiss Ferenc közléséből úgy tudjuk, hogy „Győrben a lelkes ifjúság pontosan úgy ünnepelte, mint Szabadkán”.²⁵⁴ Kosztolányi szülővárosában azonban olyan mértékűre sikeredett az „ünneplés”, hogy az esetet a gimnázium tanári testülete is tárgyalta, illetve Szebenburger kérte a nyugdíjaztatását.²⁵⁵ Mint az a *Bácskai Hírlap* tudósításából kiderül, eredetileg fákllyás zenével kívántak a diákok a művésznőtől elbúcsúzni, ám azt a rendőrség betiltotta, mivel túl későn jelezték szándékukat.²⁵⁶ Végül más módját választották a búcsúztatásnak. A történetet Munk Artúr írja le *Köszönöm addig is...* című életrajzi regényében. Az emlékezet ugyan torzíthatja és ki is színezheti az eseményeket, a jelenlévő osztálytárs beszámolóját azonban nem nélkülözhetjük. Munk tehát a következőképpen adja vissza a szabadkai diákélet nevezetes epizódját: „Egy alkalommal, – hetedikes voltam, – a híres, szőke, pesti operettdíva Küry Klára látogatott le városunkba. A »Casanova« és az »Ádám és Éva« című fületlen operettekben vendégszerepelt. A diákok között nagy izgalmat keltett a színházi hír: megtudtuk, hogy frívól darabokról van szó, a művész nő trikós szerepben lép föl és nem takarékoskodik telt idomai mutogatásával. Gimnáziumi igazgatónk – Kosztolányi Dezső apja – szigorú, nagyhangú, kíméletlen ember volt, innen kapta »spanyol« becenevét is. Körözvényel tiltotta el a diákságot az operettek látogatásától. Szigorú büntetést, kizárást helyezett kilátásba a tilalom megszegőinek. Mi diákok – köztük Kosztolányi, Csáth Géza, Fenyves Ferenc, Sztrókay Kálmán – elhatároztuk, hogy az előadásokon a tilalom ellenére is részt veszünk. Ott is ültünk a diákhelyen és olyan parázs tüntetést rendeztünk a bájos, gömbölyű művész nő mellett, hogy azt a publikum is megsokalta. Véresre tapsoltuk tenyereinket, rekedtségig ordítottunk. A második előadás után tüntetést rendeztünk a művész nő mellett. Fiákert rendeltünk a művészkijáró elé és mi diákok húztuk a kocsit végig a korzón a Nemzeti Szállodáig. A fiákeren a művész nő mellett a »Táti«, a történelem tanára ült uniformisban.”²⁵⁷

Az egész várost fölkavaró esemény nem múlt el fegyelmezési megrovás nélkül. A szigorú iskolai vezetés – élén Kosztolányi Árpáddal – elejét kívánta venni a további diáksínyeknek, ezért 1903. március 4-ére rendkívüli ülést hívott össze a tantestület számára. A Szabadkai Főgimnázium 1902/1903-as tanévről kiadott évkönyvben részletes beszámolót olvashatunk az esettel kapcsolatban: „a fegyelmeztelenséget a 6–8. osztálybeli tanulók közül többen az által követték el, hogy február 28-án és márc[ius]. 2-án a tanintézet rend- és fegyelmi szabályainak 52. §-ban foglalt tilalom ellenére színházba mentek oly előadásokra, melyek látogatására osztályfőnöki engedélyt nem kértek, de nem is kaphattak volna... Vétettek a tanulók a fegyelem ellen azáltal is, hogy a színi előadások folyamán és a felvonások közben tetszésüknek túlzott, tanuló ifjakhoz nem illő szerénytelenséggel, a közönség jó ízlésű részét bosszantó módon adtak kifejezést; végül a tanulók egy része e túlzott lelkesedést az utcára is kivitte, és ott a rend- és fegyelmi szabályok 58. § által tiltott tüntetésben is részt vett”.²⁵⁸ A fegyelmi vétségért elmarasztalt diákok rosszabb magatartásjegyet kaptak, a színházi előadásokra pedig tanárokat rendeltek ki. Az engedélyezendő darabokról előzetes jelentésnek kellett igazolnia, hogy pedagógiai szempontból hasznosak-e.

Kosztolányi Dezső végül egy utcalánynak köszönhetően ismerte meg a testi szerelmet. Fenyves Ferenc – a *Bácsmegyei Napló* későbbi felelős szerkesztője és

tulajdonosa – visszaemlékezéseiből tudjuk az első szexuális élmény történetét. Mint korábban említést tettünk róla, *Előre* címmel, közösen készítették azt a diáklapot, amelynek háziszzerzője volt többek között Csáth Géza és Munk Artúr is. A *Mégegyszer elmondom...* című kötetben az alábbiakat olvashatjuk a lapkészítéssel és a szexualitást fölfedező Kosztolányival kapcsolatban: „A harmadik szám után a vállalat anyagilag összeroppant. [...] Kosztolányi Dezső az Előre forgótőkéjének felhasználása árán ismerte meg a szerelmet, mert az egy forint ötven krajcárt kitevő tiszta vagyont egy szőke démonnal feláldozta a szerelem oltárán. Mi többiek szintén nem károsodtunk, mert a megismerkedéstől a beteljesülésig terjedő folyamatot olyan élénken mesélte el előttünk, hogy szinte egyek voltunk az élvezetben. Viszont az öreg Wilhelm bácsihoz, a házi orvoshoz, ő egyedül szaladt fel ijedten [...] a kedves, jó, öreg orvos nagyot nevetett, amikor a páciens megvizsgálta, megállapította, hogy egyszerű bolhacsípés az, amiből a gyermeki képzelet vérbaj-elefántot csinált.”²⁵⁹ Kosztolányi Dezsőné könyvében a történetnek egy másik változatát olvashatjuk. Az ő leírása alapján Kosztolányi tizenhat éves, amikor Ángyán Béla gyógyszerészgyakornok – aki szintén az *Előre* című diáklap munkatársa (felelős szerkesztője) volt – elviszi egy prostituálthoz, a „pólai lányhoz”. Ahogyan az életrajzi kötetben olvasható: „Felveszi ünneplő ruháját, húga gyöngyvirág parfümjével beillatosítja magát, fehér székfűt tűz a kabátja gomblyukába, fehér cérnakesztyűt húz. Összeüti bokáját, bemutatkozik és kezét csókol a lánynak.”²⁶⁰ A feleség beszámolójának regényes jellegét jól bizonyítja, hogy a prostituáltat is beszélteti, olyan szavakat adva szájába, melyek romantikus színben tüntetik föl a (pusztán) testi szerelmi beavatás aktusát: „Milyen kedves», mondja ez a lány, amikor rátekinthet, »de milyen kedves».”²⁶¹ Az epizód leírása inkább emlékeztethet Esti Kornél fiktív alakjának egy, a képzelet által kiszínezett kalandjára. Kétkedve kell fogadnunk azt az állítást, miszerint a szövegrész egy Kosztolányi Dezső nevű, szabadkai kamaszfiú első szexuális élményének reális ábrázolása lenne. Egy Csáth Géza naplójában olvasható bejegyzésnek azonban már nagyobb hitelt adhatunk. Ő megnevezi a lányt is – Palkó Juliska –, valamint Ángyán szerepére szintén utal. Ahogyan olvassuk: „A mai nap [szeptember 12-én] mondom el a szeptember 8[-]ján történt érdekes esetet. Dide ez nap 6–7[-]lig keresztül esett a tűz próbán. A kisasszony neve Palkó Juliska a Pest szállodában van alkalmazva. A Dide kezdett reá vadászni azután megkérte Ángyán Bélát jó barátunkat [...] Dide felment hozzá és a többi...”²⁶²

Gerő András egy tanulmányában rámutat, hogy „az igazgató úr fiacskájának” arra is volt lehetősége, hogy otthonában szerezzen szexuális élményeket. Ahogyan a történész írja: „A dolgozószoza, a háló, a gyerekszoza, a nappali és az ebédlő a térben is tükröződő kiegyensúlyozott, szabályozott életkeretet jelentettek, ahol még az is többé-kevésbé kalkulálható volt, hogy a cseléd a fiatalúr »szexuális« szocializációját is elősegíti – mint ahogy ez Kosztolányi esetében meg is történt.”²⁶³ Kosztolányi Dezsőné szintén utal arra, hogy a szülői házban dolgozó cselédlánnyal is viszonya lehetett Kosztolányinak. „Éjszakánként, harisnyában kilopózik az engedelmes, kedves tanyai lányhoz, azután egyszerre észreveszi, hogy a lány sokat sír s egy napon elmegy, szó nélkül otthagyja a szolgálatot. »Ügy« nem lett a dologból, de ő mindvégig szégyenkezett akkori »úrfi« magatartásán s a cselédlányokkal egész életében előzékenyen, tiszteletteljesen viselkedett.”²⁶⁴ Az előzékenységet illetően

egyterthetünk a feleséggel, azt azonban megkérdőjelezzük, hogy Kosztolányinak ne lett volna később semmilyen intim kapcsolata cselédlánnyokkal. 1933–34-es, gyorsírási naplójának tanúsága szerint kisebb-nagyobb flörtölésekbe bocsátkozott nemcsak cselédlányaival, hanem kórházi (szanatóriumi) ápolónőivel is.²⁶⁵

„Tudok én annyit magyarul, mint a tanár úr!”

A Pallas nagy lexikona a következőképpen határozza meg az önképzőkör fogalmát: „tanulók, különösen középiskolaiak, egyesülete abból a célból, hogy magukat a hazai nyelvben, irodalomban műveljék. Ezek az Ö[nképzőkör]-ök, ha kellő professzori felügyelet alatt állanak, hasznára vannak az ifjuságnak.”²⁶⁶ Az önképzőkörök a 19. század második felében terjedtek el Magyarországon. „A század végére már nem volt olyan középiskola, amelyikben ne szerveződött volna valamilyen diák-alkotókör. Előzményeik a felvilágosodás és reformkor irodalmi diáktársaságai voltak, de míg azok diákok és/vagy egy-egy tanár kezdeményezésére alakultak, az önképzőkörök intézményes keretek között jöttek létre.”²⁶⁷ A körök saját szabályrendszert dolgoztak ki, melyet a vallás- és közoktatási miniszter hagyott jóvá. Az egyes önképzőköri ülések előre megadott forgatókönyv szerint zajlottak. Fő céljuk lényegében a diákok irodalmi alkotásainak bemutatása volt. Ahogyan például *A szabadkai főgymnasiumi Önképzőkör alapszabályai* című, a minisztérium által 1883. március 19-én jóváhagyott dokumentumban megfogalmazzák a célkitűzést: „2. § Ezen kör célja általában véve: önképzés az isk[olai]. tanulmányokkal összhangzatos irányban, különös tekintettel a stilisztikai jártasságra.”²⁶⁸ Az üléseken előadásokat tartottak, melyek a tanulók által megfogalmazott alapszabályokhoz igazodtak. Az előadás lehetett irodalmi alkotás vagy értekezés fölolvása, valamint szavaltat is. „Az ezt követő vita után a tanulói teljesítményeket a tagságból kikerülő bírálók értékelték. Az általános gyakorlat az volt, hogy ha a bírálatok elmarasztalóak voltak, javítást, módosítást javasoltak, pozitív bírálat esetén elfogadást nyertek. Ez utóbbit, a majdnem minden önképzőkörben vezetett úgynevezett érdemkönyvben rögzítették.”²⁶⁹ A szabadkai alapszabályokban az is benne foglaltatik, hogy „az ifjúsági könyvtár cél tudatos felhasználásával” kell a dolgozatokat elkészíteni. A témaválasztáshoz az alábbi támpontot adták: „az iskolában tanított nyelvek s irodalmakból s azok történetéből, különösen a magyarból eredeti dolgozatokra és a class. [klasszikus] nyelvekből utánzások és műfordításokra [...] történelmi és a bölcsészeti szakokból” lehet föl készíteni.²⁷⁰

A Szabadkai Főgimnáziumban 1868-ban indították el az Önképzőkört, Farkas Antal vezetésével. Kosztolányi édesapja, Árpád szintén tagja volt a körnek, sőt az 1874/1875-ös tanévben titkár is volt.²⁷¹ Az ülések többségén szerepelt, hol versekkel, hol bírálatokkal. 1873-ban *A Szélhez* című verse be is került az *Érdemkönyv*-be. Talán a családi hagyomány is motiválta Kosztolányi Dezsőt abban, hogy ő is az Önképzőkör tagja legyen. Hatodikos gimnazista korában már meghallgathatta az üléseket, azonban teljes jogú, aktív résztvevő – a szabályoknak megfelelően – csak hetedik osztályban, az 1901/1902-es tanévben lehetett.²⁷² Diákkori naplójában olvashatunk beszámolókat az egyes önképzőköri ülésekről.²⁷³ 1900. november 3-

án, tehát a hatodik osztály elején, már leírja véleményét a hallottakról. Meglehetősen kritikusan szól a körről, mikor így fogalmaz: „Borzasztó önképzőkör. Kétségbeesett munkássággal dolgozik és mindegyik verset ír, verset, boldog, boldogtalan.”²⁷⁴ Bori Imre nemcsak a családi hagyomány folytatását és az irodalom szeretetét tekinti motivációnak, hanem Kosztolányi szereplési vágyát is: „várja, hogy hetedikesként a kör teljes jogú tagja lehessen, hiszen szomjúhozza a nyilvánosságot, ahol szereplési vágya nem csupán tápot, hanem közönséget és tapsot kaphat.”²⁷⁵ Kosztolányi maga is elismeri, hogy – többek között – szereplési vágy is fűtötte, amikor az önképzőköri megmérettetésekre készült. Csáth Gézával a következőket osztja meg egyik levelében: „csak írogattam szív, érzélem nélkül, mert kellett, mert szereplési viselkedés égetett; dolgoztam, de hiányzott ebből a lángoló érzélem, az ihlet szentsége.”²⁷⁶ Az üléseken szereplő Kosztolányiban szenvedélyes fiatalembert ismerhettek meg tanárai és diáktársai. Ahogyan Dér Zoltán jellemzi karakterét: „az önképzőkör porondján megjelenő Kosztolányi még annyira nyers, olyan kihívó alakban mutatja sajátos hajlamait, hogy vele foglalkozni csupán ezért is érdemes volna”.²⁷⁷

Az első alakuló ülésen – 1901. szeptember 8-án –, ahol Kosztolányi már teljes jogú tagként vett részt, megválasztották a vezető tisztségviselőket.²⁷⁸ Az önképzőkör minden tanév elején újjáalakult,²⁷⁹ és nemcsak új tisztségviselőket választottak, hanem az alapszabályt is évente módosították, sőt még a vezetőtanár is más lett. Az 1901/1902-es tanévben a kör vezetésével „az igazgatóság Gaál Ferenc tanárt bízta meg. [...] Az alakuló ülés [...] titkárrá Hadzsy Jenő VIII. o[sztályos]. t[anulót]., jegyzővé Nagy Nándor VIII. o[sztályos]. t[anulót]. és irattárossá Szabó Batancs István²⁸⁰ VII. o[sztályos]. t[anulót]. tette meg. Majd az első két tisztségviselő lemondása után évközben titkáruul megválasztotta Salamon Győző VIII. o[sztályos]. t[anulót]., jegyzőül pedig Risányi János VIII. o[sztályos]. t[anulót]. [...] A kör a tanév folyamán 18 ülést tartott; ebből volt 15 rendes és 3 diszülés.”²⁸¹ Az egyes üléseken történekekről jegyzőkönyvek készültek. Ahogyan az alapszabályzatban foglaltatik: „18. § A jegyző kötelessége a gyűlésről naplószerű jegyzőkönyvet vezetni, a mely a következő gyűlésen felolvastatván, a vezető tanár és a jegyző által hitelesítetik. 19. § Az irattárnok a hitelesített jegyzőkönyveket és a megbírált dolgozatokat a bírálókkal együtt zár alatt tartja és a vezető tanáron kívül senkinek át nem adhatja.”²⁸² A dokumentumokat az utóbbi évtizedekben a szabadkai Városi Múzeum őrizte, 128-as nyilvántartási szám alatt. Jelenleg azonban nem találják a közgyűjteményben, így csak másodlagos forrásokra – elsősorban Dér Zoltán és Bori Imre tanulmányaira, szövegközléseire – támaszkodhatunk.²⁸³

A körbe újonnan belépő Kosztolányi Dezső már az első rendes ülésen – 1901. szeptember 29-én – föltűnést keltett. *Rügyfakadás* című versével szerepelt, melyet „gyöngye középszerűnek” minősítettek bírálói, Nagy Nándor és Kellert Benő.²⁸⁴ „Szóváltás támad, mire négy társa²⁸⁵ javasolta, hogy a hevesen reagáló költőt részesítsék jegyzőkönyvi megrovásban.”²⁸⁶ A vezetőtanár, az akkor 26 éves Gaál Ferenc – aki német és francia nyelvet tanított Kosztolányiék osztályában – le tudta csillapítani az indulatokat („jó-középszerű”-re érdemesítve a művet), azonban a konfliktus az októberi rendes ülésen tovább folytatódott.²⁸⁷ Forrásaink szerint a főbíráló dicsérte a fiút, ám Salamon Viktor nevű társa erősen támadta, és „valószínűtlennek”, „természetellenesnek” nevezte, sőt, olyan irománynak, amely „erőlteti

a népies kifejezéseket”.²⁸⁸ Az ezt követő ülésen Kosztolányi *Két karcolat* című írását bírálta Szabó Batancs István. Az ő kritikája pozitív volt, ám Salamon ismételten kemény szavakkal illette a munkát: „szecessziósnak”, „affektált hangon íródottnak” és újfent „természetellenesnek” titulálta.²⁸⁹ November 24-én Arany és Goethe balladaköltészetéről tartott szabad előadást Kosztolányi, melyet egyöntetűen dicséretesnek minősítettek a jelenlévők.

Két hónappal később – decemberben – újabb vita robbant ki. Ezúttal Kosztolányi volt a bíráló. Jámbor István *Egy őszi est* című írásáról azt állította, hogy Gogol-plágium.²⁹⁰ Jámbor kizárását javasolta, azonban a vezetőtanár közbelépett, így mindössze jegyzőkönyvi megrovásban részesült a „plagizátor”. A plágium vádja komoly jelentőséggel bírt, tekintettel arra, hogy az *Önképzőkör alapszabályaiban* is benne foglaltatott: „tisztességgel meg nem férő plagiumok a körből való végleges kizárást vonják maguk után”.²⁹¹ Kosztolányinak ebben az időszakban már „párthívei” voltak a körben, és a konfliktusok a kisebb klikkek között is zajlottak. Kosztolányiék egyik veszélyes ellenfele Nagy Nándor jegyző volt, aki „szemtelennek” nevezte vetélytársát.²⁹² A „Kosztolányi-párt” viszonzásként „gyöngelméjűnek és plagizátorok társaságának” kiáltotta ki Nagy Nándort és körét, és egyúttal bejelentették kilépési szándékukat. Később azonban visszariadtak, mert „Gaál Ferenc figyelmeztette őket, hogy ez a gimnázium elhagyását is jelentené”.²⁹³ Végül kizárták a jegyzőt, Kosztolányi egyik híve, Kálnai Dezső pedig megrovást kapott.²⁹⁴ A viták ellenére nem állíthatjuk, hogy a klikk-érdekek fölülírták volna a szakmaiságot. Nem egy esetben ugyanis az ellentáborok elismerték egymás teljesítményét.

A hónap végén, december 22-én Kosztolányi *Sírvirágok* című ciklusa volt a vitaanyag. A költeményfüzér megírását Reviczky Gyula élete és költészete ihlette. Ahogyan Kosztolányi előljáró szavaiban fogalmaz: „E költeményfüzér megírására a közvetlen impulzust az oly korán elhunyt Reviczky tragikus sorsa adta. Korántsem akartam azonban ezen apró dalokat az ő emlékének szentelni – talán nem is lennének méltók hozzá –, csupán csak egy általános képet akartam nyújtani azokról a fehér arcú, tüzes szemű betegekről, kik naponként zajtalanul sóhajtanak el a világból, mint ősszel a falevelek.”²⁹⁵ Az epilógussal együtt összesen nyolc szakaszra tagolódik a füzér. A mű már részben előremutat Kosztolányi későbbi költészeti megoldásaira, hiszen a füzérszerűség (ciklus) több verseskötetének is jellemzője lesz, mint például *A szegény kisgyermek panaszainak*. Nemcsak verseire, hanem novelláira is jellemző azonban a ciklusban való gondolkodás, ami az Esti Kornél-történetek esetében mutatkozik meg leginkább.²⁹⁶ A szerkesztésbeli sajátosságokon kívül érdemes hangsúlyoznunk Reviczky hatását Kosztolányira. Szegedy-Maszák Mihály a következőket írja ezzel kapcsolatban: „A középiskolás diák lelkesen olvasta Reviczky műveit, s amikor a fiatalon meghalt költő emlékére fölállítandó mellszobor alapösszegének előteremtése céljából 1902. július 26-án a szabadkai gimnáziumban ünnepélyt rendeztek, *A kékruhás* címmel verses jelenetet írt erre az alkalomra.”²⁹⁷ Kosztolányi Dezsőné szintén említi az emlékestet: „Valósággal családi ünnepély volt ez és minden egyes szereplője a Brenner–Decsy- s a szintén rokon Budanovics [-]család tagja.”²⁹⁸ Az eseményről szót ejt Bori Imre is. Ő azonban a történetben nem a Reviczky iránti érdeklődést látja, hanem Kosztolányi szereplési vágyának bizonyítékként értelmezi azt.²⁹⁹

Az önképzőkori ülésen előadott, Reviczky-ihletésű versfüzért alaposan megbírálták az önképzőkori társak. Kellert Benő például azt mondta rá: „Minél tovább olvassa az ember ezeket a középszerű verseket, annál több hibát vesz észre bennük.”³⁰⁰ Grüner Andor pedig harminc verstani hibát fedezett föl a munkában, és „fonnyadt virágok”-nak titulálta az egyes szakaszokat.³⁰¹ Salamon Viktor és (az akkor még) Friedmann (később Fenyves) Ferenc azonban ezúttal védtek Kosztolányi teljesítményét. Maga Kosztolányi elismerte a hibákat, mondván: „Homérosz is sokat alszik”.³⁰² Ám ezzel egyidejűleg bejelentette: „költőként nem, csupán kritikusként fog ezentúl szerepelni az önképzőkörben”.³⁰³ Az ülés vége sem múlt el eseménytelenül: Kálnai kirohanást rendezett az egész csoport ellen. „Fölugrott egy székre, és a kört nagyhangon »gyöngélméjűek elipszisé«-nek nevezte, amiért a következő, 1902. január 19-én megtartott összejevetelen a vezető tanár kizárta az önképzőkörből a második időszak tartamára.”³⁰⁴

Önképzőkori feszültségekkel teli tanév volt tehát az 1901/1902-es. Kosztolányi Árpád – a gimnázium igazgatójaként és az önképzőkör tiszteletbeli elnökeként³⁰⁵ – külön figyelmeztette a fiatalokat az 1902/1903-as tanév kezdő ülésén arra, hogy „irtsák ki keblükből az egymás iránti gyűlölséget, különösen a felekezeti türelmetlenséget, mely a múlt évi önképzőkört oly nagyon megmetyeltyezte”.³⁰⁶ Az 1902. szeptember 14-i alakuló ülésen Révfy Zoltán – Csáth Géza magyartanára – lett az új vezetőtanár; Kosztolányit titkárrá, Kálnai Dezsőt jegyzővé, Freund Józsefet pedig irattárossá választották.³⁰⁷ Kosztolányinak azt a javaslatát, hogy az önképzőkör vegye föl Jámbor Pál nevét,³⁰⁸ szótöbbséggel fogadták el. Kosztolányi ezzel a gesztussal Friedmannt kívánta támogatni, aki elsőként vetette föl az ötletet. A körnek ebben a tanévben 13 nyolcadikos, 30 hetedikes rendes és 10 hatodikos rendkívüli tagja volt. Köztük van az unokatestvér Csáth Géza is, valamint Munk Artúr és Sztrokay Kálmán. Kosztolányinak mint titkárnak – az alapszabály értelmében – az alábbi feladatai voltak: „17. § A titkár beszedi a tagdíjakat [...] és [a] vezető tanár ellenőrzése mellett kezeli és fölhasználja; átveszi a tagok munkálatait, jegyzékbe teszi és a vezető tanárnak szolgáltatja át, hogy az bírálatra adhassa ki”.³⁰⁹ Ugyanezen az ülésen olvasta föl Kosztolányi *Tompa emlékezete* című írását, amelyet – Munk Artúr javaslatára – díszkönyvbe való beírásra érdemesítettek.

Az önképzőkori működés jelentősebb eredményeit a *Szabadkai Főgimnázium Önképzőkör Erdemkönyvében* találjuk, melyet a szabadkai Városi Könyvtár őriz.³¹⁰ Az alapszabályzat a következőket rögzíti ezzel kapcsolatban: „Ha a fölolvastott munka tartalom és előadás tekintetében különös figyelmet érdemel, a kör Erdemkönyvébe vétetik, a mely tulajdonképen a tagok jelesebb dolgozatainak eredetiben való díszesebb egybe kötetése. – Ugyanez áll a bírálatokról is, ha tartalom, alak és tárgyilagosság tekintetéből kifogástalan.”³¹¹ A díszkönyvbe az 1901/1902-es tanévben szinte csak Kosztolányi írásai kerültek be. Sőt, olyan eset is előfordult, amikor „elfoglaltsága” miatt be sem írta az arra érdemesített szöveget. Ahogyan erről a díszkönyv egyik bejegyzése tanúskodik: „Az önképzőkör határozatából »Sirvirágok« cz[ímű]. dalcycusom, valamint 1902. márc[ius]. 15[-]én tartott »Márciusi ifjak« czimű felolvasásom a díszkönyvbe került, a miket azonban nagymérvű elfoglaltságom miatt be nem írhattam, s ezennel csak itt jelezek”.³¹² Ám olyan munkákat is találhatunk már az *Erdemkönyvben* Kosztolányitól, amelyek később első verseskö-

tetében, a *Négy fal között* című, 1907-es kiadványban is szerepelnek. Ilyen például az *Ágác-virágok – Apró versek* alcímmel –, melynek öt versszakból álló, első szakasza *Chanson* címmel olvasható a kötetben. A vers két szakos, második szakaszát azonban különválasztja Kosztolányi, és a *Finale* ciklushoz illeszti.³¹³ Egyúttal ez a szöveg – az *Ágác-virágok* második szakasza – lesz az első megjelent verse is: *Egy sír* címen közlik, a *Budapesti Napló*-ban. Szegedy-Maszák Mihály írja: „*Egy sír* című zsenyéjét elküldte Ábrányi Emilnek véleményezésre. Bírálatot nem kapott, de e nyolcsoros szöveg megjelent a *Budapesti Napló*-ban. Kosztolányi Dezsőné könyvében megtalálható az 1901. október 26-án, szombaton megjelent szám újságkivágatának másolata.”³¹⁴ A vers a napilap 11. oldalán szerepelt.³¹⁵ Kosztolányi édesanyja, Brenner Eulália olyan büszke volt fiára, hogy imakönyvében őrizgette a lapkivágatot. A megjelenés után egy hónappal olvassa föl tehát az önképzőkörben, az *Apró versek* második darabjaként. Bírálója Lichtneckert András volt, aki dicséretesre minősítette.

Az *Érdemkönyv*ben helyet kapott a dicséretesre minősített *Sors* című költemény, amit még hetedik korában írt Kosztolányi.³¹⁶ A három szakaszból álló, elmúlásról szóló vers alcíme: *Bölcselelő ének*. A rendes ülésen Vass A. Kálmán bírálta, és „a mű érdemfokát a kör szavazattöbbséggel dicséretesben állapította meg”.³¹⁷ *Sorsunk* címen ez a vers is bekerült később az 1907-es, *Négy fal között* című kötetbe.³¹⁸ A következő szöveg – amit Kosztolányitól olvashatunk az *Érdemkönyv*ben – az *Október 6.* címet viselő, hosszabb írás. A munkát az 1901. október 7-i díszülésen olvasta föl annak szerzője. A jelige Kossuth Lajostól való,³¹⁹ ami összefüggésbe hozható a nagypapa, Kosztolányi Ágoston Kossuth-kultuszával is. Tudjuk, hogy unokáinak azt tanította: Kossuth Lajos „a magyarok földi istene”.³²⁰ Ahogyan az egyik epizódra visszaemlékezik Kosztolányi: „Egy tavaszi napon, amikor öcsém-mel, húgommal künn játszom a kertben, kézenfog bennünket, behív a tisztaszobába, mely teljesen el van sötétítve. Fekete posztóval takart asztalkán gyertyák lobognak. Letérdelget mindhármunkat s arra kér, sohase feledjük, ma halt meg messze idegenben Kossuth Lajos”.³²¹ Az *Október 6.* című szöveget Kosztolányi föl-olvasásra szánta, és a következő – ma már inkább patetikusként ható – szavakkal fejezte be: „Mint Nagy-Pénteken a kálváriára zarándokoltok, menjetek el ti is minden okt[óber]. 6-án oda, oda... Aradra! Mert Arad a magyar Golgotha, melyből az agy felidézi emlékezetével a múlt idő síri szellemét, az ifjú pedig lelkesedést merít a honszeretethez, s bár sok idő múlt el azóta, az aradi vesztőhely nyárfái még most is oly búsan susognak valamit, valami szép, valami szomorú regét, ezredéves multunkról, kilobbant dicsőségről meg még valamiről, de ne kérdezzetek miről, mert könyvek tódulnak szemünkbe, s nem tudjuk megmondani...”³²²

Szintén *Érdemkönyv*be került a *Vigasz a könnyekben cz[ímű]. műfordítás bírálata*. Jellegét ezúttal Boileau-tól – a *L'Art Poétique* (Költészettan) című műből – veszi Kosztolányi: „Ki nem dicsér, hanem tanácsot ad, szeresd!” A kör a bírálatot – mely 1901. november 17-én hangzott el – „egyhangulag a díszkönyvbe ajánlotta”.³²³ Bori Imre az alábbi értelmezést fűzi a szöveghez: „A hetedik gimnazista Kosztolányi jól ismeri a magyar műfordítás történetét, nyilván Radó Antal nyomán. Tudja, hogy Batsányi János és Péczely József neve a fordításfelfogás két szélsőséges változatát fémjelzi [...] Ő a műfordítás terén is »korszakalkotó« Arany János nézetét vallja”.³²⁴ Teszi mindezt Grüner Andor fordítása bírálatának apropóján.

A nyolcadik osztályos Kosztolányitól mindössze egyetlen bejegyzés található a könyvben: „Az önképzőkör határozata folytán »*Tompa emlékezete*« című emlékbeszédem, valamint az oct[óber]. 6[-]ján, az aradi vértanúk emlékére rendezett gyászünnepélyen felolvasott »Oct. 6.« czímű]. titkári megnyitó beszédem *disztkönyvbeírásra* érdemesítettet. »³²⁵ Ez volt az a szöveg, amit Munk Artúr ajánlott beírásra, és amelyet a tanév alakuló ülésén olvasott föl Kosztolányi.³²⁶ Ezt követően már nem szerepelnek a dísztkönyvben írásai. Még az ősz folyamán kicsapják nemcsak a körből, hanem a gimnáziumból is. Az önképzőköri botrány krónikája több változatban is fennmaradt. „Többen is foglalkoztak az önképzőkörnek ezzel az emlékezetes ülésével, de egyikük beszámolója sem egyezik meg teljesen a zárt ülés jegyzőkönyvébe foglaltakkal” – írja Dér Zoltán, aki még látta a jegyzőkönyveket.³²⁷ Mint korábban jeleztük, a dokumentumokat őrző szabadkai Városi Múzeumban – mely intézmény nemrégiben költözött új épületbe – nem találják az értékes forrásanyagokat, leltári számot pedig nem adott meg Dér.³²⁸ Jegyzőkönyvek hiányában tehát – akárcsak azt az önképzőkör korábbi üléseinek leírásakor tettük – ezúttal is Dér Zoltán közlésére hagyatkozunk, valamint a többi visszaemlékező szövegével szintén foglalkozunk. Utóbbiak ugyan erősen szubjektív jellegű beszámolók, azonban – szemtanúkról lévén szó – nem hagyhatjuk figyelmen kívül szavaikat. Hitelességre akkor törekedhetünk, ha egyik beszámolót sem rendeljük a többi alá vagy fölé, hanem egymással párhuzamba állítva mutatjuk be őket.

Egyik forrásunk az ülésen jelen lévő Munk Artúr visszaemlékezése. Állítása szerint az „önképzőkörben műsorra került Kosztolányi egyik verse: »Sírvirágok Etelka sírjára«”.³²⁹ Adata azonban téves, mivel a versciklus még az 1901. december 22-i önképzőköri ülésen került elő, a kicsapatással végződő pedig incidens 1902. november 9-én történt. A nevezetes alkalomkor Kosztolányinak Csokonai Vitéz Mihály *Dorottya* című művéről szóló elemzése volt napirenden, melyet Friedmann (a későbbi Fenyves) Ferenc bírált. Munk tévedésével kapcsolatban egy levelet idéz-nénk, amelyet Kosztolányi Mária írt bátyjának: „Munkkal kapcsolatban eszembe jut, hogy ő ir a Napló karácsonyi számába szegény Fenyves Feriről. Feri diák éveit írja meg. Most arra kért tudjam meg általad, hogy mi volt annak a versednek a címe mi miatt az Önképzőbe volt az a kellemetlenség. Munk úgy emlékszik, hogy a versed címe »*Sírvirágok*« volt. Nagyon kért ha emlékszel rá úgy ird meg.”³³⁰ A levél alapján kiderül, hogy maga Munk sem volt biztos állításában. Mivel az adat tévesen jelent meg, így valószínűsíthető, hogy Kosztolányi nem vette föl a kapcsolatot Munkkal. Azt azonban, hogy Fenyves volt a bíráló, Munk már helyesen rögzítette: „A hangulatos, kis diákverset Fenyves Ferenc bírálta és alaposan lehúzta. Véleménye szerint a vers nem ütötte meg az önképzőkör mértékét.”³³¹ Szintén tőle értesülünk arról, hogy ő, Csáth Géza és Sztrókay Kálmán voltak azok, akik dísztkönyvre méltónak ítélték a költeményt. Ezt követően azonban vita tört ki, és az irodalomtanár, Révfy Zoltán Kosztolányi ellenében foglalt állást. Ahogyan Munk minderről beszámol: „[Révfy Zoltán] Véleménye szerint a vers tehetségtelen poéta fércműve, a bíráló helyesen ítélte. Dícséretre nem méltó. Kosztolányi magából kikelve ugrott fel helyéről. Vaskos gorombaságokat vágott a tanár fejéhez, azután ezekkel a szavakkal fejezte be kitörését:

– Különben is a tanár úr a vershez nem ért... Hol a kalapom?... – A kalap a fogason lógott. Kosztolányi kalap nélkül rohant ki a teremből. Az affér kicsapással végződött.³³²

A Munk Artúr által is említett, másik jelenlévő szemtanú Sztrókay Kálmán volt, aki szintén fölidézi az incidenst visszaemlékezéseiben. Sztrókay egy évvel járt Kosztolányi alatt a gimnáziumban. Mivel Csáth Géza az osztálytársa volt,³³³ így rajta keresztül összebarátkozott Kosztolányi Dezsővel is. Az önképzőkörbe többek között Kosztolányi kedvéért léptek be, akit példaképüknek tekintettek. Nyolcadikos korukban már ők voltak a körben a titkári és a jegyzői poszt betöltői. Nem vették azonban túl komolyan a szabályokat, és olykor még csaltak is a pályadíjakkal.³³⁴ „Velünk ellentétben” – írja Sztrókay – „Kosztolányi vad lángelmeként viselkedett az önképzőkörben. Összeakaszkodott a vezető tanárral irodalmi vitában s az lett a vége, hogy oda is mondta:

– Tanár úr, nem ért ehhez!

A kitűnő Révfy [!] Zoltán mosolyogva intette le, de ő egészen kijött sodrából és kijelentvén, hogy ebben a társaságban nem marad egy percig sem, kirohant. Egy perc múlva visszajött s az ajtóból bekiáltott:

– Hol a kalapom?

Othagyta a fogason, ott is volt, de olyan nevetés támadt, hogy a hősi kivonulás drámai hatásának vége lett. Húsz év múlva sem volt tanácsos megkérdezni Kosztolányit: hol a kalapom?³³⁵

Munk és Sztrókay beszámolója kiegészíti egymást. Míg Sztrókay csak a tanárral folytatott vita leírásától indítja a történetet, addig Munk az előzményeket is ismereti. A közös pont a két visszaemlékezésben az, hogy Kosztolányi szerint Révfy „nem ért” a vershez, valamint az, hogy visszarohant a kalapjáért. Sztrókay írja csak le: a résztvevők jót nevettek azon, hogy a földühödött Kosztolányi benthagyta a kalapját a teremben. A tanár és Kosztolányi közti párbeszédet a legrészletesebben Csáth Géza jegyezte föl, aki szintén jelen volt az ülésen. Az ő verzióját naplójában olvashatjuk, az 1902. november 9-i – tehát még az incidens napján írt – bejegyzésnél. Leghihetőbbnek ez a változat tetszik, lévén, hogy olyan részleteket is elárul, melyeket más visszaemlékezések nem közölnek. Csáth naplóbejegyzését érdemes teljes terjedelmében idéznünk: „A mai önképzőköri ülésen szakításra került a dolog Dide Friedmannak (komisz zsidó Révfy nyalója) bírálatát leszidta. Révfy kemény hangon azt mondta, hogy »a titkár hibásan bírál, ő is mond germanismust sőt tele van beszéde ezzel.«

(Dide): »Tessék kimutatni egyet is.[«]

– »Majd azután most nincs idő rá«

»(D): Kérem tessék kimutatni, hol a germanismus – nem gyerekeskedni jöttem én ide. Ha a tanár úr nem mutatja ki itt hagyom az ülést[«]

(Révfy): »Csak tessék hagyja itt«

(Dide kimegy hangosan szinte kiabálva): »Tudok én annyit magyarul mint a tanár úr.«

Révfy ezután példálózgatott Dide antiszemitizmusára, pedig nem ő igazat mondott. Révfy egyenesen és piszkos módon bosszantotta Dide-t a mit az önérzetes és főként tehetséges gyerek nem tűrhettett egy olyan simplex embertől mint Révfy.

Konferenciára kerül az ügy, Árpád bácsi nem bánja ha Didét ki is csapják azt mondja, majd lesz magántanuló.³³⁶ A szövegből jól látható, hogy Csáth kommentálja is az eseményeket, s a történet antiszemita vonatkozásáról is föllebbenti a fátylat. Sem Munk, sem Sztrókay nem beszél zsidóellenes megnyilvánulásról, sőt még Kosztolányi Dezsőné is „diplomatikusan” kezeli a kérdést, amikor az epizódot említi: „amikor a vezetőtanár bírálatra adott versének magyartalanságát kifogásolja, – legérzékenyebb ponton bántották – magából kikelve kiabálja a tanár felé: »A tanár úr ehhez nem ért, különben sem vagyok kíváncsi a véleményére.« Lekapja a kalapját a fogasról, az ajtót dühösen becsapja maga után s óriási léptekkel, dúltan távozik.»³³⁷

Mindezek fényében perdöntő lehet a jegyzőkönyv szövegének megismerése, melyet Kálnai Dezső látott el kézjeggyével. Eredeti dokumentum híján, másodközlésből, a következőket érdemes idéznünk belőle: „Az önképzőkör előző rendes ülése műsorának második pontjánál (Csokonai »Dorottya« czímű). eposz[za] fejtegetésének bírálat) Scossa és Weisz felszólalók után Kosztolányi, a főbíró, Friedmann Ferencz bírálatát bírálván ezeket mondja: [...] A rómaiak is kifütyülték az ügyetlen gladiátorokat, mi is kinevetjük Friedmann, aki a germanismus ellen szól, bár maga is germanisál. Hát magyarul van mondva, ez magyarul van mondva? Ez a legrettentőbb germanismus.»

Szavai végeztével a vezető tanár úr kijelenti, hogy Friedmann bírálatának hangja nagyon is komoly és korrekt, árnyéka sincs benne a gúnynak; a titkár germanismus ellen szól, bár maga is szokott germanismust használni.

Kosztolányi (helyéről indulatosan felugrik). »Sohasem használok germanismust, ha használtam, mutassa ki!«

A vezető tanár úr erre azt jegyzi meg, hogy majd alkalomadtán kimutatja. Kosztolányi (az előtte lévő könyvet felkapja és szenvedélyesen a padhoz csapja, majd a vezető tanár úrhoz közelebb ugorva így szól): Ez gyerekség! Tudok annyit, mint a tanár úr! Különben én itt nem maradok, az ülést itt hagyom! (Erre a terem-ből, az ajtót becsapva, elrohan.)

A vezető tanár úr kijelenti, hogy magát megsértve nem érzi, de a körnek a támadásért elégtételt fog szerezni. Beszéde közben újra a terembe jön Kosztolányi és a bírálói asztal előtt megállva, felkiált: »Hol a kalapom? hol a kalapom? Majd elégtételt szerezek én magamnak! Van annyi önérzetem és tudásom, hogy iránta (a vezető tanárra nézve) tiszteletet követeljek«. Szavaira a vezető tanár úr csak ennyit jegyez meg: »Önérzete az van, tán nagyon is sok.« (Kosztolányi a teremből az előbbi módon távozik.)³³⁸ Kosztolányi – távozása után – még beküldött egy levelet a jegyzőnek, melyben közölte az önképzőkörrel, hogy fegyelmi eljárást indít, és az eljárás során Fenyves bírálatát bizonyítékként kívánja fölhasználni. A levél szövegét szintén idézi a Dér által közölt jegyzőkönyv.³³⁹

A másodközlésből ismert jegyzőkönyv azonban nem tartalmazza azokat a zsidóellenes megnyilvánulásokat, amelyekkel a Csáth-naplóban találkozunk. Utóbbi Bori Imre is idézi monográfiájában,³⁴⁰ ám teszi ezt úgy, hogy kihagyja belőle az antiszemita kiszólásokat. Ugyanezt teszi Dér is, a befejezetlen *Mostoba* című regényt és az önképzőköri szövegeket közlő kötetében.³⁴¹ Mindezek fényében alapos a gyanúnk, hogy esetleg a jegyzőkönyv közlése sem teljes. Kimaradhattak be-

lőle azok a részletek, amelyek a zsidóellenes magatartás megjelenését igazolhatták volna. A Csáthnál olvasható megjegyzésnek – „Révfy ezután példálózottatott Dide antiszemitizmusára” – ugyanis sehol sincs nyoma az idézett jegyzőkönyvben. Dér föltételezett eljárását magyarázhatja az is, hogy irodalmunk olyan korszakában látott napvilágot kötete, amikor erősen működött a politikai cenzúra gyakorlata. 1980-as kötetében azonban már Dér Zoltán is említi, hogy az ülésen elhangzott az antiszemitizmus vádjá: „Kosztolányi unokaöccse, Brenner József védelmében szóval föl, s [...] a Freidmann-nal való összecsapáskor az új vezető tanár, Révfy Zoltán az antiszemitizmus vádját is fölrója Kosztolányinak.”³⁴² Érdeemes hangsúlyoznunk, hogy az antiszemitizmus kérdésköre csak az utóbbi években vált egyáltalán témává, illetve vita tárgyává a Kosztolányi-filológiában.

Mint ahogy arra már utaltunk, Kosztolányi Árpád igazgató a tanév kezdő ülésén figyelmeztette a fiatalokat arra, hogy „irtsák ki keblükből az egymás iránti gyűlölséget, különösen a felekezeti türelmetlenséget, mely a múlt évi önképzőkört olyan nagyon megmétélyezte”.³⁴³ Kijelentéséből arra következtethetünk, hogy korábban is történtek hasonló megnyilvánulások, „felekezeti türelmetlenségek”. Ha megnézzük Csáth naplóját – az októberi bejegyzéseket –, akkor szép számmal találunk bennük zsidóellenes megjegyzéseket. 1902. március 10-én például a következőket írja a Széchenyi-pályázattal kapcsolatban: „le akarom főzni a sok piszok zsidót Kellert Benőt, Licht József, Gáli Géza, Glück Géza féle strébereket és megmutatni *Loosz Pistának* (latin tanárunk) hogy én is vagyok ám valami.”³⁴⁴ 1902. október 18-án pedig így fogalmaz, már az Önképzőkörrel szólna: „Holnap küzdelmem lesz az önképzőkörbe valami Friedmann ellenbirálatot csinált az én birálatomra melyben egy nagyon rossz »Merengés« című verset elfogadhatónak bíraltam. Dide ellen is támad a sok tehetségtelen zsidó. [...] Bauer a vörös zsidó ki roppant haragszik Didére mert nem hajol senki előtt.” Október 19-i dátummal az alábbiakat olvassuk: „Révfy először jónak nagyon jónak mondta a bírálatot azután midőn egy kegyelt zsidója (Friedmann) minden szóba belekapaszzkodva »el nem fogadhatónak bírálta« az én bírálatomat; és összesen 4 zsidó lerántott; Dide meg kimondta hogy bírálatom az önképzőkör színvonalán felül áll. A Révfy dühös volt erre mert általában Didére dühös ki öt semmibe se veszi”.³⁴⁵ Ugyanakkor – mint ahogy arra Sárközi Éva is rámutat – antiszemitizmus-ellenes megnyilvánulások is szerepelnek a Csáth-naplókban. 1900. március 22-i dátummal például ezt látjuk: „Tegnap volt osztályfőnökünk Mamuzsich Béno névnapja kit én parasztságáért iszonyu antisemitizmusáért valóságosan gyűlölök.”³⁴⁶ Másik alkalommal pedig – Braun Henrikről, a *Bácskai Hírlap* kritikusról szólna –, leírta, hogy Braun zsidó, ám ezt követően zárójeles megjegyzésben jelzi: „(nem vagyok antisehemit)”³⁴⁷ Érdeemes még említenünk, hogy Kosztolányi diákkori naplójában is előfordul „zsidózás”. Igaz, ezt a dokumentumot csak másodközlésből ismerjük – Kosztolányi Dezsőné könyvének kerestül –, azonban a következő mondatok és a Csáth-naplókban olvasottak közötti hasonlóságot aligha lehet vitatni: „Gondolatok a temetőben. Szerzője egy kétségbeesett zsidó, Hirschberger Soma, ki philosophálni akarna, de nem tud.”³⁴⁸ Ugyanakkor azt sem állíthatjuk, hogy Kosztolányi különbséget tett volna ember és ember között. Szintén a naplóban írja az alábbiakat: „Látni, hogy nincs az emberek közt különbség, hogy testvérnek nevezi a művelt ember a gazdát, – ez a boldog-

ság, egyformák vagyunk mind, ez tetszik az istennek! S midőn a két ember ajka összeért, az Istent láttam mosolyogni, a kis fehér szobában, az Istent, ki bennünket egyformának teremtett.”³⁴⁹

Az Önképzőkört hivatalosan a szegedi tankerület királyi főigazgatóságának, 1902. november 19-én kelt leirata alapján oszlatták föl. „Az igazgatóság az önképzőkörnek november 23-ára egybehívott ülésén a tank[erületi]. kir[ályi]. főigazgatóság fenti határozatát kellő intelmek kíséretében közölte az önképzőkörrel s ezzel a kör a folyó tanévben megszűnt működni.”³⁵⁰ Kosztolányi Árpádnak – igazgatói minőségében – ugyanis tájékoztatnia kellett előljáróját az önképzőköri botrányról. Leiratban fordult Platz Bonifáchoz, a szegedi tankerület vezetőjéhez,³⁵¹ aki válaszlevelében a következőképpen fogalmazott: „Nagyon fájdalmasan érintett, hogy a szabadkai főgimnázium önképzőkörében oly szellem nyilvánult, amelyet nem lehet és nem szabad helyeselnem! A társi szeretettől áthatott és tanulói alárendeltséggel párosult hasznos önképzés menetét oly természetű villongások zavarták meg, amelyek nemcsak az ifjuság iskolai foglalkozására gyakorolnak kedvezőtlen befolyást, hanem esetleg kihatással birhatnak az egész életre is. Annak kifejezésére, hogy az önképzőkör ezen szellemét helytelenitem, de egyuttal okulásul a jövőre, a folyó iskolai évre az önképzőkör működését ezennel felfüggesztem. Fölhivom a [tisztelt]. igazgatóságot, hogy ezen intézkedésemet kellő intelmek kíséretében közölje az ifjusággal.”³⁵² Azt, hogy Kosztolányi Árpád mit mondott az utolsó alkalommal összegyűlt körnek, csak Dér Zoltán közléséből ismerjük, mivel az évkönyv nem idézi szavait: „Nem lehet és nem czélom itt, ez alkalommal azt kutatni, hogy e jelenségek ephemer természetűek-e, vagy részben a múltra vezethetők vissza, hogy azokat csak a fiatalos hévnek vagy talán egyéb körülményeknek is tudhatni be: nekem jelenleg csak a szomorú, hivatalos kötelesség jutott osztályrészemül, hogy ezt a tényt constatáljam.”³⁵³ Kosztolányi Árpád azonban nemcsak az önképzőkört volt kénytelen fölloszlatni, hanem fiának az iskolából való eltanácsolását is napirendre kellett tűznie. „Anyika sír, apuska komoran jár-kei a házban. – El fogsz zülleni, a szemétre fogsz jutni! – mondogatja” – illusztrálja a család ekkori hétköznapijait Kosztolányi Dezsőné.³⁵⁴ Az ügy komolyságára hívja föl a figyelmet, hogy az intézkedések egy része a Szegedi Tankerület hatáskörében történt. Kosztolányi Árpád ugyan megpróbálta elsimítani az ügyet – személyesen is fölkereste Platz Bonifácot –, azonban nem járt eredménnyel. A tankerületi főigazgató 1902. november 23-ával beszüntette – az adott tanévre – a kör működését.

Mielőtt tovább elemeznénk az esetet, érdemes pár szót ejteni arról, hogy mekkora társadalmi bázist jelentettek a zsidók Szabadkán. Milyen számarányban vettek részt a közoktatásban, illetve voltak-e antiszemita megnyilvánulások a városban a századforduló környékén? Forrásaink alapján úgy tudjuk, hogy a zsidó családok a 18. században kezdtek egyre nagyobb számban megjelenni a délvidéki településen, és sorra kapcsolódtak be a gazdasági életbe. Borovszky Samu pontos adatot is hoz a vármegye monográfiájában: „A zsidók [...] tömegesebben 1786-ban telepedtek le Szabadkán”.³⁵⁵ A városi tanács megengedte először az ideiglenes, majd az állandó letelepedést. „A század második felében a városban 12 izraelita család van, akik szinte kizárólag kereskedésből élnek.”³⁵⁶ Az előjárók határozata értelmében a szabadkai zsidók a Magyar, az Erdő és a Széchenyi utcák által határolt terü-

leten lakhattak. „1830–31-ben 81, 1844-ben már 117 zsidó család élt a városban.”³⁵⁷ 1869-ben összesen 1500-an vannak, és ezzel a város lakosságának negyvened részét teszik ki. Összehasonlításként érdemes említenünk, hogy protestánsok csak 1805-től fordulnak elő Szabadkán: öt evangélikus és nyolc református lakost számláltak akkor.³⁵⁸ A város első zsinagógája 1802 körül, az Erdő utcában épült, az első rabbi pedig Politzer Sámuel volt. Az épületet az 1850-es években restaurálták, majd 1905-ben, a Széchenyi tér elején fölépült az új zsinagóga.³⁵⁹ „Az 1848-as forradalmi időszakban a zsidó közösség a magyarok mellé áll. Ezért Haynau 12500 bakkancsot készített a szabadkai zsidókkal.”³⁶⁰

A zsidó közösségnek volt saját elemi iskolájuk is – a chéder³⁶¹ –, idővel azonban az ott tanulók beiratkoztak a városi iskolákba is. Ahogyan Pálinkás József írja, a szabadkai népoktatásról szólván: „Fiaikkal elvégeztették ugyan vallási okokból a chédert, azután pedig városi iskolákba járatják őket. Egyesek ki is kerültek a hagyományos iskolát [...] 1834–35-ben a helybeli latin főgimnáziumban hat zsidó tanulót tartanak nyilván, 1840–41-ben már húszat.”³⁶² Idővel a városban élő zsidók között – számarányukhoz viszonyítva – az írástudatlanok száma jóval kisebb lett, mint ugyanez az arány a keresztényeknél. „1880-ban a városban élő 1647 zsidó háromnegyed részének legalább elemi iskolája volt.”³⁶³ Az iskoláztatás természetesen összefüggésben állt az asszimiláció kérdéskörével. Mint más városokban, Szabadkán is életbe léptettek olyan intézkedéseket, amelyek hátrányosan érintették a zsidó lakosságot. Magyar László levéltáros az alábbi példát hozza: „A szabadkai hatóság pénzbüntetéssel sújtotta azokat a mestereket, akik a katolikus ünnepek alatt dolgoztak. A rendelet értelmében ugyanis a más vallásúak is kötelesek voltak ünnepelni (a négy legnagyobb katolikus ünnepen), ha a helységben katolikus templom volt.”³⁶⁴

A felekezeti türelmetlenség egyik jellegzetes megnyilvánulása volt az ún. „pilátusverés” sajátos alkalmazása, Húsvét táján. Ez a „népszokás” többek között Szabadkán is dívott, legfőként a „nagytemplom”, azaz a Szent Teréz templom környékén. Magát a(z alapvetően játékos) szokást – mely számos településen elterjedt –, említi a *Magyar Katolikus Lexikon* is: „nagypénteken a gyermekek a deszkákat avagy földet verik, amint közönségesen szokták mondani: a Pilátust verik, jelenti az anyaszentegyháznak Pilátus ellen fölgerjedett méltó haragját”. A lexikonból megtudjuk még, hogy a hagyományról Dugonics András is följegyezett pár sort: „A ~ [pilátusverés] hagyományát Dugonics András³⁶⁵ is említi: a gyermekek (főképpen Szegeden) irgalmatlan pattanásokkal verik a földet, nagypénteken gyékénnyel, és azt mondják, hogy Pilátust verik, ki Urunkat Jeruzsálemben felakasztotta.”³⁶⁶ A *Magyar Néprajzi Lexikon* „Pilátus-égetés” címszó alatt a következő meghatározást adja: „nagyserdán, nagycsütörtökön vagy nagypénteken (húsvét előtti héten) gyakorolt szokás, amely egy Pilátust (aki az evangélium szerint Jézust keresztre feszítette) – egyes esetekben Júdást – jelképező szalma vagy rongybábu megveréséből, elégetéséből állt. Csíkkozmáson pléll[dául]. a nagypénteki vecsernye után egy gyermeket kergettek az udvar körül, s ha megfogták, elverték.”³⁶⁷ Sőt, volt ahol (mint Sopronban) egy Júdást – aki Jézust harminc ezüstpénzért elárulta – jelképező bábut hordoztak körbe, és azt égették el, ünnepélyes keretek között. A szalmbábu fölgyújtása egyúttal téltemető rítus is volt, mely a tavasz kezdetét és a gonosz

elűzését szimbolizálta.³⁶⁸ A rituálé célja volt még, hogy minél nagyobb lármát csapjanak, hiszen „a zsidó lármázást” (a Pilátus előtti tömegét) és a természeti vihart kívánták utánozni.³⁶⁹ A templomban ütötték a padokat, sőt olykor az épület előtt is fölhalmoztak (kereskedőktől elkért) ládákat és hordókat, hogy nagyobb zűrzavart rendezzenek. Ilyenkor bekormozott képű inasok úgy szétverték az összehordott holmit, hogy másnap mindent tűzre lehessen vetni, nagyszombati máglyát rakni (ún. „tűzszentelés”). Szabadkán azonban a pilátusverés során nem – vagy nem *csak* – a padot vagy a földet verték, illetve egy bábut ütlegeltek (mint tették azt például Bakonybélben), hanem időnként zsidó embereket is elkaptak a járókelők közül, s őket verték meg.³⁷⁰ Ha ezeket a helyi sajátosságokat is számításba vesszük, és meggondoljuk, hogy Kosztolányi ebben a közegben gyerekeskedett, akkor némileg magyarázatot nyer, miért tettek (mind ő, mind Csáth) – olyan könnyelműen – zsidóellenes megjegyzéseket társaikra.

Veres András Kosztolányi későbbi antiszemita megnyilvánulásait tárgyalva, említi a szabadkai környezetet is. Egy 1908-as, Fülep Lajosnak írt levéllel³⁷¹ kapcsolatban írja: „Kosztolányi antiszemitizmusának gyökerei Szabadkáig nyúlnak vissza. Unokaöccse akkori naplójegyzeteiből érzékletes képet kapunk arról, milyen harc folyt a gimnáziumi önképzőkörben kettejük és a naplóban »zsidó párt«-ként aposztrofált ellenfeleik között, ami végül Kosztolányi gimnáziumi kizárásával végződött.”³⁷² Ugyanakkor a kizárásnak nem feltétlen a zsidóellenes megnyilvánulás volt a fő oka. Érdemes e ponton említeni Dér Zoltán álláspontját, aki szerint Kosztolányi ebben az időszakban már „kinőtte” az önképzőkör kereteit. A dicséretes sorozatos elnyerése, a budapesti napilapban megjelent vers (*Egy sír*), az állandó szereplés az üléseken és az *Érdemkönyv*ben, valóban azt látszik igazolni, hogy Kosztolányi már elnyerte az összes létező díjat. Nem volt további motivációja, nem érzett újabb szellemi kihívást az adott közegben: kinőtte a kisvárosi gimnáziumi kört. Ahogyan naplójában egy helyütt fogalmaz: „Oh, te szabadkai önképzőkör, – de kicsiny vagy!”³⁷³

Kosztolányin kívül azonban más tehetségek is föltűntek a szabadkai gimnázium önképzőköri ülésein. Említhetjük például az unokatestvérét, ifj. Brenner Józsefet (Csáth Gézát), aki aktív résztvevője volt az önképzőköri életnek, és később egyik jelentős képviselője lett irodalmunknak. Rajta kívül Fenyves Ferenc személyét fontos kiemelni. Nem pusztán az életben elért eredményeiért, hanem Kosztolányival való kapcsolata miatt is. Az önképzőköri botrány jellegére világít rá, ha bemutatjuk azt a köteléket, ami Kosztolányit egyik fő ellenfeléhez fűzte. Az akkor még „Friedmann”-nal ugyanis idővel nagyon jó barátok lettek. Sőt, azt sem zárhatjuk ki, hogy a hétköznapi életben – az önképzőköri afférokot leszámítva – ne lettek volna szoros kapcsolatban. Ahogyan később egyik önéletrajzi jellegű nyilatkozatában vallja Kosztolányi: „Osztálytársam volt s évekig padszomszédom, Fenyves Ferenc.”³⁷⁴ A barátság akkor is fönmaradt, amikor már Kosztolányi Budapesten élt és alkotott. Botka Ferenc említi, hogy a kezdeti szimpátia „idővel szoros barátsággá nemesedett. Akkor is tartották a kapcsolatot, amikor az 1918-as államfordulatot követően Szabadkát és Budapestet levélcenzúra és nehézkes vízumkényszer választotta el egymástól.”³⁷⁵ Eleinte alkalomszerűen küldött Kosztolányi írásokat a *Bács-megyei Naplónak*, majd 1923-tól rendszeresen közölt (főként) tárcákat a lapban,³⁷⁶

s Fenyvesnek köszönhetően folyamatos bevételhez is jutott általuk. Általában másodközlésekről beszélhetünk, tehát olyan cikkekről, amelyek előtte pár nappal a *Pesti Hírlap*ban jelentek meg. „Az átvételek Fenyves tudtával és beleegyezésével kerültek a *Bácsmegyei Napló*ba, hiszen a magyar főváros és Szabadka között elég nehézkes volt a kapcsolattartás; a *Pesti Hírlap* legfeljebb néhány példányban jutott át a határon, így a vajdasági olvasó eredetiként fogadta a tárcákat. Fenyves igényei azonban időközben megnövekedtek: valódi közléseket kért barátjától, aki kompromisszumként 1925-től úgy küldte írásait, hogy azok egyszerre, egyazon napon lássanak nyomdafestéket Pesten és Szabadkán is.”³⁷⁷ Ezenkívül névtelenül írta a *Tere-fere* című rovatot, sőt – föltételezéseink szerint – a *Színházi kistükör* rovatban (ha nem is mindig, de az esetek egy részében) szintén az ő cikkei olvashatók.³⁷⁸ Nem egy ízben Kosztolányi húga, Mária közvetített. Ahogyan például 1933 szeptemberében figyelmezteti bátyját: „Írj Ferinek, hogy mivel leszállították a te fizetéseidet, így kénytelen vagy még a Reggeli Újságnál is elhelyezni pár régebbi dolgot, mi a Naplóban már megjelent, hogy megkapjad az 1500 Dinárt, mivel Anyikát segíted”.³⁷⁹ Vagy másutt: „Feri is kér kéziratot ezen a héten semmit se kaptak tőled.”³⁸⁰ Kosztolányi nem egy esetben ugyanis épp a Fenyveséktől kapott pénzből támogatta családját.³⁸¹ Egy-két korábbi levél azonban arra enged következtetni, hogy volt olyan időszak is, amikor a teljes pénzösszeget elkérte, amit honoráriumként kapott. Anyja az édesapa halálát követően például szemére veti, hogy nem kap a honoráriumból: „Nem tudom szoval ki fejezni, hogy mily végtelen fáj az, hogy benned édes fiam most csalódtam. Mert leveledből világosan ki tűnik, hogy te a nekem 1925. dec. 1-től adott 1000 d. meg vonod holott eszt nem egyszer szoval és levélben (a melyek meg vannak) rendelkezéseimre engeded azzal, hogy fordicsam arra, mire nekem szükségem van. 1926. nov. 1 ota a ház törlesztésére használtam fel annyival is inkább mert te is kívántad és levélben is irtad, hogy így hugod részére is biztos megélhetést nyujthatunk. [...] Emlékezzél csak vissza mit ígértél apuska *ravatalánál*, »hogy soha el nem hagylak titeket és mindég ez a mondásod van előttem ha l elkemet csügedés fogta el mindég a te mondásod adott nekem reményt.”³⁸²

Fenyves először Budapesten tanult jogot, ám nem fejezte be az egyetemet, hanem helyette – akárcsak Kosztolányi – újságírónak állt. A *Budapesti Napló*ban és a *Borsszem Jankó* című élclapban jelentette meg akkori írásait. Ő azonban nem maradt a fővárosban, hanem hazatért szülővárosába, és 1908-ban átvette a *Bácsmegyei Napló* szerkesztését. 1914-től felelős szerkesztője, 1920-tól főszerkesztője és tulajdonosa is lett a lapnak. „Indulásakor e lap csupán egyike volt a város poros és középszerű újságainak, Fenyves irányítása alatt azonban rövidesen a szabad- elvűség sikeres szószólójává vált, ráadásul egyre biztosabb anyagi alappal – hála Fenyves házasságának, amelynek révén a lap saját nyomdai háttérét is megteremtette.”³⁸³ 1918-ban, a szerb hadsereg bevonulásával a lapot betiltották, azonban kompromisszumok vállalásával sikerült újra működtetni a szerkesztőséget. A Tanácsköztársaságot követően, 1920 októberében – Fenyvest lezsídozva, a lapot magyarellenesnek nyilvánítva – kitiltották Magyarországról az újságot. Talán ez magyarázza, hogy a „belgrádi és zágrábi levelezők mellett [...] Fenyves gondosan ügyelt a külföldi kapcsolatokra, elsősorban a magyarországiakra. (Ezt közvetlenül

az 1920-ban Szegedről áttelepült, egykori »őszirózsás« főispán és kormánybiztos, Dettre János főszerkesztő-helyettes felügyelte.)³⁸⁴

Fenyves és Kosztolányi szoros barátságát bizonyítja még, hogy az édesapa, id. Kosztolányi Árpád halálakor Fenyves nekrológot írt róla.³⁸⁵ Talán a sors fintora, hogy 1935-ben pedig Kosztolányi fog nekrológot írni Fenyves halálára. A szabadkai *Napló*ban – a *Bácsmegyei Napló* utódlapjában – megjelent szöveg az utolsó találkozás emlékét eleveníti föl: „Bementem dolgozószobájába. Csönd volt. Aludt a fal mellett lévő kereveten. Már kifelé akartam lopózni, lábujjhegyen, de ekkor fölébredt. Lámpát gyújtott, megdörzsölte álmos szemét, elmosolyodott, átölelt s nem hallgatva mentegetőzéseimre, marasztalt. [...] Aztán cigarettával kínált, irántam érdeklődött s körülsimogatott azzal a lágy, kék tekintettel, mely bennem hitet és bizakodást ébresztett gyermekkorom óta. [...] Emlékezem, az ajtóban még megálltam, s úgy éreztem, meg kellene kérdeznem, mit jelent az a csüggedt mozdulata és az a csüggedt kijelentése, vagy valamit mondanom kellene. De nem mondtam semmit. Alig két hétre rá szíven ütött váratlan halálhíre. Akkor magam is betegen, lázasan feküdtem. Ott, a halál előszobájában, eltűnődtem ezen a találkozáson. Ez a találkozás csak egy volt a sok közül. Jaj, mennyit találkoztunk mi már ebben az életben, kipirult arccal, hóhullásos alkonyatban iskola után, mint kisdíák, az önképzőkorré alakított mosókonyhánkban, izgatott irodalmi vitáknál, a városerdőben, ahol első párbajsegédem volt, az iskolai csínyek buzgó és szakszerű előkészítésében, lelkes ábrándokban és vad röhögésekben. Időbe telt, amíg megértettem, hogy ez volt a mi utolsó találkozásunk. Később azt is megértettem, mi volt az, amit mondani akartam neki az ajtóban, de nem mondtam. Azt akartam mondani, hogy nagyon szeretem őt.”³⁸⁶

Az önképzőkori botrány tehát tele volt ellentmondásokkal és kettősségekkel. Az osztálytársakkal való viszony is ambivalensnek mondható, a tekintélyszemélyekkel szembeni lázadás pedig szintén árnyaltabb képet mutat. Kosztolányi ügye összetettebb annál, minthogy annak tárgyalását az antiszemitizmus kérdéskörére redukálhatnánk. Zsidóellenes megnyilatkozások valóban elhangzottak – ezt kár lenne tagadni –, ám a konfliktus fő oka nem a felekezeti türelmetlenség volt. Utóbbi csak következménye lett a fiatalok rivalizálásának, klikkesedésének és annak, hogy a csoportok megsértették egymást, sokszor igaztalan és ingerült viselkedésükkel. Az alapkonfliktus talán Révfy és Kosztolányi között játszódott le: a fiatal diák nem ismerte el a vezetőnek kijelölt tekintélyszemélyt, a tanár pedig – válaszként – olyanoknak kedvezett, akik kevésbé voltak kiemelkedőek. Fontos mozzanat ez Kosztolányi életében, hiszen az első olyan nagy megmérettetése volt, ahol ki kellett állnia a saját érdekeiért és az önálló véleményéért. A felnőttkor küszöbén vállalta önmagát, még akkor is, ha szókimondásának komoly következményei lettek. Gerő András arra is fölhívja figyelmünket, hogy Kosztolányi magatartása szélesebb perspektívából nézve emblematikusnak mondható. A történész szerint egy társadalmi berendezkedés kritikája fogalmazódik meg ebben a gesztusban: „[Kosztolányi] nem tesz mást, mint minőségi-tartalmi kifogásokat támaszt a Tekintéllyel szemben: egyszerűen kétségbe vonja tanára hozzáértését. Mindez ráadásul nem tanórán, hanem önkéntes alapon szerveződő önképzőkori összeövetelen történik, ahol elvileg pontosan a személyes értékítéletek, a kreativitás kibontakoztatása a

cél. Mint ahogy azonban ez a közeg, amelyikbe Kosztolányi is tartozik, jól felfogott önérdékében maga tette ezt a környezetet tekintélyelvűvé, tulajdonképpen a benne kialakuló és a társadalmi–családi helyzetéből következő világ konfliktusa következik be.³⁸⁷

Az affért követően Kosztolányit kicsapják a Szabadkai Főgimnáziumból. Nem sokkal több, mint egy héttel az események után Csáth már a következőket írja naplójába: „1902. nov. 18 Kedd Dide magántanuló lett. Árpád bácsi ez ügyben Szegeden járt a főigazgatónál (Platz) de eredménytelenül; azt mondta ez, hogy esetleg a minisztériumnál szigorúan veszik a dolgot és ő maga is... stb. Szóval Didére aranynapok jönnek, haszontalanul el nem pazarolt órák, igazi multság, olvashat, költhet a mennyit akar, de természetesen tanul is mert most azért is prematurusz akar lenni. Nekem nem lenne ilyen ambíció!”³⁸⁸ Kosztolányi előbb egy szegedi iskolába iratkozik be, majd visszakerül Szabadkára – ahogyan Csáth is írja – magántanulóként. Sikerül neki, amit eltervezett: kitűnőre vizsgázik.³⁸⁹ Érettségi bizonyítványát 1903. június 10-én állították ki Szabadkán, és a következő tantárgyakból kapott jelest: magyar, német, latin, görög nyelv és irodalom; történelem, matematika, fizika, vallás, földrajz, filozófiai propedeutika, természetrajz, rajzó géometria. A vizsgálóbizottság elnöke Platz Bonifác tankerületi királyi főigazgató volt. A kitűnő érettségit aláírták – Kosztolányi Árpádon kívül – az egyes tantárgyak oktatói is.³⁹⁰ „A fentebbiek szerint a szabályszerű követelményeknek jelesen megfelelően, őt a főiskolai tanulmányokra érettnak nyilvánítjuk” – olvasható a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött érettségi bizonyítványon.³⁹¹ A gimnázium 1902/1903-as tanévet lezáró évkönyvéből azt is megtudhatjuk, mik voltak az érettségi tételek. Magyar nyelvből például az alábbi témát lehetett kidolgozni: „Emlékezés Kazinczy Ferenc felett. (Szónoki beszéd).” Ezenkívül még természettani értekezést írhattak a végzős diákok, valamint történelmi témát is választhattak („II. József császár központosító törekvései”).³⁹²

A kiváló tanulmányi eredmény jutalmaként Kosztolányit szülei Abbáziába küldték nyaralni. Választhatott egy kerékpár vagy a nyaralás között, és ő az utóbbi mellett döntött. Az utazásra testvérei is elkísérték, és összesen két hétig vakációztak. Ekkor már tudta, hogy szeptembertől Budapestre megy egyetemre, és bölcsész-hallgató lesz.

(folytatjuk)

JEGYZETEK

224. Sztróka Kálmán: Szabadka, *Diárium*, 1941. május, 117.

225. Kosztolányi Dezső levele Csáth Gézáknak, Szabadka, 1901. máj., in Kosztolányi, 1998, i. m., 10.

226. Dér, 1980, i. m., 33. Mivel a kézirat hollétéről nem tudunk, így csak másodlagos forrásra hivatkozhattunk.

227. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 44.

228. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 77.

229. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 99.

230. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 100.

231. Az adatok forrása: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 43.

232. Csuka, 1971, i. m., 31–32.

233. Magyar Színházművészeti Lexikon, főszerk. Székely György, Budapest: Akadémiai, 1994, 437.

234. Kosztolányi Dezső: [Önéletrajz, 1935], MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/61. Nyomtatásban megjelent: Kosztolányi Dezső: „[Szabadkán jártam iskolába]”, *Pesti Futár*, XXV. évf. 51. sz., 1932/Karácsony, 20. [Nádas Sándor karácsonyi interjúorozatának részeként közölve.] [A továbbiakban: Kosztolányi, 1932, i. m.]

235. Kosztolányi Dezső: Vers Szandának, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 44. A vers szövege:

„Kezrede csókolom Ma a szívem hõn, Hogy óvj, vezess, ints – Te nemtõm!	Ott elrebegetem, Hogy mit kívánok Csupán neked nem – Te áldott!
Az Úrhoz száll imám Elmondom néki Mi vagy nekem te, – Te égi!	Hímezzék utadat A szende rózsák Amerre jársz csak – Te jószág!”

236. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 59.

237. Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 85.

238. Kosztolányi Dezső: 1901. Naplófüggelék, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 96.

239. Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 86.

240. [Szerző nélkül]: [Színházi szemle], *Szabadkai Közlöny*, 1901. febr. 10., 2.

241. Az adatok forrása: [Csendes Alice], in *Magyar Színházművészeti Lexikon. A magyar színházművészet és drámairodalom enciklopédiája*, I. köt., szerk. Schöpflin Aladár, Budapest: Országos Színháztudományi Intézet és Nyugdíjintézet, 1929[–1931], 289.

242. „Dide szerencsésen már kiabárándult [!] de ismét beábrándult Tarjánba (drámai szende)” – Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 94.

243. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 89.

244. Nem találtunk adatokat róla. A hasonló hangzású névvel jegyzett Baróti József színész és rendező 1909–1910-ben működött Szabadkán, tehát közel tíz esztendővel később.

245. Az adatok forrása: [Tarján Irma], in *Magyar Színházművészeti Lexikon. A magyar színházművészet és drámairodalom enciklopédiája*, IV. köt., szerk. Schöpflin Aladár, Budapest: Országos Színháztudományi Intézet és Nyugdíjintézet, 1929[–1931], 338.

246. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 88.

247. „Elfogja játszani legújabb, legfényesebb, legfárasztóbb szerepét, eljátsza Casanovában: A sátán felesége[,] Marton, Pompadour, Lia négyes szerepét.” – [Szerző nélkül]: [cím nélkül], *Bácskai Hírlap*, 1903. febr. 28., 4.

„Holnap szombaton lép másodszer közönségünk elé Küry Klára, a Népszínház nagy művésznője Ádám és Éva operette Éva szerepében.” – [Szerző nélkül]: Küry Klára, mint Éva, *Bácskai Hírlap*, 1903. febr. 28., 4.

[Szerző nélkül]: Küry Klára vendégjátéka. Nebántsvirág, *Bácskai Hírlap*, 1903. márc. 1., 4–5.

„Lili cimszerepében játszik holnap, vasárnap este Küry Klára.” – [Szerző nélkül]: [Lili], *Bácskai Hírlap*, 1903. márc. 1., 5.

Quasimodo: Küry Klára. Éva. Lili, *Bácskai Hírlap*, 1903. márc. 3., 1–2.

248. A *Casanovát* 1902. október 12-én mutatták be a Népszínházban. Szövegét Faragó Jenő írta. Az adatok forrása: [Barna Izsó szócikk], in *Magyar Színházművészeti Lexikon. A magyar színházművészet és drámairodalom enciklopédiája*, I. köt., szerk. Schöpflin Aladár, Budapest: Országos Színháztudományi Intézet és Nyugdíjintézet, 1929[–1931], 127.

249. Az operettet Ernest Blum és M. Toché írta, szövegét magyarra Makai Emil és Bálint Dezső fordította. Magyarországon 1902. január 10-én mutatta be a Népszínház. Az adatok forrása: [Bálint Dezső címszó], in *Magyar Színházművészeti Lexikon. A magyar színházművészet és drámairodalom enciklopédiája*, I. köt., szerk. Schöpflin Aladár, Budapest: Országos Színháztudományi Intézet és Nyugdíjintézet, 1929[–1931], 101.

250. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 75.

251. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 92.

252. [Szerző nélkül]: Küry Klára Szabadkán, *Bácskai Hírlap*, 1903. febr. 27., 3.
253. Munk, 1953, i. m., 13.
254. Kiss, 1998, i. m., 141.
255. „Sziebenburger Károly főgymnasiumunk tanára tegnap megvált 32 éves tanárkodása után tanárszékétől s beadta nyugdíjaztatása iránti kérvényét.” – [Szerző nélkül]: [Sziebenburger Károly], *Bácskai Hírlap*, 1903. márc. 5., 3.
256. „Szokatlanul mozgalmas képe volt tegnap este 11 óra tájban a színház környékének. Már a délután folyamán is városszerte beszéltek e tüntetésről, amelylyel a helybeli, különösen pedig a tanuló ifjúság Küry Klárát készült megisztelni. Fáklyás zenével akarták ugyanis a tiszteletére rendezett bankett színhelyére, a Nemzeti Casinóba kísérni, tervüket azonban a rendőrség megakadályozta, mert a rendezők azt nem jelentették be idejekorán s így a fáklyák használata meg lett tiltva. Így tehát meg kellett elégedniök a zajos éljenzéssel, melylyel a művésznőt megjelenésekor fogadták; kocsijából pedig kifogták a lovakat s valóságos diadalmenetben körüljárva a piaczeret, vitték a kedves ünnepeltet óriási közönség jelenlétében a Casino bejárata elé, a hol a művésznek kedves szavakkal köszönte meg a lelkes tüntetést.” – [Szerző nélkül]: Az ifjúság tüntetése, *Bácskai Hírlap*, 1903. márc. 4., 3.
257. Munk, 1953, i. m., 13–14.
258. Szabadka Sz[abad]. K[irályi]. Város Községi Főgimnáziumának Értesítője az 1902/3. tanévről, közli: Kosztolányi Árpád, Szabadka: Krausz és Fischer Könyvnyomdája, 1903, 66–67.
259. Fenyves, 1938, i. m., 180–181.
260. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 99.
261. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 99.
262. Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 136.
263. Gerő, 1996, i. m., 130.
264. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 99.
265. Kiragadott példa a naplóból: „Bőzsi látogatása. Sír, szemek könnyes arra a hírre, hogy rákom lehetne. Azt beszélte, hogy velem együtt követ el öngyilkosságot. Édes ölelkezés a díványon. Ő az én mindenem.” – Kosztolányi Dezső gyorsírásos naplója, 1933–34, in Kosztolányi, 1998, i. m., 848.
266. A Pallas nagy lexikona, XIII. köt., Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1896, 648.
267. Sárközi Éva: Önképzőkör, in *Kosztolányi Dezső levelezése 1. 1901–1907*, szerk. Buda Attila, s. a. r. Buda Attila, Józán Ildikó, Sárközi Éva, Pozsony: Kalligram, 2013. [megjelenés előtt] A kritikai kiadás kötetének az önképzőkörrel foglalkozó, még kéziratban lévő fejezetét Sárközi Éva bocsátotta rendelkezésemre, melyet ezúton is köszönök.
268. A szabadkai főgymnasiumi Önképzőkör alapszabályai, MOL – K150 – 1883 – VII – 8 – 16282, közli: Gymnasium 1747–1997, szerk. Hegedűs Antal – Szabó József, Szabadka: Pannon Press, 1197, 300. [Bácsország Könyvek sorozat] [A továbbiakban: Önképzőkör alapszabályai.]
- A dokumentum keltezésével és jóváhagyásával kapcsolatos információk: „Kelt a szabadkai községi főgymnasiumban 1883 évi február 28-án Haverda Mátyás slaját]. k[ezűleg]. / vál[asztott]. igazgató. 9549 szám. Jóváhagyom Budapest 1883 március 19-én. A vallás és közoktatási m[agyar]. kir[ályi]. minister: Trefort [Ágoston] slaját]. k[ezűleg].”
269. Jáki László: Az önképzőköri bírálatok szerepe az irodalomban és az olvasás megszeretetésében. Részlet az önképzőkörökkel foglalkozó nagyobb tanulmányból, *Könyv és Nevelés*, 2012/4, 42.
270. Önképzőkör alapszabályai, 300.
271. Kosztolányi Árpád diákéveivel kapcsolatban lásd még az életrajz első fejezetét is.
272. „5. § A középiskolai Rendtartás 28. § értelmében csak a felső két osztály növendékei lehetnek az önképzőkör tagjai.
6. § Az említett osztály tanulói közül is csak azok lehetnek tagok, a kik ellen sem szorgalom, sem viselet tekintetében semmi kifogás sem emelhető.” – Önképzőkör alapszabályai, 300.
273. Az ülések menetrendje a következőképp zajlott: „22. § [...] a gyűlés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után a vezető tanár a beérkezett dolgozatokat legjobb belátása szerint egy-egy tagnak bírálatra adja ki, a beérkezett megbírált munkálatokat (ha rosszabbak, legalább jellemző részeiben) és a bírálatokat a bírálók által felolvastatja és azután a többi tagokat is hozzászólásra felszólítja; vitás kérdésekben mindig a vezető tanár szava a döntő. – Következnek azután a szavaltatok és ezeknek szóbeli megbírálása. – Végül a netáni folyó ügyek intézettek el.” – Önképzőkör alapszabályai, 302.

274. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 52.
275. Bori, 1986, i. m., 9.
276. Kosztolányi Dezső levele Csáth Gézának, Szabadka, 1901. máj., in Kosztolányi, 1998, i. m., 7.
277. Dér, 1980, i. m., 13.
278. „[A] vezető tanár elnöklete alatt az első gyűlés tartatik, a mely véglegesen kimondja a megalakulást és a tisztségviselőket választja” – Önképzőkör alapszabályai, 301.
279. „27. § A kör minden tanév elején újra alakul, év közben pedig általános részvét hiány, vagy a tanári karnak a körülményeket szigoruan tekintetbe vevő ítélete alapján föloszlatható.” – Önképzőkör alapszabályai, 302.
280. Kosztolányi Dezső osztálytársa és barátja.
281. Kosztolányi Árpád, 1902, i. m., 209.
282. Önképzőkör alapszabályai, 301.
283. Dér, 1965, i. m., Dér, 1980, i. m. Miután számos fontos információt tartalmaz(hat)nak az eredeti jegyzőkönyvek, így azt sem tehetjük meg, hogy – az elsődleges forrás hiányára hivatkozva – megfeledezünk róluk.
- A Kosztolányi Kritikai Kiadás levelezéskötetein dolgozó egyik munkatárs, Sárközi Éva megpróbált tüzetesebben is utánanézni a jegyzőkönyvek hollétének, azonban sajnos eddig nem járt eredménnyel. A szabadkai Városi Múzeummal is ő vette föl a kapcsolatot. Rendelkezésemre bocsátott információit ezúton is köszönöm.
284. „Nagy Nándor [...] Szerkezetét hibásnak tartotta, mert szerinte az első és a második rész között nincs meg az átmenet, ezért csupán jó fokra érdemesítette. Kellert Benő szerint a költemény tele van semmitmondó képekkel, nincs benne rend, sem átmenet, csupán üres frázisok halmaza, nem jobb gyöngye középszerűnél.” – Dér, 1965, i. m., 85. Lásd még a 283-as jegyzetet.
285. Salamon Viktor, Szilasi Ödön, Kellert Benő és Geiger József. Az adatok forrása: Dér, 1965, i. m., 85. Lásd még a 283-as jegyzetet.
286. Bori, 1986, i. m., 12.
287. Október 7-én díszülést is tartottak, ahol – az elnöki megnyitót követően – három szavalat és két előadás hangzott el. Kosztolányi „Visszaemlékezés okt. 6-ára” címmel tartott felolvasást. – Kosztolányi Árpád, 1902, i. m., 210.
- A Szabadkai Főgimnázium Önképzőkör Érdemkönyve alapján az előadás címe *Október 6.* volt. – Szabadkai Főgimnázium Önképzőkör Érdemkönyve, Városi Könyvtár, Szabadka, 91342/1956. Ezúton köszönöm meg a Városi Könyvtár munkatársainak, köztük Ágoston Pribilla Valériának, illetve rajtuk kívül Hóza Évának, hogy 2005-ben és 2007-ben – első szabadkai látogatásaim alkalmával – lehetővé tették számomra az *Érdemkönyv* vonatkozó szövegeinek lemásolását, illetve fényképfelvételek készítését. [A továbbiakban: Érdemkönyv.]
288. Dér, 1980, i. m., 19. Lásd még a 283-as jegyzetet.
289. Dér, 1965, i. m., 86. Lásd még a 283-as jegyzetet.
290. „Bizonyítékul felhozta Gogol *Rettenetes bosszú* című művét, amelynek teljes részlete szóról szóra megtalálható az említett írásban.” – Dér, 1965, i. m., 86–87. Lásd még a 283-as jegyzetet.
291. Önképzőkör alapszabályai, 301.
292. Hogy mennyire volt „szemtelen” ennyi idős korában Kosztolányi, azt jól mutatja a következő anekdota is: „Egyszer egy tanárja, történelemórán felszólítja, hogy beszéljen Kossuth Lajosról. – Kossuth Lajos élete meglehetősen monoton. Született Monokon – vágja ki a tiszteletlen feleletet az összecsengő rím kedvéért. Az osztály kacag. – Menjen a helyére – kiált a tanár.” – Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 107.
293. Dér, 1980, i. m., 19. Lásd még a 283-as jegyzetet.
294. Kosztolányi másik két híve a vitában Friedmann Ferenc volt, illetve Schmausz Dezső. – Az adatok forrása: Dér, 1965, i. m., 87. Lásd még a 283-as jegyzetet.
295. Érdemkönyv.
296. Az 1933-ban megjelent munkát az értelmezők egy része regényként fogja föl, míg más elemzők novellafüzérként.
297. Szegedy-Maszák, 2010, i. m., 25.
298. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 105.
299. „ő a központja annak a zártan is nyilvános családi ünnepélynek [...], amelyet a »Reviczky-t tisz-

telő ifjúság» a költő mellszobra elkészítésének érdekében rendez a gimnáziumban. Kosztolányi írja a prologust, az alkalmi verses jelenetet, és ő idézi felolvasásával Reviczky emlékezetét is. A hatodikos gimnazistának már többre van szüksége – mindenképp nyilván a társak bámulatára és irigy tapsaira.” – Bori, 1986, i. m., 10.

300. Dér, 1980, i. m., 20. Lásd még a 283-as jegyzetet.

301. Nem sokkal később Grüner *Elszakadt hír* című versét kellett bíráltniuk, s Kosztolányi „végtelesen silány”-nak minősítette. Később azonban Grüner egy másik költeményét díszkönyvbe ajánlja. – Dér, 1980, i. m., 20. Lásd még a 283-as jegyzetet.

302. Az adatok forrása: Dér, 1980, i. m., 20, 27. Lásd még a 283-as jegyzetet.

303. Bori, 1986, i. m., 12. Lásd még a 283-as jegyzetet.

304. Dér, 1965, i. m., 88. Lásd még a 283-as jegyzetet.

305. „14. § A kör törvényes elnöke a főgymn. Igazgató, a ki az egyletet a hatóságok és harmadik személyek irányában képviseli.” – Önképzőkör alapszabályai, 301.

306. Dér, 1965, i. m., 90. Lásd még a 283-as jegyzetet.

307. Kosztolányi Árpád, 1903, i. m., 181.

308. „Kálnai Dezső, bár elismerte Jámbor költői érdemeit, nagyobb szellemről, Madáchról akarta elnevezni, Pollák Lajos pedig indítványozta, hogy nevezzék el Kossuth Lajosról, mivel éppen ünnepelték századik születésnapját.” – Dér, 1965, i. m., 90. Lásd még a 283-as jegyzetet.

Érdemes e ponton megjegyezni, hogy Kosztolányi nem Pollákkal értett egyet – aki Kossuth nevét akarta –, hanem Friedmann-nal. Tény, hogy Jámbor Pálnak is nagy tisztelete volt családjában, azonban a nagyapa, Kosztolányi Ágoston Kossuth-kultuszával nem vetekedhetett. Az unoka – ezzel a gesztussal – tehát bizonyos mértékben föllázadt a nagyapa által közvetített hagyomány ellen.

309. Önképzőkör alapszabályai, 301.

310. Érdemkönyv.

311. Önképzőkör alapszabályai, 302.

312. Érdemkönyv.

313. Kosztolányi Dezső: Chanson, in – –: *Négy fal között. Verseik*, Budapest: Pallas, 1907, 163. A vers később megjelent folyóiratban is, *Emlék* cím alatt: Kosztolányi Dezső: Emlék, *Egyetértés*, 1906. febr. 4., 15.

A második szakasz megjelenési adatai: Kosztolányi Dezső: Finale III., in Kosztolányi, 1907, i. m., 158. Az adatokért ezúton mondok köszönetet Zákány-Tóth Péternek, aki a Kosztolányi korai verseit tartalmazó kötet kritikai kiadásán dolgozik.

314. Szegedy-Maszák, 2010, i. m., 22.

Csáth Géza naplójában a következőket írja ezzel kapcsolatban: „Tegnap megjelent Didének egy költeménye a Budapesti Naplóban melynek Ábrányi Emíl főmunkatársa a verset Ábrányi Emilnek kellett volna megbírálni minthogy Dide kérte, de ez minden más bírálat helyett kitéttette.” – Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 148.

315. Kosztolányi Dezső: Egy sír, *Budapesti Napló*, 1901. október 26., 11. Szövege, az *Érdemkönyv* alapján:

„Oh mennyi ábránd háborítja	Egy szép mosoly, egy kézszorítás
E szép, e csendes életet.	Illatlehellő fák alatt...
Tündérruhákba jönnek, aztán	És vége lesz a bús regének
Ellengenek szívünk felett.	Egy sír... mi abból megmarad.”

316. „Dicséretre méltó, sőt példányszerű s egy középiskolai tanuló írói erejét tekintve nagy sikerű munkásságot fejtett ki Kosztolányi Dezső VII. [osztályos]. [tanuló]. »Karcolatok«, »Sors« (költemény), Akácvirágok (költemények) és felolvasások a kör diszülésein.” – Kosztolányi Árpád, 1902, i. m., 212.

317. Dér, 1965, i. m., 86. Lásd még a 283-as jegyzetet.

318. Kosztolányi Dezső: Sorsunk, in Kosztolányi, 1907, i. m., 167.

Még a kötetbeli közlés előtt folyóiratban is megjelent a vers: Kosztolányi Dezső: Sorsunk, *Szeged és Vidéke*, 1905. máj. 28., 2. A folyóiratbeli közlés előtt azonban alaposan átdolgozta a szöveget Kosztolányi, különös tekintettel a második versszakra. A adatért és az információért Zákány-Tóth Péternek mondok köszönetet.

319. „Arad a magyar Golgotha.”

320. Kosztolányi írja nagypapjáról: „eszébe jutott édes ifjúsága, eszébe jutott a magyarok földi istene: Kossuth Lajos!...” – Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 69.

321. Kosztolányi Dezső: Daliás nagypám, in Kosztolányi, 1933a, i. m., 179. Ezzel kapcsolatban lásd még az életrajz első fejezetét is.

322. Érdemkönyv.

323. Érdemkönyv.

324. Bori, 1986, i. m., 14.

325. Érdemkönyv. Az itt említett, október 6-ára emlékező szöveg nem azonos az egy évvel korábbi, *Október 6.* című felolvasással. 1902-ben ugyanis Kosztolányi szintén szerepelt a díszülésen, azonos című felolvasásával. – Kosztolányi Árpád, 1903, i. m., 181.

326. Nem lépett föl ugyan az önképzőkörben *Dialog* című jelenetével Kosztolányi, amelyet szintén ebben az időszakban – hetedik korában – írt. A szöveg műfaja színjáték, és egy szerelmi háromszög paródiája kíván lenni. Szüzséje a következő: a hősszerelmes megtudja, hogy akit riválisának hitt, az nem más, mint a szeretett lány testvére. – Kosztolányi Dezső: Dialog. Alkalmi jelenet a matinéra, Szabadka, 1902. ápr. 16., PIM Kézirattára, 2012. 11. 20.

327. Dér, 1965, i. m., 91.

328. Lásd a 283-as jegyzetet.

329. Munk, 1953, i. m., 14.

330. Kosztolányi Mária levele Kosztolányi Dezsőnek, Szabadka, [1935. dec. ?], MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4624/192.

331. Munk, 1953, i. m., 14–15.

332. Munk, 1953, i. m., 14–15.

333. Visszaemlékezéseiben Sztrókay még közös puskázásaikról is beszámol: „Az osztályban Csáth Géza előttem ült, s ennek köszönhettem, hogy nagyszerűen tudtam felelni, amikor a padból lehetett. Könyveiben pirossal és kézzel húzta alá a lényeges szavakat s ezek alapján könnyű volt folyékonyan beszélni, én a háta mögül súgtam nagy művészettel. Tanulni bizony elég keveset tanultunk.” – Sztrókay, 1941, i. m., 116.

334. Sztrókay az alábbi esetet meséli el ezzel kapcsolatban: „Tíz és húsz aranykoronás díjakon rendszerint Csáth Gézával osztozkodtunk. Most már bevallhatom, hogy volt némi disznóság ebben. Ő titkár volt, én jegyző, a pályaműveket hozzánk kellett beadni s a lejárati napján reggel ketten megállapodtunk, hogy mire nem érkezett pályamű. Elosztottuk, délre megírtuk a műveket, és benyújtottuk önmagunknak.” – Sztrókay, 1941, i. m., 116.

335. Sztrókay, 1941, i. m., 116.

336. Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 200. Az esetet követő nap (1902. november 10.) bejegyzése is az önképzőköri ülésre vonatkozik: „Ma Révfy (minthogy Didével barátkozom és együtt működünk a múlt ülésen a zsidó párt ellen) kihívott magyarból, de kénytelen volt jelest adni.”

337. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 107.

338. Dér, 1965, i. m., 94–95.

339. „Az ülés folyamán a következő levelet küldi be [Kosztolányi] a jegyzőnek: „Tisztelt jegyző úr! Friedmann Ferencz bírálatát, mit az általam megindítandó fegyelmi eljárásban érv gyanánt fogok használni, haladéktalanul juttassa kezeimhez. Tisztelettel Kosztolányi Dezső titkár.”

Még mielőtt erre vonatkozólag a kör határozhatott volna Kosztolányi harmadszor is a terembe jó és a jegyzőhöz fordulva kérdezi: „Egy levelet küldtem, hát megkapom a bírálatot, megkapom?” Kérdésre a vezető tanár úr tudtára adja, hogy ezt csak akkor kapja meg, ha a kör szükségesnek látja. A tényállás ily módon való megállapítása után a zárt ülés befejeződött.

Kelt Szabadkán 1902. nov. 10-én.

Kálnai Dezső

jegyző

titkár helyettes” – Dér, 1965, i. m., 94–95.

340. Bori, 1986, i. m., 15–16.

341. Dér, 1965, i. m.

342. Dér, 1980, i. m., 20. Dér itt az október 12-ikét jelöli meg az ülés időpontjaként, Csáth naplójából azonban kiderül: október 19-én történt az eset.

343. Lásd a 306-os jegyzetet.

344. Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 164.
345. Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 199.
346. Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 23.
347. Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 21.
348. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 52.
349. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 79.
350. Kosztolányi Árpád, 1903, i. m., 183.
351. A tankerületi főigazgató 1892 és 1907 között Platz Bonifác ciszterci szerzetes, biológus volt, aki az MTA tagjaként is tevékenyen részt vett mind az oktatásban, mind a tudományos életben. Nevéhez fűződik a budapesti ciszterci tanárképző intézet megalapítása. A biológiai kutatásokon túl – Darwin elméletének egyik ellenzője volt – egyiptológiával is foglalkozott, valamint egyházi vonatkozású munkákat publikált. Ő volt az, aki 1900. szeptember 18-án kelt levelében jóváhagyta Kosztolányi Árpád gimnáziumi igazgatói kinevezését. Lásd még az életrajz első fejezetét is.
352. Kosztolányi Árpád, 1903, i. m., 183.
353. Dér, 1965, i. m., 96. Lásd még a 283-as jegyzetet.
354. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 108.
355. Borovszky I., [é. n.], i. m., 198.
356. Negyela, 2012, i. m., 5.
357. Pálincás, 1974, i. m., 48.
358. Az adatok forrása: Borovszky I., [é. n.], i. m., 198.
359. „A zsidók hitközségük összes költségeit mindenkor [ti. 1869 előtt] maguk fizették.” – Borovszky I., [é. n.], i. m., 198.
360. Negyela, 2012, i. m., 5.
361. Hédert/chéder: „a zsidó oktatási rendszer alapfokú intézménye, általában 4–5 éves koruktól járnak oda a gyerekek. A szó jelentése: szoba. A fiúk mellett néha lányok is tanulhatnak. Az olvasás megtanulása után az imakönyvet és a Tórát olvassák, 7 évesen kezdik a Misnát és a Talmudot és egyéb zsidó iratokat a melemed (tanító) vezetésével, és felkészülnek a jesivára, ahol magasabb szinten tanulmányozzák a vallásos iratokat, a Talmudot. 13 évesen a bar micva jelenti ennek a szakasznak a végét, ami után jesivába mehettek.” – A jegyzetet Peremiczky Szilvia készítette, melyért ezúton is köszönetet mondok.
362. Pálincás, 1974, i. m., 48.
363. Pálincás, 1974, i. m., 49.
364. Magyar, 2004, i. m., 102.
365. *Példabeszédek és jeles mondások* című művében.
366. Magyar Katolikus Lexikon, X. köt., főszerk. Diós István, szerk. Viczián János, Budapest: Szent István Társulat, 2005, 944.
367. Magyar Néprajzi Lexikon, IV. köt., főszerk. Ortutay Gyula, Budapest: Akadémiai, 1981, 240.
368. „A liturgia összefonódhatott a mágikus gonoszűzéssel, a tavaszi vegetációt készletelő démonok megfélemlítésének szándékával is.” – Bálint Sándor: Karácsony, Húsvét, Pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából, Budapest: Szent István Társulat, 1973, 213.
- A kötetet – Szilágyi Zsófián keresztül – Szilágyi Miklós ajánlotta figyelmembe, melyet ezúton is köszönök.
369. „A népi magyarázat szerint a Pilátus-verés a zsidók lármázását utánozza Pilátus előtt, vagy a természet hangját (földrengés, égzengés) Krisztus halálakor. Biharban Pilátus macskáját kergetik és így tovább.” – Dömötör Tekla: Naptári ünnepek – népi színjátszás, Budapest: Akadémiai, 1964, 102.
- A kötetet – Szilágyi Zsófián keresztül – szintén Szilágyi Miklós ajánlotta figyelmembe, melyet ezúton is köszönök.
370. A szabadkai Zsidó Hitközség (Negyela László Márk közlése) úgy tudja, hogy fennmaradtak legendák effajta pilátusverésekről: „Pilátusverés az, amikor szabadon megverhették a zsidókat, talán nagypéntek volt ez a nap.” Konkrét esetet azonban nem ismernek. Antiszemita megnyilvánulások a Hitközség szerint csak nagyon kis számban fordultak elő Szabadkán, s azok is elsősorban bunyevác részről. A kapcsolatfölvételben Hicsik Dóra volt segítségemre, amit ezúton is köszönök neki.
- Ide kívánczik még egy adalék: nemcsak Húsvétkor, hanem Aprószentek-napján (december 28., a Heródes által megöletett betlehemi fiúgyermek emlékére) is volt olyan szokás, mely alkalmat adott a

verekedésre. Temesvári Pelbárt szokásleírását a 15. századból Dömötör Tekla idézi: „Miért van az tehát, kedveseim, hogy köztetek ma sokan hiú tréfálkozásokkal szórakoztok és egymást kölcsönösen korbácsoljátok, mondogatván: Herodes sok fiút megölt Dávid Betleheméből stb. Az ilyen emberek sok rosszat és bűnös dolgot, sőt tisztességtelen simogatást és más egyéb kimondhatatlant kevernek ehhez a szokáshoz. Isten előtt ezekért a dolgaitokért felelni fogtok...” – Dömötör, 1964, i. m., 163.

Szintén adalékként ide kínálkozik még Peremiczky Szilvia hebraista közlése is: „Zsidóverések valóban léteztek, Rómában például létezett az úgynevezett »zsidófuttatás« húsvétkor.”

371. Kosztolányi Dezső levele Fülep Lajosnak, Budapest, 1908 [végel], in Kosztolányi, 1998, i. m., 164–165. A levélből idézett részlet a következő: „A *Nyugat* egy kifejezetten anti-szimbolista, józan, racionális alapon álló, metafizika- és gondolatgyűlölő zsidó pártszövetkezet. Impotens rikoltozás rekedt torokkal. A szifiliszről berekedt torokkal. Hitem szerint ők sohasem csinálják meg az irodalmi forradalmat, mert erre nemcsak az erejük hiányzik, de a hitük is, az állítani tudás bátorsága.”

372. Veres András: Kosztolányi Ady-komplexuma. Filológiai regény, Budapest: Balassi, 2012, 40.

373. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 78.

374. Kosztolányi, 1932, i. m., 20.

375. Botka Ferenc: Előszó, in *Tere-fere. Kosztolányi Dezső írásai a Bácsmegyei Naplóból 1923–1926*, s. a. r. –, Budapest – Újvidék: Balassi – Forum, 2004, 11.

376. „Fenyves Thomas Mann-nak a *Nero, a véres költő* értékeit méltató cikkének/levelének a közlését használja fel arra, hogy szerkesztői bevezetőjében ünnepélyesen bejelentsé: lapjának Kosztolányi Dezső »állandó külső munkatársa lett.«” – Botka, 2004, i. m., 12.

A hivatkozott cikk adatai: Fenyves Ferenc: Thomas Mann Kosztolányi Dezső regényéről, *Bácsmegyei Napló*, 1923. szept. 11., 2.

377. Botka, 2004, i. m., 12.

378. Ezeknek bibliográfiai adatait összegyűjtve lásd: Arany (szerk.), 2009, i. m.

A *Tere-fere* című rovat 1923 és 1926 közötti szövegeinek kiadása: *Tere-fere. Kosztolányi Dezső írásai a Bácsmegyei Naplóból 1923–1926*, s. a. r. Botka Ferenc, Budapest – Újvidék: Balassi – Forum, 2004.

379. Kosztolányi Mária levele Kosztolányi Dezsőnek, Szabadka, 1933. szept. 17., MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4624/187.

380. Kosztolányi Mária levele Kosztolányi Dezsőnek, Szabadka, 1934. nov. 17., MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4624/188.

381. Kosztolányi Mária egyik levelében arról számol be, hogy kabátot vett magának ő és édesanyja abból a pénzből, amit Kosztolányi Dezső kapott a *Bácsmegyei Naplótól*. Mária arra hivatkozik, hogy Kosztolányi mondta: ha szükségük van rá, költsenek belőle. – Kosztolányi Mária levele Kosztolányi Dezsőnek, Szabadka, [dátum nélkül], MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4624/196.

382. Kosztolányi Árpádné levele Kosztolányi Dezsőnek, 1928. jan. 15., in *A Kosztolányi család levelezéséből*, szerk. Dér Zoltán, Szabadka: Életjel, 1988, 315–316.

383. Botka, 2004, i. m., 7–8.

384. Botka, 2004, i. m., 10.

385. [Fenyves]. [Ferenc]: Kosztolányi Árpád, *Bácsmegyei Napló*, 1926. dec. 5., 4. Ehhez lásd még az első fejezetet is.

386. Kosztolányi Dezső: Utolsó találkozás. Emlékezés dr. Fenyves Ferencre, *Napló*, 1935. dec. 25., 58.

387. Gerő, 1996, i. m., 134.

388. Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 201.

389. A gimnáziumi évkönyvben is szerepel a névsorban, szintiszta jelessel (1-es) – [Tanév végi eredmények, VIII. osztály], Kosztolányi Árpád, 1903, i. m., 158.

390. Prokesch Ignác (mennysiségtan), Toncs Gusztáv (magyar), Bölskey Gusztáv (görög), Bibó-Bige György (német), Loósz István (latin), Mérey Ágost (történelem és földrajz).

391. Kosztolányi Dezső érettségi bizonyítványa, PIM Kézirattára, V. 2273/1. A bizonyítvány – mely Kosztolányi fiától, Ádámtól került szörványként a gyűjteménybe, 1967-ben – teljes szövege a következő:

„Gymnasiunai Érettségi Bizonyítvány

Kosztolányi Dezső, ki született Szabadkán 1885. évi márc[ius]. 29-én róm[ai]. kath[olikus]. vallású, miután a gymnasiunai tanfolyamot és pedig: az 1.–8. osztályt a szabadkai közs[é]gi. főgimnáziumban, a 8. osztályt mint magántanuló elvégezte, s – erkölcsi magaviseletet tanusított, az alulírott bizottság előtt

tanulmány

PUSZTAI GÁBOR

A nem létező Jelky András

FIKCIÓ ÉS VALÓSÁG A VILÁGJÁRÓ BAJAI SZABÓLEGÉNY TÖRTÉNETÉRŐL

Jelky András bajai szabólegény fantasztikus kalandjainak első leírása 1779-ben jelent meg németül és rögtön három kiadást is megért egy év alatt: kettőt Bécsben,¹ egyet Prágában.² Az első két kiadásnál nincs megadva az író neve, a harmadik kiadásnál Anton Ferdinand von Geissau (1746–1809) van szerzőként feltüntetve.³ Feltételezhető, hogy Jelky tollba mondta élete történetét Geissaunak, vagy valaki másnak és nem maga vetette papírra.⁴ Az első kiadás 20, a második kiadás 16 számozott oldalból áll, és a rövidke könyv Jelky kalandjait beszéli el Bajától, Batávián át a bécsi hazatérésig. A harmadik kiadás nem csak Jelky kalandjait tartalmazza, hanem szemelvényeket is az osztrák történelemből [Auszüge aus der österreichischen Geschichte]. A könyvecskén belül Jelky kalandjait 20 oldalon keresztül meséli el a szerző. A bajai szabólegény kalandjainak negyedik kiadása, egyéb szórakoztató történetekkel és anekdotákkal együtt egy kötetben 1784-ben jelent meg, ezúttal Budán és Pozsonyban.⁵ Ez a kiadás abban tér el a többitől, hogy Jelky élettörténetét az utolsó oldalon új fejleményekkel egészíti ki, hiszen az első három kiadás és a negyedik között öt év telt el.⁶ A könyvecske első 22 oldalán Jelky András kalandjairól számol be a szerző, majd a kiadvány második felében 24 oldalon keresztül rövid vicces történetek⁷ következnek. A műfaj tehát, amihez a korban Jelky András kalandjainak leírását sorolták, egyértelműen a szórakoztató irodalom volt. A magyar nyelvű kiadás 1791-ben látott napvilágot Győrött, *Jelky Andrásnak, egy született magyarnak történetei* címmel.⁸ A 29 oldalas könyvecske gyakorlatilag hű fordítása a német nyelvű első kiadásnak. Ennek alapján röviden összefoglalom Jelky kalandjait.

A bajai szabó céh ifjú tagja elindult, hogy tudását külföldön tökéletesítse. Bajjáról Bécsbe ment, ahol bátyja udvari szabóként dolgozott. Bátyja azt tanácsolta neki, menjen Párizsba, ott tanulhat még igazán a francia mesterektől. Jelky András el is indult 1754. március 13-án Prágába, majd Drezdán, Lipcsén és Nürnbergben keresztül Erlangenbe érkezett. Itt hosszabb időt töltött, és csak bátyja sürgető leveleinek hatására folytatta útját Párizs felé. Aschaffenburgban és Hanauban is megpróbálták erővel besorozni katonának, de neki sikerült mindig megszöknie. Innen Bonnba, majd Nijmegenbe ment, ahol egy hesseni férfival találkozott. Ő ajánlotta neki, hogy menjenek Rotterdamba, ahol neki (a hesseninek) sok rokona és barátja van, és ahol Jelky könnyedén találhat egy hajót, mely Franciaországba viszi. Rotterdamba érkeztek, és egy fogadóban szálltak meg, ahol a fogadóst „a Hassiabéli a maga attyfiának nevezte, a leg-jobb módon meg-vendégelteték. Négy nap mulva a

Hassiabéli egyszeriben eltűnt, s a Gazda azon megvendégeltetésért Jelkitől 50 talért kére.⁹⁹ Jelki hiába bizonygatta, hogy becsapták, és hogy nincs pénze, mindez nem használt. A nagy adósságtól csak úgy tudott szabadulni, hogy elszegődött katonának. „Uniformisba öltözteték 's 80. Némettel és egynéhány Hollandussal kilentz forint hópénz' fizetéssel hajóra helyezteték, melly is kevés idő múlva a' napkeleti Indiába készült evezni.”¹⁰ 1755. október 30-án Jelky elindult Ázsia felé, mint a Holland Kelet-Indiai Társaság katonája. Az angol partoknál viharba keveredett a hajó, villámcsapás érte, kigyulladt és a tapasztalatlan Jelky ijedtében másokkal együtt a tengerbe ugrott, noha a hajó nem süllyedt el. Hősünk a partra sodródott, egy halásznál húzta meg magát, míg egy újabb hajó fel nem vette, mely Surinaméba igyekezett, mely „egy Hollandiai telepedés (:Colonia:) Ámérikában.”¹¹ Úgy látszik, az eredeti párizsi úticél nem izgatta már Jelkyt, fel se merült, hogy visszamenjen Európába, vagy hogy valamiképp eljusson Franciaországba. A bajai szabólegény elindult Dél-Amerika felé, a hajón saját mesterségéből élt, vagyis szabóként dolgozott. A holland gyarmaton nem sokat időztek, a dohánnyal megrakott hajó néhány hét múlva visszaindult Európába, ahol egy vihar miatt Lisszabonban kötött ki. Mikor Jelky itt a kapitánytól a bérét kérte, közölték vele, hogy „elégednék meg azzal, hogy az egész útban ingyen való táplálása vala.”¹² Lisszabonból sem Párizs felé vette az irányt, úgy látszik a szabóság nem izgatta már, sokkal inkább megijött a kedve a kalandokhoz. Egy máltai hajó fedélzetén ismét tengerre szállt, de néhány napi hajózás után ellenséges gályát pillantottak meg. „A' Kapitány észre vevé, hogy tolvaj hajósok vólnának és szaladást parantsola”,¹³ de a hajó árboca megsérült, így a kalózok könnyűszerrel beérték őket. Aki ellenállt, azt megölték, a megmaradtakat eladták rabszolgának. Jelky is erre a sorsra jutott, ahonnan azonban sikeresen megszökött és egy portugál hajón Makaóba vitorlázott, ahová 1557. Szent Iván havában, vagyis júniusában meg is érkezett. Innen egy kínai hajóval Kantonba ment, ahol a holland konzulnál jelentkezett és katonának állt. Így került Jávára, a holland kereskedelem ázsiai központjába, Batáviába „1758-ik esztendő Bódog Asszony havában”, vagyis januárjában. Itt a kereskedelmi társaság egyik magas hivatalnokának, „Parrai Péter Albert”-nek (vagyis Petrus Albertus van der Parrának) a szolgálatába állt és szabóként dolgozott, polgárjogot kapott. Elvette egy angol Szequin nevű „arendásnak” (vagyis földbérlőnek) a lányát, tisztes polgári életet élt. Egy szerencsétlen hiba miatt (Van der Parra nevében vételezett anyagot az egyik ruhához, az ő tudta nélkül) megharagszik rá a befolyásos kormányhivatalnok, és Jelkyt ismét besorozzák, majd Ceylonra vezénylik. Innen Banda, Ambon, majd Ternate szigetére megy, mindig kereskedelmi hajók katonai kísérijeként. Ternate szigetén akaratlanul egy vad törzs, a „Papony” (vagyis a pápuák) területére tévedt csapatával és a bennszülöttek fogságába esett. Egy fiatal lány (akinek Jelky örök szerelmet ígért) és két másik bennszülött segítségével megszökött. Egy kietlen helyen több mint egy évig bujkáltak a pápuák elől, és ezalatt Jelky a lánnyal élt együtt. A lány azonban váratlanul meghalt és a két bennszülött „nem szűntek Jelkit vígasztalni és kérdezők őtet, ha nem parantsolna-é a' megholt Kedvesének testéből egy étket a maga számára tsináltatni.” De Jelky nem parancsolta, így a lányt eltemették. Öt nap múlva egy kínai hajó felvette, így visszatért Batáviába. Megérkezése után kezdődött igazi karrierje. A korábbi főkormányzó,

Messel (helyesen Mossel) időközben meghalt és Van der Parra lett az utódja, aki megbocsátott neki, sőt mindenben segítette. A polgárőrség zászlósává, később hadnagyává léptették elő és gyámja lett minden batáviai árvának, valamint vagyonuk kezelője. Nagy vagyonra tett szert, földbirtokot vásárolt és a holland kormány titkos tanácsosa lett. „Ezen Tiszt-viselésben, valamint a' napkeleti Indiai Társaságot, szint úgy magát az Országot illető legfontosabb dolgok reá bízattattnak.”¹⁴ Követként eljutott Japánba, Bandába, Palumba. 1772-ben meghalt a felesége, 1775-ben pedig jötevője, a főkormányzó. Ezután Jelky úgy döntött, elhagyja Jávát és hazatér Magyarországra, „hogy annyi idő múlva az ő hazáját, és az Ő atyafiait még egyszer megemlékezhetné.” A *Gokendorf* nevű holland hajóra szállt fel 1776-ban „Mindszent havának 25-ik napján” (vagyis október 25-én) és elindult Európa felé. December 31-én érte el a Jóreménység-fokot. Innen a *Serres* nevű hajóval indult tovább június 6-án. 1777 októberében érkezett Bécsbe, ahol az uralkodó fogadta és Jelky elmondhatta történetét. Ezzel ér véget az életéről szóló könyvecske magyar nyelvű, 1791-es kiadása.

Fikció és valóság

A Jelky-kutatás visszatérő problémája, hogy mennyire valós ez a leírás. Mikor Baján 1930 körül felmerült, hogy szobrot kellene állítani a város híres szülöttének, sokan kételkedtek Jelky kalandjainak hitelességében.¹⁵ Jogosan, hiszen a Jelky életéről szóló kalandregényen kívül nem sok információval bírtak a városatyák a helyi hírességről.¹⁶ Ekkor történtek az első komoly lépések a Jelky-kutatás megindításának irányába. Borsay Jenő, Balla Mihály, Kollár Kálmán és Solymos Ede kutatásainak köszönhetően ma már sokkal pontosabb adatokkal rendelkezünk Jelky András életéről, de még messze nem tisztázódott minden részlet.

Noha ennek a tanulmánynak nem az az elsődleges célja, hogy tételesen ellenőrizze Jelky kalandjainak hitelességét, mégis szükségesnek látom, hogy néhány szembeötlő tévedésre, illetve ellentmondásra rámutassak, melyeket a fent említett Jelky-kutatók mindeddig nem vagy csak részben tudtak bizonyítani.

Mind a német, mind a magyar nyelvű beszámolót valószínűleg hiteles leírásnak és nem fikciónak szánta a kiadó. Mindazonáltal Jelky kalandjainak nagy része a fantázia szüleménye. A hágai Holland Országos Levéltárban [Nationaal Archief] őrzött dokumentumok alapján¹⁷ megállapíthatjuk, hogy Jelky 1755-ben szegődött el a Holland Kelet-Indiai Társasághoz közkatonának [soldaat].¹⁸ 1755. október 18-án a *Blijdorp* nevű hajó fedélzetén elhagyta Hollandiát. A kapitánynak, Jan van der Vlugtnek¹⁹ kötelessége volt a hajón történt eseményeket, főleg a haláleseteket, veszteségeket feljegyezni, hiszen ez kihatással volt a fizetésekre. A fedélzeten induláskor összesen 286 fő volt, ebből Jelky a közkatonák 86 fős újonccsoportjához tartozott.²⁰ Jellemző a csapat nemzetiségi összetételére, hogy közvetlen felettese egy német és egy norvég tizedes,²¹ az összes fedélzeten tartózkodó katona parancsnoka pedig egy svájci őrmester²² volt. Az újoncok nemzetiségi összetételét illetően szintén tévedett az 1791-es kiadás, amikor szerinte Jelky „80. Némettel 's egynéhány Hollandussal” szállt hajóra. Az említett zsoldkönyv adatai alapján tudjuk, hogy az összesen 86 közkatonából 45 német, 32 holland, 2 flamand, 2 svájci,

1 svéd, 1 magyar és 1 cseh volt (2 katonai származását nem sikerült megállapítani).²³ Ha Jelky többedmagával az indulást követő napon ijedtében kiugrott volna a fedélzetről (ahogy ez az 1779-es német és az 1791-es magyar kiadásban szerepel), akkor a kapitány ezt bejegyezte volna a zsoldkönyvbe [scheepssoldijboek]. Valószínűleg a „meghalt” [overleden], „elszökött” [weggelopen] vagy az „eltűnt” [vermist] kategóriába sorolta volna a tengerbe ugrott újoncokat. A *Blijdorpon* a veszteség Hollandia és Fokváros között három fő volt.²⁴ Az elhalálozottak között Jelky neve nem szerepel. Az iratok szerint a 286 emberből 11 szökött el és 9 eltűnt. Az eltűnteknek kivétel nélkül mind évekkal később, Ázsiában veszett nyomuk.²⁵ Az elszökött katonákra és matrózokra ugyanez vonatkozik és Jelkyt ezek között sem találjuk. Megállapíthatjuk tehát, hogy a bajai szabólegény 1756. január 10-én „menetrend szerint” megérkezett Fokvárosba [Kaaapstad], ahonnan – bő kéthetes pihenő után – január 26-án a hajó tovább indult Batáviába. Dél-Kelet Ázsia akkori legfontosabb kereskedelmi kikötőjébe terv szerint, 1756. április 12-én érkezett,²⁶ ahol Jelky megkezdte ötéves katonai szolgálatát.

Tehát a bécsi, prágai és győri kiadású beszámolókból említett, még a Jávára érkezés előtt átélt vérfagyasztó kalandorozat mind a képzelet szüleménye. Nem volt tengerbe ugrás az angol partoknál, sem surinami út, sem máltai hajó, sem küzdelem a kalózzal, sem rabszolgaság Afrikában. Az onnan való szökés és a kínai kaland is mind kitalált dolog. Jelky egyszerűen (igaz, valószínűleg kényszerűségből vagy kalandvágyból) felszállt a *Blijdorp* nevű holland hajóra Goeree-n,²⁷ majd hat hónap múltán kiszállt Batáviában. Feltételezhető, hogy a batáviai megérkezést megelőző kalandok inspirációját a korban olyannyira divatos robinsonádok cselekményéből merítette. Daniel Defoe *Robinson Crusoe*-ja is hasonló viszontagságokon megy át (tengeri kalandok, csata a kalózzal, rabszolgaság Afrikában, szökés, hánykolódás a tengeren, majd szerencsés megmenekülés) mielőtt a lakatlan szigetre vetődne. Mind német nyelvterületen, mind Hollandiában (de gyakorlatilag az egész világon) Robinson-lázban égtek a tehetséges és kevésbé tehetséges írók és Defoe receptje szerint sorban gyártották az izgalmas és kevésbé izgalmas regényeket.²⁸

Jelky jávai kalandjai kevésbé ellenőrizhetőek, de hogy 1758-ban házasságot kötött, azt a batáviai anyakönyv alapján és Solymos Ede kutatásainak köszönhetően tudjuk.²⁹ Felesége azonban nem angol volt (ahogy az az 1791-es kiadásban is szerepel), hanem holland (zeelandi származású, Middelburg városából).³⁰

A legmagasabb tisztség, amit Jelky a holland gyarmati közigazgatásban betöltött, nem (az egyébként nem létező) „titkos tanácsos” volt,³¹ hanem az ennek német (és létező) variációjára (Geheimrat) nagyon hasonlító „heemraad”. A heemraad azonban nem igaz, hogy „a’ napkeleti Indiai Társaságot, szint úgy magát az Országot illető legfontosabb dolgok reá bízattatnak.” A heemraad egy kilenctagú testület tagja volt (egy elnökből, egy alelnökből és hét tagból állt, akik közül három a Holland Kelet-Indiai Társaság szolgálatában álló hivatalnok volt, négy pedig Batávia polgáraiból került ki).³² A testület feladatai közé tartozott az adósságlevelek és az adósvételi szerződések kiállítása és hitelesítése, a városban és annak környékén található cukor- és téglagyárak, mészégetők és szeszfőzdék összeírása, építkezések engedélyeztetése, ők felügyelték és ellenőrizték az utak, hidak, gátak,

csatornák építését, karbantartását, de a vámok, illetve adók behajtásának felügyelete, és a városi hulladék elszállításának ellenőrzése is az ő feladataik közé tartozott. Mint ahogy a város környéki erdők rendben tartása és lehetőleg minél több kókuszpálma telepítése is. A területnek jogában állt büntetéseket kiszabni és behajtani, ha szabálytalanságot vagy hanyagságot tapasztaltak. Ennek érdekében igénybe vehették a városi milíciát és a katonaságot is. Hetente ülészttek, hatáskörük Batáviára és annak környékére [Batavia en ommelanden] terjedt ki. Hivatalba lépésükkor esküt tettek, tevékenységükért fizetést kaptak.³³ A heemraad tehát nem volt más, mint egy mai városi önkormányzat műszaki osztályának, adóügyi osztályának, a földhivatalnak és a közterület-fenntartóknak a feladatait egyesítő testület – mindez városi szinten. Némi túlzásnak tarthatjuk tehát, hogy az 1791-es leírás szerint Jelkyre mint heemraadra „a’ napkeleti Indiai Társaságot, szint úgy magát az Országot illető legfontosabb dolgok reá bízattatnak.”

Ennél még furcsább az a kijelentés, hogy Jelky Japánban lett volna követ. A hollandok kínosan ügyeltek arra, hogy adminisztrációjuk, főleg pénzügyi téren (ide tartoztak a hivatalnokok és egyéb alkalmazottak fizetési listái is), mindig rendben legyen. Azt is gondosan feljegyezték, hogy ki, mikor hová ment, illetve honnan jött. Különösen a japán területen lévő Decima (vagy Deshima – ma Nagaszaki) nevű kereskedelmi telep számított a VOC összes lerakata közül a legérzékenyebbnek, a legnagyobb odafigyelést és diplomáciai érzéket megkívánónak. A hollandok voltak ugyanis az egyetlen európai nemzet, akiknek a kereskedelmi lerakatát a japánok megtűrték országukban. Ezt a privilégiumot a hollandok mindenképpen meg akarták tartani, ezért Japánnal kapcsolatban nagyon pontos kimutatásokkal rendelkeztek. Ezeknek a feljegyzéseknek az alapján (melyeket évente könyv formájában is kiadtak) nem található a japán követek neve között, de még a Japánban járt alkalmazottak neve között sem a bajai szabólegény.³⁴

Az 1791-es magyar kiadásban a Jelky visszaúttjával kapcsolatos dátumok nagyjából stimmelnek ugyan, de a hajó neve nem felel meg a valóságnak.³⁵ A Nationaal Archief adatai alapján Jelky a *Popkensburg* nevű hajóval indult Batáviából Fokváros felé és nem a *Gokendorff* vagy a *Serresszel*.³⁶ Ez utóbbi két hajó egyébként nem is létezett, legalábbis nem a Holland Kelet-Indiai Társaság tulajdonában és így nem is közlekedhettek Batávia és Hollandia között.³⁷ A rendelkezésünkre álló adatok alapján Jelky 1777. június 18-án érkezett Hollandiába, a Middelburg közelében lévő Rammekens erőd kikötőjébe.³⁸

Jelky, Jilka vagy Jelleke?

A legnyomasztóbb kérdés azonban nem az, hogy Jelky milyen nevű hajóval utazott Európába, vagy hogy milyen magas tisztséget viselt Jáván. Ennél sokkal alapvetőbb kérdést kell tisztáznunk: Jelky András vajon valóban járt-e Jáván, vagy csak kitalálta az egész történetet? Valóban ő az, akiről az 1779-ben megjelent és később még kétszer kiadott, 1791-ben magyarra is lefordított könyvecske szól? Miért vetődik fel így ez a kérdés?

ben írta meg a mai napig ismert ifjúsági regényt, a *Jelky András kalandjait*,³⁹ mely többféle átdolgozásban máig ismert olvasmánya a kamaszodó generációknak. A könyv többek között német,⁴⁰ finn,⁴¹ cseh,⁴² lengyel⁴³ és holland⁴⁴ fordításban is megjelent.

1947-ben új köntösben látott napvilágot a magyar világutazóról szóló történet. *Jelky András viszontagságai* címmel olvashatta a közönség a bajai szabólegény kalandjait, melyet Konrády Lászlóné és Povázsay László az alcím szerint „az eredeti forrásokból” dolgozott át.⁴⁵ A 36 oldalas, illusztrációkkal tarkított szöveg végén magyarázatok és térképek is találhatóak. A „Magyarázatok”, mely tulajdonképpen egy utószó, 38. oldalán ezt olvashatjuk: „Büszkék vagyunk rá, hogy nekünk magyaroknak egy eredeti Robinzon-féle könyvünk van a XVIII. századból. Nem utánzat, hanem egy igaz történet, egy viszontagságos életű magyar fiúnak a története, akit JELKY ANDRÁS-nak hívtak.”⁴⁶ Az 1947-es kiadás szerkesztői valószínűleg nem is sejtették, hogy ezzel a kijelentésükkel a Jelky-kutatás legérzékenyebb pontját érintik.

Solymos Ede 1983-ban adta ki *Ki volt Jelky András?* című könyvét. Ebben részletesen leírja, hogy Jelky András apját Ilka János Györgynek hívták, tehát az eredeti családnév nem Jelky volt. A Kellner Évával való házasságából Ilka Jánosnak 10 gyermeke született. A gyermekek anyakönyvezésénél az Ilka családnév különböző variációi tűnnek fel: Ilka, Jilka, Jülka, Jelka, Gilkó, Gylko, Gilka, Gilke. A 10. gyermek volt András, akit Jilka András Anzelm Nepomuk néven anyakönyveztek.⁴⁷ A Jelky névvariáció, mint láttuk, véletlenül sem fordul elő. A név és ezzel a személy beazonosításának problémája végigkíséri az egész Jelky-kutatást.

Kollár Kálmán 1936-ban Hollandiában kereste Jelky nyomait, sikertelenül. Bernhard Sándor bajai főügyész itthonról próbálta segíteni a kutatást. Egyik levelében Bernhard szörnyülködve adja tudtára barátjának, milyen rettentő felfedezést tettek a magyar világjáró nevével kapcsolatban: „Teljesen köztünk maradjon, jeles honfitársunk nem a széphanzású Jelky névvel jött a világra, hanem a legújabb itteni kutatások szerint valami ocsmány tót neve volt, ami hangzásában valahogy hasonlított a Jelky névre [...] Természetesen már csak nemzeti szempontból is titkolni kell ezt a homályos származást. S maradjon csak meg a köztudatban az a hit, hogy Jelky András már ezzel a hangzatos névvel született.”⁴⁸

Kollár Kálmán kutatásai sikertelenek voltak, Jelkyről nem talált semmilyen adatot a holland levéltárakban. Nem is található, mert a Holland Kelet-Indiai Társaság szolgálatában Jelky András néven senki sem állt a 18. század második felében. Viszont találunk egy *Jan Andries Jelleket*, aki a batáviai névjegyzék alapján 1764-ben a Batáviai Nyugati Polgárőrség tisztjei [officieren der burgerij] között szerepel zászlósként, 1765-től pedig hadnagy. 1767-től egy éven keresztül Batáviában és környékén hivatalnoki funkciót is betöltött [heemraad], vagyis szép karriert futott be. 1776-ban pedig utasként szerepel a Hollandiába visszainduló flotta egyik hajóján. Ez a pályafutás megegyezik az 1791-es magyar kiadásban szereplő, Jelkyre vonatkozó adatokkal. A kérdés azonban az, hogy Jan Andries Jelleke azonos-e a bajai szabólegénnyel, Jilka András Anzelm Nepomukkal? Erre a hágai Országos Levéltár [Nationaal Archief] már említett adatai adhatnak választ. A Holland Kelet-Indiai Társaság minden munkavállalójával (legyen az matróz, katona vagy kereskedő) szerződést kötött, melyet a katonák és matrózok (tehát az alacsonyabb

Willem nevű hajóval indult el Jáva szigetére és több mint 27 évi szolgálat után Ázsiában halt meg 1776. április 23-án. Származási helyéhez „Sevenbergen in hongarien” került bejegyzésre, mely Erdély német nevére, Siebenbürgenre utal.⁵⁴ Tehát Janko erdélyi volt. Hasonló megjelölést találunk Johan Roedersho esetében is, akinek a származási helyéhez „Debberten in hongarijen” van bejegyezve, vagyis valószínűleg debreceni származású volt. Hogy eredeti családneve pontosan mi lehetett, nehéz lenne megmondani. Keresztneve a Johan alapján valószínűleg János volt. 1763. április 26-án közkatonaként [soldaat] hajózott ki a *Rotterdam* nevű hajóval és 1775-ben, 12 évi szolgálat után a *Bredenhof* nevű hajóval tért vissza Hollandiába. Ő azon kevesek közé tartozott, akik élve jutottak vissza Európába.⁵⁵

Van, hogy a földrajzi specifikáció nem segíti az eligazodást. Ez a helyzet a holland szolgálatban katonáskodó Ladislaus Kisch vagyis Kis László esetében, akinek a származási helyéhez „Jungus in hong raien” van bejegyezve. Ő pontosan két hónapig állt a Kelet-Indiai Társaság szolgálatában (1746. március 22-től május 22-ig), vagyis még a Fokváros felé vezető út során, a hajón meghalt.⁵⁶ Hogy „Jungus” milyen településre utalhat, nem sikerült kideríteni.

Vannak olyan magyarok, akiknél nem Magyarországot tüntették fel származási helyként. Ilyen például Paulus Borosnijdi Nagij, vagyis Borosnyai Nagy Pál, akinek származási helyéhez az került, hogy „Huijed in sevenbergen” vagyis Hunyad Erdélyben. Borosnyai 1780. december 19-én írta alá a szerződését, és aznap el is indult Ázsia felé. Sorstársaihoz képest magasan kvalifikált munkavállaló volt, hiszen „tweede meester”, vagyis orvos volt a beosztása. Borosnyai az Utrechti Egyetemen tanult orvostudományt és 1780-ban jelent meg *Tentamen practicum inaug. de dysenteria* című munkája Utrechtben (Trajecti ad Rh., 1780). A *Vriendschap* nevű hajón indult Jáva felé, ahol 11 évig dolgozott. 1791. október 18-án halt meg valahol Ázsiában.⁵⁷

A magyarországi származásúak között túlnyomó többségben német nevéek szerepelnek, mint Soubach, Ernst, Kaufmann, Milder, Meyer, Esser, Hermans, Kraus stb. De vannak délszláv nevéek is, mint pl. Herkowits (Herkovics), Brasewits (Brazevics), Poppowits (Popovics). A magyar nevéek viszonylag kevesen vannak. A már fent említett Kis László és Borosnyai Nagy Pál mellett a teljesség igénye nélkül néhány példa: az először közkatonaként [soldaat], majd tizedesként [korporaal] szolgáló Matthias Comlodie vagyis Komlódi Mátyás, aki 1774–1788 között katonáskodott a Holland Kelet-Indiai Társaság szolgálatában,⁵⁸ a matrózként szolgáló Joseph Tackas (vagyis valószínűleg Takács József), aki 1790–1791 között alig több mint egy évig szolgált és Fokvárosban szűnt meg a munkaviszonya.⁵⁹ Samuel Dioschkij (Diósi Sámuel) 1754–1759 között katonaként szolgált a Holland Kelet-Indiai Társaságot és Ázsiában halt meg.⁶⁰ Johannes Tokaij (vagyis Tokay vagy Tokaji János) közkatonaként kezdte pályafutását, és ennél nem is jutott előrébb, mert valószínűleg még a Jáva felé vezető hajóút során, vagy közvetlenül a Batáviába érkezés után (indulás után 8 hónappal) életét vesztette.⁶¹ Michiel Gaal (Gaál Mihály) is csupán egy évig volt közkatona (1736–1737) és Jáván szenderült jobblétre.⁶² Andreas Pek (Pék András) azonban 1719 és 1742 között, vagyis 23 évig szolgált közkatonaként a hollandokat és Ázsiában halt meg.⁶³ A Holland Kelet-Indiai Társaság utolsó magyar munkavállalója Joseph Farkas, vagyis Farkas József volt, aki 1790.

szeptember 8-án szegődött el matrónnak és 1791. május 28-án Fokvárosban már ki is lépett a szolgálatból.⁶⁴

Amint a fentiekből is látszik, a magyar nevek átírásával komoly problémája volt a holland írnokoknak, hiszen mindent hallás után jegyeztek le. Hogy a Jilkából miért lett Jelleke, az is könnyen kitalálható. A holland írnok valószínűleg ritkán találkozott magyar névvel. A számára szokatlan hangzású nevet az írnok természetesen hallás után írta le, és olyan nevet jegyzett fel, ami számára ismerősen csengett. A Jelle egy holland nyelvterületen szokványosnak számító fríz férfinév, aminek a becézett alakja a Jelleke. Az írnok tehát a számára ismeretlen Jilkából hasonló hangzású, ismert Jellekét csinált. Ez a fajta elhallás természetesen nem csak a 18. századi holland írnokokra jellemző. Egyik klasszikus példája az 1931-ben készült magyar filmben, a *Hyppolit a lakájban* is megtalálható. Az új alkalmazott, Hyppolit, megérkezik úrgazdag munkaadójához és becsenget. A kapuban Tóbiás, a kocsis fogadja, akit megkér, hogy jelentse be az uraságnak és csak annyit mondjon, hogy Hyppolit. A kocsis bemegy és azt mondja: hippodrom. Tóbiás számára érthetetlen, hogy Hyppolitot helyettesítette egy ismert szóval, a hippodrommal, mely ló- és kocsiversenypályát jelent. Mikor ezt még háromszor elismétli, a háziasszony megpróbálja helyreigazítani, hogy talán Hyppolit. Ekkor a kocsis csak ennyit mond: „Úgy is lehet mondani, csak úgy nincs semmi értelme.” Nos, így lehetett a rotterdami írnok is anno 1755. október 18-án a *Blijdorp* fedélzetén ezzel a szokatlan névvel: lehet Jilkának is mondani, csak úgy nincs semmi értelme, viszont a Jellekének van. Egyébként számos hasonló példát ismerünk az ilyen elhallásokra. Az egyik legismertebb talán a lengyel származású angol írónak, Joseph Conradnak az esete. Az 1857-ben, Bergycsevben született későbbi író eredeti neve Teodor Józef Konrad Na cz-Korzeniowski volt. Mikor 21 évesen először szegődött el egy angol hajóra matrónnak, valószínűsíthető, hogy a toborzásért felelős tiszt vagy a kapitány hasonlóan járhatott, mint a rotterdami írnok: a Teodor Józef Konrad Na cz-Korzeniowski névből a Józef és a Konrad még ismerősen csengetett, de a többi teljesen érthetetlen maradt. Így lehetett Teodor Józef Konrad Na cz-Korzeniowski (egyébként) lengyel nemesből Joseph Conrad matrón, majd később angol író. Egy másik ismert példa Szenci Molnár Albert fiának, Szenci Molnár Jánosnak az esete, aki peregrinusként 1638. május 6-án beiratkozott Hollandiában a Leideni Egyetemre. A beiratkozás a rektor irodájában történt, a hallgatónak hangosan meg kellett mondania a nevét, származását, amit aztán a rektor beírt az egyetem matrikulájába. A rektor persze holland volt és számára a (Szenci) Molnár név szokatlanul hangzott. Ezért a matrikulába egy hasonló csengésű (és egyébként a magyarral azonos jelentésű) holland családnevet írt be: Molenaer.⁶⁵

További bizonyíték arra, hogy a bajai szabólegény Jilka András Anzelm Nepomuk és a Batáviában élő Jan Andries Jelleke ugyanaz a személy, Jelleke Batáviában kiállított házasságlevele, melyet Solymos Ede is közöl, igaz az eredetét sosem látta és az információt is csak másodkézből ismeri.⁶⁶ A batáviai házassági anyakönyv 1758. október 12-i bejegyzéséből ugyanis megtudhatjuk, hogy Andreas Jelleke Alsó-Magyarországról, Baja városából [Van Neder-Hongarije uit de stad Baja] házasságot kötött Elisabeth Seguinellel, a zeelandi Middelburgból.

Jóval Jelky halála után a batáviai sajtóban újabb bizonyíték került napvilágra arról, hogy Jelleke és Jelky egy és ugyanaz a személy. A hágai Királyi Könyvtár [Koninklijke Bibliotheek] folyóirat-gyűjteményében megtalálható a Jáván megjelenő újság, a *Jawasche Courant*, melynek 1832. január 10-i számának mellékletében olvasható egy felhívás, melyet Batávia kormányzója [resident], Van der Vinne tett közzé:

„Bizonyos André Jelki, aki nálunk Andries Jelleke néven volt ismert és aki mint volt heemraad 1777-ben indult haza Európába, bizonyos Sequinnel kötött házasságot, távozásakor két leánygyermeket hagyott hátra, *Marie Margarethát* és *Sara Jacobát*. Ezeket a személyeket, illetve utódaikat felszólítjuk, hogy alulírott hivatalában adatszolgáltatás végett megjelenni szíveskedjenek. Amennyiben a fent nevezett Jelki vagy Jelleke lányai időközben utódok nélkül elhunytak volna, akkor felhívok mindenkit, aki valamilyen információval rendelkezik a nevezett személyről, azt jelenteni szíveskedjék.

Batavia, 1832. január 7.

*Batavia helytartója, Van der Vinne*⁶⁷

A felhívás valószínűleg fontos lehetett a kormányzónak, mert ugyanabban az újságban két nap múlva szó szerint megismételték.⁶⁸ Hogy miért tette közzé a batáviai kormányzó ezt a felhívást és volt-e rá valamilyen reakció, nem tudjuk. De egy dolog a hirdetés alapján kiderül: André (vagyis András) Jelkit Batáviában Andries Jellekének hívták.

Miután a bajai fiú hazatért Magyarországra, kalandjairól 1779-ben megjelent az első könyvecske, amelyen valószínűleg életében először nevezték Jelkynek. Hiszen Jilkaként született Baján, Jellekeként szerződött el katonának a rotterdami kikötőben és Jellekeként kötött házasságot Batáviában. 1777-es hazatérése után is megtartotta ezt a nevet, mert 1782-ben Jellekeként vette feleségül házvezetőnőjét, Eva Seizerint Budán.⁶⁹ Ennek megfelelően ugyannerre a névre kereszteltette 1783. május 28-án született közös gyermeküket is, akit csakúgy, mint őt Joannes Andreas Jellekének hívtak.⁷⁰ 1783. december 6-án szintén Budán Joannes Andreas Jelleke *Consiliarius Hollandicus*, vagyis holland tanácsosként temették el a Szent Anna templom kriptájában.⁷¹

Életében és halálában Jelky András sohasem szerepelt ezen a néven, csak az irodalom tette azzá, aminek ma is ismerjük. A jó csengésű magyar név helyett ő maga legszívesebben azt a nevet használta, amin tisztelték, amivel a messi idegenben karriert futott be, amivel vagyont és „nevet” szerzett magának a Kelet-Indiákon, hiszen Jan Andries Jellekeként élte le élete nagy részét a Holland Kelet-Indiai Társaság szolgálatában.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy Jilka András Anzelm Nepomuk bajai szabólegény azonos Jan Andries Jellekével, aki katonáskodott a Holland Kelet-Indiai Társaság szolgálatában, majd heemraad volt Batáviában. Az ő kalandjairól szólnak a különböző nyelven és formában, átdolgozásban megjelent könyvek, ifjúsági regények. Hogy miért nevezték őt minden nyomtatásban megjelent könyvben 1779-től napjainkig Jelky Andrásnak, nem teljesen világos. Annak ellenére, hogy Jelky Andrásnak 1936-óta a róla elnevezett téren szobra áll Baján, a városnak sosem volt ilyen néven világhíró szülőtte. Jelky András csak egy kitalált álnév, mely az írók és kiadók fantáziájában fogant, egy szó szerint regényes figura. Jelky András a valóságban sohasem létezett.

JEGYZETEK

1. *Geschichte des Herrn Andreas Jelky eines gebornen Ungars, welcher nach ausgestandenen vielen unglücklichen Zufällen, Schiffbrüchen, Sklaverey und Lebensgefabren unter den Wilden, endlich zu Batavia zu ansehnlichen Ehrentellen gelangen ist.* Wien, Johann Georg Weingand, 1779. Másolatban a bajai Türr István Múzeum adattárában. Leltári szám: 1198.89. A német szöveg magyar fordítását közli Solymos Ede: Solymos Ede, *Ki volt Jelky András?*, Baja, 1983, 9–17. (A bajai Türr István Múzeum kiadványai 25.) A harmadik kiadás: Anton Ferdinand von Geissau, *Etwas für alle zum Lesen im Frühling und Sommer: cverm. mit einem Auszuge aus der osterreichischen Geschichte und die wunderbare Geschichte des Herrn Andreas Jelky*, Weingard, Wien, 1779. Másolatban a bajai Türr István Múzeum adattárában. Leltári szám: 1198.89.

2. *Wunderbare Reise-Geschichte des Hrn. Andreas Jelky eines gebornen Ungars, welcher als Schneidergeselle in die Fremde gereiset, nach ausgestandenen vielen unglücklichen Zufällen, Schiffbrüchen, Sklaverey und Lebensgefabren unter den Wilden, endlich zu Batavia in Indien zu ansehnlichen Ehrentellen gelangt und anjetzo wirklich in Wien sich befindet, allwo er die allerhöchste Gnade gehabt, beyden Kaiserl. Majstätten seine Geschichte zu erzählen, und von allerhöchst Denenselben beschenkt zu werden.* Prag, Johann Ferdinand Edlen von Eschdnfeld, 1779. Másolatban a bajai Türr István Múzeum adattárában. Leltári szám: 750–780.

3. Anton Ferdinand von Geissau előszeretettel írt, illetve adott ki magyar témájú könyveket. Jelkyről szóló munkája mellett írt még Bécs ostromáról Hunyadi Mátyás idején és adott ki munkát Benyovszky Móricról is. Anton von Geissau, *Geschichte der Belagerung Wiens durch den König Mathias von Hungarn, in den Jahren 1484 und 1485*, Wien, Strauss, 1805; Anton Edlen von Geissau, *Merkwürdige Aufmunterungsrede, welche Benjowsky gehalten für die Religion, den König und das Vaterland wider die Franzosen unverweilt die Waffen zu ergreifen*, Wien, Sammer, 1796.

4. *Jelky András viszontagságai*, szerk. Konrády Lászlóné, Povázsay László, Budapest, Légrády, 1947, 39. Másolatban a bajai Türr István Múzeum adattárában. Leltári szám: 762–781. Solymos Ede, *Ki volt Jelky András?*, Baja, 1983, 6. (A bajai Türr István Múzeum kiadványai 25.)

5. *Geschichte des Herrn Andreas Jelky, eines gebornen Ungars, Nebst andern kurzweiligen Anekdoten.* Ofen und Pressburg, Floridus Diepold Benedikt und Compag., 1784.

6. A könyv utolsó oldalán leírják, hogy Jelky 1778-ban Budára költözött, újra nősült és fia született. 1783. december 6-án tüdőbajban [Lungensucht] meghalt. Uo., 24.

7. Vermischte Erzählungen, und Einfälle zur allgemeinen Unterhaltung.

8. *Jelky Andrásnak, egy született magyarnak történetei. A' ki, minek utána sok szerentsétlen eseten, hajó töréseken, raboskodáson, és a' vad emberek között életének külömbféle veszedelmien által ment volna, végtére Batáviában nevezetes tisztségekre hágott.* Győr, Streibig József, 1791 (ford.: Sándor István). Másolatban a bajai Türr István Múzeum adattárában. Leltári szám: 480–74.

9. Uo., 5.

10. Uo., 6.

11. Uo., 7.

12. Uo., 8.

13. Uo., 9.

14. Uo., 24.

15. NN, *Világjáró szabólegény*, Esti Hírlap, 1980. augusztus 5. Lásd továbbá: Torda István, *Hol volt, hol nem volt Jelky András*, Ország Világ (1980. augusztus 6.), XXIV/32. A cikkek megtalálhatók a bajai Türr István Múzeum adattárában, leltári száma: 1890.95.

16. Olyannyira nem voltak tisztában Jelky életrajzával, hogy a születési dátumát sem tudták biztosan. 1732 volt az egyik lehetséges és legvalószínűbbnek látszó dátum. 1935-ben már nagyon szégyellték magukat a város vezetői, hogy lecsúsztak Jelky születésének 200 éves évfordulójáról, és csak 1936-ban avatták fel a bajai világjárót ábrázoló szobrot, Medgyessy Ferenc alkotását, mikor kiderült, hogy Jelky nem 1732-ben, hanem 1738-ban született. Lásd: Solymos Ede, *A világhódító vándor*, Népszabadság (1988. április 16.), 11. A cikk megtalálható a bajai Türr István Múzeum adattárában, leltári száma: 1033.88.

17. <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/Search.aspx>, letöltés ideje: 2012. június 26.

18. A közkatonák megnevezése az általános „soldaat” volt, míg a tiszteket, altiszteket rangjukkal illették. Pl: korpóraal, sergeant.

19. A kapitánynak ez volt az utolsó útja, 1756. június 10-én, két hónappal azután, hogy a *Blijdorp* kikötött Bataviánál, meghalt. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang 1.04.02, inventarisnummer 14225.

20. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang 1.04.02, inventarisnummer 14225.

21. A norvég tizedes [korporaal] Pristed van Lenenklaau volt, aki a Norvégiai Christianiaból származott és 1758. február 2-án halt meg Ázsiában. A másik tizedes egy német volt, Johannes de Wilder, aki „Frankford am main”-ból (vagyis Frankfurt am Mainból) származott. Ő azon kevesek közé tartozott, aki túlélte a trópusi szolgálatot és hazatért Európába. 1759. június 24-én a *Kivitsbeuwel* fedélzetén visszatért Hollandiába [gerepatrieer] és kilépett a VOC szolgálatából [afgemonster]. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang 1.04.02, inventarisnummer 14225

22. A svájci őrmestert [sergeant] Gedeon Duleznek hívták és származási helyéhez [herkomst] „Dollen in't canton bern” volt bejegyezve, vagyis a Bern kantonban található Dollen. 1777. május 20-án érkezett vissza Hollandiába a *Botland* fedélzetén és kilépett a katonai szolgálatból. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang 1.04.02, inventarisnummer 14225.

23. Uo.

24. Egy Christoffel Kok nevű matróz Rotterdamból, aki a kikötőben a hajó indulásakor nem jelent meg [absent bij afvaart], nem számított bele a veszteségekbe. Viszont veszteséglistára került a Pieter Niuwenhuijsen nevű matróz [matroos], aki 1755. november 17-én, tehát pont egy hónappal az indulás után halt meg, Pieter Roos matróz [bosschieter], aki 1755. november 12-én, indulás után három héttel vesztette életét a fedélzeten és Matthijs van de Velde hajóács [onderscheepstimmerman], aki 1755. november 25-én lehelte ki lelkét. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang 1.04.02, inventarisnummer 14225.

25. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang 1.04.02, inventarisnummer 14225.

26. Uo.

27. Goeree-Overflakkee korábban sziget dél-nyugat Hollandiában, Rotterdamtól délre. Ma már mesterséges földnyelv köti össze a szárazfölddel.

28. Pusztai Gábor, *Robinsonok között : Jelky András kalandjai és a robinzonádok*, Alföld (62. évfolyam), 2011/10, 66–77.

29. Solymos Ede, *Jelky András Djakartában*, Élet és Tudomány, 1975. I. 3. (30. évfolyam), 9–10. A cikk megtalálható a bajai Türr István Múzeum adattárában, leltári száma: 963.87.

30. Uo.

31. Még 1980-ban is az „udvari tanács” tagjaként emlegetik Jelkyt az *Esti Hírlap*ban, noha Batáviában nem volt királyi udvar, mivel nem volt király sem (Hollandia a 18. században köztársaság volt), így nem is lehetett annak udvari tanácsosa. NN, *Világjáró szabólegény*, Esti Hírlap, 1980. augusztus 5. A cikk megtalálható a bajai Türr István Múzeum adattárában, leltári száma: 1890.95.

32. Jelky mindkét kategóriához tartozott, mert batáviai polgár is volt és egyúttal a VOC szolgálatában is állt.

33. A heemraad-testület [Het College van Heemraden] feladatit és működését lásd: J.A. van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek 1602–1811*, Batavia, Landsdrukkerij, 1891, IX-237-253.

34. Naam-boekje van Batavia 1756–1776.

35. Ezt megerősíti az 1776. évről kiadott batáviai névjegyzék [Naam-boekje van Batavia] is, ahol a 98. oldalon, a visszautazók között az utaslistán megtaláljuk a bajai szabólegényt is. Lásd: *Naam-boekje van de wel ed. Heeren der Hoge Indiasche Regeringe, Gequalificeerde Persoonen enz. op Batavia, miitsgaders De respectiefe gouverneurs, directeurs, commandeurs en opperhoofden, op de Buiten Comptoiren van Nederl. India, zoo als dezelfen anno 1776. in wezen zijn bevonden. Als mede alle de Gouverneurs Generaal, zedert het jaar 1610, Nevens de hogere en mindere Collegien en Bediendens op de Buiten Comptoiren van Nederlands India*, Amsterdam, Petrus Schouten en Reinier Ottens Boekverkopers, 1776, 98.

36. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang 1.04.02, inventarisnummer 14225.

37. Lásd a Nationaal Archief online adatbázisát: <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/Search.aspx>, letöltés ideje: 2012. június 26.

38. <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/DAS/detailVoyage/98793>, letöltés ideje: 2012. június 27.

39. Hevesi Lajos, *Jelky András kalandjai*, Pest, Heckenast, 1872.
40. A már említett három német nyelvű kiadáson kívül megjelent még: *Der ungarische Robinson, oder Geschichte, Abenteuer und Reisen des Andreas Jelky, eines erlernten Schneider aus Baja: Eine wahre Begebenheit*, Pesth, 1827; Onkel Tom, *Des Schneidergesellen Andreas Jelky Abenteuer in vier Welttheilen*, Budapest, Franklin, 1875.; Ludwig Hevesi, *Des Schneidergesellen Andreas Jelky Abenteuer in vier Welttheilen*, Budapest, Franklin, 1879²; Lajos Hevesi, *Abenteuer in drei Erdteilen*, Berlin, Kultur und Vortschritt, 1968, Gekürzte Auflage [rövidített kiadás], neubearb. Von [átdolgozta] János Czibor; übers. von [fordította] József Takách; Lajos Hevesi, *Die Abenteuer des András Jelky in drei Erdteilen*, Budapest, Corvina, 1961, neu bearb. von János Czibor, übers. von József Takách, Illustration Lajos Kondor. (A Corvina gondozásában még három kiadás jelent meg: 1963-ban, 1964-ben és 1966-ban.)
41. Ludvig Hevésy, *Räätälinkisälli Andreas Jelky'n merkilliset elämänvaiheet neljässä maanosassa*, Helsinki, Kustannusosakeyhtiö Kirja, [190?], fordította: Samuli S.
42. Lajos Hevesi, *Dobrodruz tví Andrásé Jelkyho*, Praha, Albatros, 1985, (közreműködött János Czibor, fordította Jan Lichtenstein, Eduard Hájek illusztrációival).
43. Lajos Hevesi, *Przygody Andrasza Jelky*, Warszawa, Nasza Ksiegarnia, 1964.
44. Lajos Hevesi, *De avonturen van Andras Jelky in drie werelddelen*, Amsterdam, Arbo, 1969, vertaald door, [fordította] Sylvia Moor, W. Visser.
45. *Jelky András viszontagságai*, szerk. Konrády Lászlóné, Povázsay László, Budapest, Légrády, 1947. Másolatban a bajai Türr István Múzeum adattárában. Leltári szám: 762–781.
46. Uo., 38.
47. Solymos Ede, *Jelky András a biteles adatok fenyénél*, Baja, 1957, 17. (A Bajai Türr István Múzeum kiadványa 1.)
48. Bernhard Sándor levele Kollár Kálmánnak, Baja, 1936. május 26. A Bajai Türr István Múzeum adattára, leletári szám: 484-75/135. A levél részletét közli Solymos Ede, *Jelky András a biteles adatok fenyénél*, Baja, 1957. 20. (A Bajai Türr István Múzeum Kiadványai 1.)
49. aanmonsteren – elszegődni, munkát vállalni (hajón)
50. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang 1.04.02, inventarisnummer 14225.
51. Uo.
52. A zsoldkönyvekben összesen 122 olyan munkavállalót találtam (főleg katonákat és matrózokat), akik Magyarországot vagy Erdélyt adták meg származási helyükként. Ez a szám valószínűleg a további kutatások során jelentősen nőhet. Itt szeretnék Köszönetet mondani Kees Teszelszkynek, aki tanácsaival sokat segített a kutatásban.
53. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 12234, folionummer: 1.
54. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13036, folionummer: 285.
55. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14241, folionummer: 255.
56. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13021, folionummer: 267.
57. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14508, folionummer: 25.
58. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13243, folionummer: 274.
59. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14291, folionummer: 119.
60. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14003, folionummer: 207.
61. A hajóút Hollandiából Jáváig általában 9 hónap hosszú volt. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6311, folionummer: 274.
62. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13960, folionummer: 207.
63. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14685, folionummer: 213.

64. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13285, folionummer: 279.

65. Johannes Molenaer Hungarus. 24, T, Beíratkozott: 1638. május 6. Forrás: Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV–MDCCCLXXV : accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula. Ed. Willem Nicolaas du Rieu. Hagae Comitum, Martinus Nijhoff, 1875, 295. Az adatot Dr. Bozzay Rékának köszönöm.

66. Solymos Ede, *Ki volt Jelky András?*, Baja, 1983, 28. (A Bajai Türr István Múzeum Kiadványai 25.)

67. Javasche Courant, 1832. január 10. (No. 4.), 6–7. (Pusztai Gábor fordítása)

68. Javasche Courant, 1832. január 12. (No. 5.), 3.

69. Az anyakönyvben a Seizerin mellett a Seisserin írásmód is előfordul. Solymos Ede, *A világhódító vándor*, Népszabadság, 1988. április 16. 11. A cikk megtalálható a bajai Türr István Múzeum adattárában, leltári száma: 1033.88.

70. Budapest Felsővízvárosi Szent Anna templom Kereszteltek Anyakönyve, V. 1781–1805. 75. 4. bejegyzés. Mócsai Gábor levele a bajai Türr István Múzeumnak, 1983. július 8. A levél a bajai Türr István Múzeum adattárában található, leltári száma: 476–474.

71. Solymos Ede, *Ki volt Jelky András?*, Baja, 1983, 41. (A Bajai Türr István Múzeum Kiadványai 25.)

TÖRÖK LAJOS

„A saját életem színének keresztül kell rémleni a munkáimon”

JÓKAI MÓR ÉS AZ ÖNÉLETRAJZ ÚTVESZTŐI

Bevezetés

A következő gondolatmenetben arra a kérdésre próbálok választ adni, hogy milyen nehézségekkel találkozhatunk a Jókai-életmű önéletrajziségének olvasása során. Tehát nem megoldásokat keresek, csupán problémákat rögzítek. Nem vizsgálok más szerzők által írott Jókai-életrajzokat, csupán két területre koncentrálok: egyrésztől Jókai szövegvilágainak eléggé képlékeny autobiografikus diszkurzusára, másrésztől pedig a szakirodalom azon beszédrétegére, amely az előbbi diszkurzusra reflektál. A recepció történetében a Jókai-életrajz iránti kötődés szokatlanul erős: akik az életművet homogén masszának gondolták, jóllakottságuk ellenére ugyanúgy az élmények és az alkotás folyamatának Jókaiját találták meg a szövegek sorai mögött, mint azok, akik komoly erőfeszítéseket tettek azért, hogy a korpusz ne váljék az interpretációs leegyszerűsítések céltáblájává. A Jókai-életmű önéletrajziségének kérdése legalább annyira bonyolult, mint magának az önéletrajznak a terminusa. Ez utóbbi kapcsán Z. Varga Zoltán több mint egy évtizede lejegyzett, de a honi kutatás számára ma is hasznos és figyelmeztető erejű összefoglalásában így fogalmaz: „az autobiográfiának más és más értelme tárul föl attól függően, hogy egyetlen körülhatárolható, hagyományos értelemben vett irodalmi műfajként, netán az önéletrajzi vagy személyes műfajok gyűjtőnév alatt több szövegtípus közös nevezőjeként fogjuk fel, vagy mint az írás egy különleges helyzetét, az írás alanyának az önéletrajzi paktummal, tervezettel jelölt aktivitását, esetleg mint az olvasás vagy a megértés alakzatát tekintjük.”¹

E variánsok, amelyek a fogalom három jelentésváltozatát különítik el (műfaj, írás- és olvasásmód), a Jókai-életmű és a recepció vonatkozásában is fontos belátásokra ösztönözhetnek bennünket. Noha közöttük a határok olykor elmosódhatnak (pl. a műfaj is lehet olvasás- vagy írásmód), a három típus három, egymástól valóban elkülönülő perspektívából mutat rá tárgyára: a műfaj az irodalmi konvenció; az írásmód az alkotás, vagy ha úgy tetszik, a „szerzői szándék”; az olvasásmód pedig a befogadás, vagy ha úgy tetszik, az „olvasói akarat” nézőpontjából. Az elsőről – pusztán a normatív poétika értelmében – arisztotelészi, a másodikról lejeune-i, a harmadikról pedig Paul de Man-i módon volt szokás a hazai szakirodalomban a közelmúltban gondolkodni. A Jókai-életmű és annak recepciója tekintetében az első változatnak, vagyis a műfajnak/az irodalmi konvenciónak nincs számottevő jelentősége. Döntően azért, mert a szerző nem hagyott hátra olyan szöveget, amelyet – egészében és megnyugtatóan – műfaji szempontból önéletrajz(i)nak nevezhetnénk. A recepcióban többször utaltak már erre a hiányosságra. Hegedüs Géza 1960-ban, sajtó alá rendezve Jókai „önéletrajzi” szövegeit, sajnálkozva jelentette ki, hogy „Jókai nem írta meg soha összefüggő egészben önéletrajzi regényét...”.² Pontosan fél évszázaddal később pedig Bényei Péter figyelmeztetett arra, hogy „Jókai nem írt a szó hagyományos értelmében vett önéletírást vagy önéletrajzi regényt, melyben egy kronológiai ívre felfűződő élettörténeti narratíva megalkotására tett volna kísérletet.”³ Ezek az idézetek és szerzőik interpretációs útkeresései alapján megkockáztatható az az állítás, hogy az önéletrajziság értelmezéstörténeti szála a Jókai-szakirodalomban éppen azért tűnik tárgyát tekintve kezdettől fogva ambivalensebbnek a korpusz más műfajokkal való párbeszédét taglaló recepciónál, mert anyag hiányában nem érvényesítheti könnyedén a konvencionális szemléletet. Hegedüs Géza írása azért tűnhet többek közt a konvenciókhoz nem illeszkedőnek, mert – igaz, nem elsőként, de az elsők között – felismeri, hogy Jókainál a meg nem történt dolgok legalább annyira hozzátartoznak az autobiográfiához, mint a megtörténtek. Ahogy ő fogalmaz: „Regényei és novellái sem mentek az író életútjának felidézésétől, elkeveredvén bennük a személyes múlt hiteles képeinek sorozata azokkal a képekkel, amelyeket Jókai szeretett volna ott látni a saját múltjában.”⁴ Ezáltal egészen közel kerül(t) az önéletrajzi regény azon későbbi felfogásához, amelyet Lejeune vázolt fel, amikor negyed évszázados távlatból újragondolva az önéletírói paktumról vallott korábbi nézeteit, az autobiográfiát határozottan elkülönítette fikcionális vadhajtásaitól.⁵ Bényei számára ez a közelség módszertani hatásként és szükségletként eleve adott, s különösebb magyarázatot nem igényel. Az ő értelmezésére néhány részkérdést illetően többször visszatérünk majd. Mivel az, aki Jókai és az autobiográfia kapcsolatáról kérdéseket fogalmaz meg, nem hivatkozhat műfaji normákra, szabályokra, előbb vagy utóbb a maradék két alternatívához közel álló problémákra fog felfigyelni. Bár a lejeune-i és a de man-i elméleti háttér elődeinknek nem lehetett a keze ügyében, nem akadály, hogy a Gyulai Páltól Nagy Miklósig terjedő recepciótörténeti vonalon ne találjunk az önéletrajzra mint írásmódra és/vagy olvasásmódra utaló interpretációs kezdeményeket. A későbbiekben szeretnék majd utalni néhányra.

A téma – a Jókai-életmű önéletrajziséga – a Jókai-olvasás történetében nem új keletű. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy több oldalról is körüljárt jelenségről van szó. Ez döntően annak köszönhető, hogy az autobiográfia hazai elméleti és történeti reflexiói az utóbbi bő egy évtizedben termékenyítő hatásúak voltak a Jókai-korpusz megközelítésében. E hatás legfőképp abban tükröződik, hogy a korábbi, a XIX–XX. századi Jókai-olvasásra jellemző, az idők során egymásba torlódó interpretációs szokások és modellek – legyen szó az empirikus szerző és műve organikus kapcsolatára hangolt pozitivista, vagy az ugyanezen szerzőt az irodalom viaszfigurájává merevítő kultikus olvasásról, vagy az írás szociológiai környezetrajzába merülő marxista irodalomtörténet-írásról – hosszú időn át tartó uralmukat rövid idő alatt elveszítették. A legutóbbi évek recepciójából kiemelhető írások tárgyuk mielőbbi újraolvasására ösztönöznek, s felismeréseik az alábbi vizsgálódásokon is komoly nyomot hagynak majd. Jókai az irodalomoktatás és a recepciótörténeti hagyomány tanúsága szerint (ön)életrajzi szerző: életéről messze több adatot ismerünk, mint más magyar íróról vagy költőről, művei pedig személyes élményekről tanúskodnak. Az övénél többet csak Petőfi életéről illik ismerni. Jókai műveinek értelmezésében a biográfiai tények a rendszeresen mozgósított háttérismeretek közé tartoznak. E mozgósítás következményei közé tartozik, hogy a szövegek önéletrajziségének megállapításához nem egy esetben elégséges, ha azok olyan világokat modellálnak, amelyeknek tér- és időbeli keretei átfedéseket mutatnak empirikus szerzőjük életének tér- és időbeli kereteivel. A recepció effajta kondicionáltságot sok esetben a szerzői szándék is erősíti. Számos aláírt, tehát az írói névvel hitelesített megnyilatkozás és több, tartalmában Jókai életét idéző, Jókai által írt szöveg tereli ugyanis az olvasót a művek szerzőjének autobiografikus vonzáskörébe. Gondoljunk például több regényének elő- vagy utószavára, amelyek általában az alkotások keletkezésére, a kitalálás, az írás genetikus kontextusainak körvonalazására törekszenek, mintegy eleve rögzítve a befogadó számára, hogy író és írott mű között szétszakíthatatlan kapcsolat áll fenn. Az idők során ezek a paratextus-változatok olyannyira összeforrtak az általuk keretezett művekkel, hogy a befogadás során már alig teszünk különbséget a narratív történetmondás és a szerzői kommentár alanya között.

Maga Jókai sem rejtette véka alá, hogy közelebb állnak hozzá az életmű azon darabjai, melyek saját életének történéseihez kötődnek. *Az elátkozott család* vég-szavában olvashatjuk: „Azért legélvezetesebbek mindig azok a művek, mik az írónak saját élményeivel vannak kapcsolatban.”⁶ Vagyis és egy kissé sarkítva: az a jó mű, amely autobiografikus. Egy a Jókai-életrajz bűvkörében élő olvasó számára ez a mondat értékrelativizáló manővereket is magában foglalhat, amennyiben keserű és szájjal félretologatja azokat az alkotásokat, amelyekben nem lelhető fel a Jókai életéhez köthető élményanyag. Egy vérbeli Jókai-rajongó viszont igyekszik elkerülni a kizárásokra kényszerítő klasszifikációt, hogy – szó szerint véve a szerző által mondottakat – minden művet a legélvezetesebbek közé sorol. Mert hát egy professzionális író élménye nem lehet más, mint maga az írás. Ez alapján viszont minden Jókai által írott mű egyformán élvezetes. Bár ebben a kissé para-

dox következtetésben van némi igazság, s a későbbiekben még vissza is térünk rá, nem igazán gyümölcsöző a Jókaihoz kötődő autobiografikusság jelenségét parttalanlanná tenni. Már csak azért sem, mert a kizárásokra és a kizárások kizárására alapozó szemléletmód két, egymástól eltérő önéletrajzi olvasásmódot és kétfajta szövegkorpuszt teremt, emellett pedig felhívja a figyelmet arra, hogy a még magának Jókainak a szájából/tollából származó önéletrajzi és önértelmező állítások sem képesek saját nyelvi környezetüket szemantikailag egyértelműsíteni.

Ezek szerint arra a kérdésre, hogy „Mely alkotások sorolhatók Jókai önéletrajzi diszkurzusába?” és arra, hogy „Mi alapján minősülhet egy Jókai-szöveg önéletrajzinak?”, korántsem könnyű válaszolni. Még akkor sem, ha számos, eléggé egyértelműen, s a szó hagyományos értelmében autobiografikus alkotásról beszél a recepció. Sokak által ismert, hogy a *Forradalmi és csataképek* elbeszéléseiben, a *Politikái divatok*, az *Akik kétszer halnak meg*, az *Enyim, tied, övé* és *A köszívű ember fia* című regényeiben 1848–49-es élményeit, *Az arany emberben* állítólagos gyermekkori emlékeit dolgozta fel a szerző, *A tengerszemű hölgy* és a *Börtön virága* pedig hosszabb életszakaszt felölelő önéletrajzi történéseket ad elő. Emellett ide sorolható az a tömérdek hosszabb-rövidebb önéletrajzi írás, amely nagyrészt a forradalom és a szabadságharc időszakának Jókaiját tárják elénk. A válaszadás nehézségeit jól mutatja a közelmúlt szakirodalmának ez irányú érdeklődése, amelyet kétfajta vezérelv irányít. Egyrészt az autobiografikus szövegek szelektálásakor mindenki a konvenciókat követi, hiszen csakis olyan műveket választanak ki, amelyek hagyományosan az önéletrajzi (ihletésű) szövegek közé vannak sorolva. Noha csak Bényei Péternek az *Öreg ember nem vén embert* és *A tengerszemű hölgyet* elemző tanulmánya foglalkozik egészében a jelenséggel, ide tartozónak tekintendők a témát csak részben érintő írások: Fried István ugyanezen két Jókai-alkotást elemző munkái és Eisemann György dolgozata az *Asszonyt kísér – istent kísért* című kisregényről. Másrészt viszont az önéletrajziság eltérő értelmezésével teszik kérdéssé a konvencionális korpusz konvencionális olvasásának folytathatóságát. Ezek a próbálkozások előbb vagy utóbb a korpusz összetételére vonatkozóan is változásokat eredményezhetnek a recepcióban. Nem titkolt szándékunk, hogy megőrizzük e próbálkozások lendületét.

Az önéletrajz mint kontextus

A szakirodalom, amikor az életmű átfogó képének megrajzolásába kezd, gyakran fut olyan megállapításokba, amelyek azt sugallják, hogy minden Jókai-mű autobiografikus. Vagyis minden alkotás valamilyen önéletrajzi eseményt, összefüggést modellál; minden szöveg valamiféle írói cselekvést tár fel. Életrajzi vonatkozásúak a feltárt kontextusok, mert biografikus tényekre hivatkoznak, önéletrajziak pedig azért, mert Jókai-szövegekből vonnak le Jókaira vonatkozó következtetéseket. Két példát idéznék. Az első, amely egy elmarasztaló ítéletet fogalmaz meg, az *Egy az isten* 1996-os kiadásának Gángó Gábortól származó utószavából vették: „...ezúttal is, mind [sic!] annyiszor, a megírás időpontjában és körülményeiben keresendők azok az okok, amelyek miatt Jókai nem alkot – a maga világán belül sem – kiemelkedő, elsőrangú művet a témában.”⁷⁷ Vagyis a mű esztétikai kvalitásai mögött

a keletkezés jelenéhez kötődő biografikus rétegek tűnnek elő: az írás tér- és időbeli viszonyai mintegy ráíródnak a szövegre, s annak áttetszővé tételével az írás gyakorlatának problémáira világítanak rá. Második példánk Nagy Miklósnak a regényíró 1868-ig tartó pályájáról írott monográfiájában olvasható: „Jókai regényeinek levegőjében, életművének érzelmi skálájában a szülőváros állandó hatását fedezhetjük föl.”⁸ Vagyis: minden alkotás magán hordozza az írói életpálya geneziséjét. Az önéletrajzi olvasás az írás sikerének vagy sikertelenségének *lélektani*; a szövegek világa, ideológiája és Jókai közéleti tevékenysége közti összefüggésekre rámutató *politikai*; végül – de nem utolsósorban – a nagyrészt a forradalom és szabadságharc emlékezetéhez láncolt *történelmi* kontextusok felől tekint az író személyére.

A Jókai-recepció hagyományában – más egykorú életművek reflektáltságához képest sokkal feltűnőbben – a korabeli kritikában uralkodó szerzőelvéstől (nevezetesen attól, hogy a szövegek világa mögött mindig az írói praxis vagy a szerző tolla tűnik elő, s a bíráló ennek a tollnak a nyomon követésével, mintegy az alkotói folyamatba beleszólva, mond jót és/vagy rosszat a szerzőről és a műről) a kritikai kiadások keletkezéstörténeti narratíváin át a mai napig írott és íródó pályaképek elbeszélő gyakorlatáig⁹ szemlélve a jelenséget, úgy tűnik, az életrajzi kontextus szerepe elhanyagolhatatlan a művek jellemzésekor. Gyulai Pál *A tengerszemű hölgy* bírálatában a művel szembeni kifogásainak magyarázatában utal a szerző biográfiájára. Gondolatmenetének elején felidézi az autobiografikus olvasás korabeli alapképletét: amikor azt állítja *A tengerszemű hölgy*ről, hogy az „egyébíránt a szerző önéletrajzának egy töredéke, a melybe mintegy be van foglalva a regény”,¹⁰ akkor valóság és fikció hierarchikus viszonyát (az utóbbi másodlagos az előbbihez képest, illetve az előbbi az utóbbi kontextusa) konstatálja. Ez a hermeneutikai képlet vezérli akkor, amikor a bírálat későbbi részében számon kéri Jókain a hiteles életrajzot, mondván: „az önéletrajz legnagyobb része már rég ismeretes előtűnk. Jókai annyiszor leírta 1848. márcziusi szereplését, Petőfivel való viszonyát s más dolgait, hogy már meg is unhattuk. Azt talán mondanunk sem kell, hogy adatai itt sem eléggé pontosak, s jövőendő életrajzírójának erős bírálat alá kell venni azokat, ha használni akarja.”¹¹ Itt az életrajz nem a szöveg által reprezentált módon, hanem azt mintegy megelőző tapasztalatként van jelen az olvasásban. Ez egyúttal azzal a következménnyel is jár, hogy a bíráló úgy tűnik fel, mint aki jobban ismeri a Jókai-autobiográfiát, mint *A tengerszemű hölgy* szerzője. Gyulai előfeltevései alapján a mű autobiografikus horizontja elmosódik, s a regény hőse nem a várhatóság szerinti módon (az unalomig ismert életrajz szerint) válik csupán hozzáférhetővé. A szerzőelvést olvasási paradigma korabeli elvárásai Gyulai kritikájában kellően távolról szemlélve hasonlítanak a Philippe Lejeune-i önéletrajzi paktumban foglaltakra. Csak míg az utóbbinál a szövegek autobiografikus jellegéről maga a szerző (nyilatkozata, szerződésre hívó szava) határoz, addig az előbbinél az olvasás projektív szándékai döntenek. Gyulai írásának lejeune-i vonása, hogy *A tengerszemű hölgy* szerzőjét, elbeszélőjét és főszereplőjét azonosnak tekinti. E kisé anakronisztikus kapcsolat még akkor is megállja a helyét, ha a bíráló az utóbbi kettőről nem szólva a regénydiszkurzus egyedüli és kizárólagos alanyaként a „Szerző”-t nevezi meg: a „Szerző” *átélte* a történeteket, *elmesélte* és *leírta* őket az

olvasó számára. Egy alakzatba sűrítődnek egymástól térben és időben elkülönítendő identitásrétegek. Azzal viszont, hogy kétségbe vonja az épp elbeszéltek autobiográfiai hitelét, fel is számolja ezt az azonosságot, hiszen ha *A tengerszemű hölgy* lapjain a szerző önmagáról való beszéde valahol hamisnak bizonyul, akkor az elbeszél *én* is hamis személyiséggé válik. Gyulai számára azonban a hiba nem válik az önéletrajzi olvasás csapdájává, vagyis bárhogya is várnánk, Jókai nem tűnik el a szemünk elől. Döntően azért, mert egy olyanfajta autobiografikus olvasásmód áll mindennek a háttérében, amely kellően tágas és homogén ahhoz, hogy benne az előbb említett hiba végzetes károkat okozzon. Már csak azért is érdemes erre a receptív sajátosságra odafigyelnünk, mert nem csupán Gyulainál, de az egész Jókai-szakirodalomban is ott munkálkodik, s valószínű, hogy e munkálkodásnak is köszönhető, hogy a Jókai-recepciónak nem sikerült eljutnia a személyiség hozzáférhetőségének kétségbe vonásáig. Ha Gyulai az életrajzi hibákra mint a szöveg személyiség-felfogásának aktív összetevőire tekintett volna, akkor be kellett volna látnia, hogy *A tengerszemű hölgy* szerzője/elbeszélője/főhőse egyre kevésbé hasonlít a valós Jókaira, s egyre inkább beszipantja őt a regény kitalált világa. A valóságpróbán megbukott tények ugyanis a fikció világában még lehetnek igazak. Sőt, azt is el kellett volna ismernie, hogy a regény hivatkozott önéletrajzi dimenziói tekintetében valós Jókai nincs is, csak más autobiografikusként (el)ismert szövegek alanyai vannak. Figyeljük csak meg: amikor Gyulai *A tengerszemű hölgy* hibás életrajzi adataira utal, nem személyes tapasztalatra, nem tudós ismeretre, hanem korábbi Jókai-írásokra hivatkozik. Egyet sem nevez meg belőlük, de a maguk anonimitásában is kérdésessé válhat a szerepük, hiszen ha egy vagy több korábbi Jókai-szöveg biztosítja az önéletrajzilag valós Jókai megtapasztalhatóságát, mi biztosíthatja az olvasót arról, hogy *A tengerszemű hölgy* esetében nem fordított a helyzet: a regény adatai valóságok, s a korábbi tények hamisak. Erre a körben forgó gondolatmenetre a XIX. század végén Gyulai természetesen nem jutott/nem juthatott el. Attól a kritikai normarendszertől, amelyet ő is képviselt, merőben távol állt ugyanis irodalmi alkotás és önéletrajziség – a fikció és valóság fent említett képletére épülő – alá-fölérendeltségi viszonya. A személyiség konzisztenciájának ebből fakadó kikezdetlenségére Gyulai elemzésében a „Szerző” alakzatának használatához kapcsolódó más példák is mutatnak. Néhány ezekből: a bíráló első mondatból megtudjuk, hogy „[a] regény hősnője egy hölgy, akit azért *nevez el a szerző* tengerszeműnek, mert annyiféle volt a szeme, a mennyiszer változott az indulatja”;¹² más helyen ezt olvassuk, hogy „*Szerzőnk* [...] első regényét *írja*.”¹³ „*Szerzőnk fölolvass* belőle egy részt.”¹⁴ végül egy kérdést idézünk: „Vajon e történettel minő eszmét *akar kifejezni szerzőnk*?”¹⁵ A kurzívval szedett részek érdekessége, hogy mind egy-egy írói cselekvést rögzítenek. Az első esetben a narrátor Jókai, az utolsóban az író-, a köztes példánál pedig a hős-Jókai tevékenykedéséről beszél Gyulai, vagyis – a lejeune-i modellnek is megfelelően – nemcsak az a szerző, aki *A tengerszemű hölgy* világát megalkotja, de az is, aki mindezt épp megéli vagy elmondja. Az így eredményül kapott „Szerző” kitüntetett vonása tehát, hogy mindig és mindenhol ő cselekszik: a történetben, az elbeszélésben és a valóságban egyaránt. A szöveg önéletrajziséga így – tematikusan és diszkurzíve – egy személyhez

kapcsolódik: ő cselekszik, beszél és ír. *A tengerszemű hölgy* világa és szövege mögött áll, s a bíráló őt jellemzi, vele kommunikál, őt kritizálja.

Egy szöveg előtti vagy mögötti konzisztens Jókai-figura még azokban az értelmezésekben is felbukkan, amelyeknek nem titkolt szándéka, hogy kérdésessé tegyék az „egy és oszthatatlan Jókai” recepciótörténeti mítoszát. Bényei Péter előbb hivatkozott írásában *A tengerszemű hölgy*-ről kijelenti: „Erzsike élettörténete egy nyelvben teremtődő, lehetséges világ része lesz, melynek kibomlása az *alkotói fantáziában* zajlik.”¹⁶ Más helyen Jókairól így fogalmaz: „miközben *bebástyázza* magát az irodalmi önportré tradicionális szerepmintázataiba, addig Erzsike élettörténetében *végigfuttatja* a modern ember tudatos és öntudatlan sodródását, egyik szereplőből, élethelyzetből a másikba, és *színreviszi* azokat a lelki impulzusokat is, melyek bármikor szétrobbanthatják az ember biztosnak vélt énjét, identitását, maszkját.”¹⁷ A Gyulaiéhoz ebben a vonatkozásban hasonlatos olvasás során a mű mögött egy áttetsző írói tudat, illetve a produkció bizonyos cselekvéselemeiben megmutatkozó írói kéz/arc jelenik meg, s az írás és a befogadás aktusának egyidejűsítésével – csak jelen idejű igék és beszédcselekvések vesznek részt eme illúzió felkeltésében – mintegy az olvasó szeme előtt játszódik le az alkotás folyamata. A szöveg így az írás mint cselekvés médiumává válik, s az írás mint szöveg pedig a cselekvés által identifikálódó író önéletrajzává. Hasonló manőverek Fried István írásában is fellelhetők. Bár *A tengerszemű hölgy* műfaji értelemben vett önéletrajziséga folyamatosan kérdésessé van téve, s a *tanulmány írója* vigyáz arra, hogy a regény nyelvére és cselekményvilágára vonatkozó megfigyeléseket kizárólag az elbeszélői tevékenységgel hozza összefüggésbe, az írás alanyához kötődő önéletrajziség itt is belefűződik az argumentációba. Egyik megjegyzése szerint: „*A tengerszemű hölgy* egyes szám első személyét *vállalja az író*, életének jól ismert helyszínei, eseményei, szereplői akár egy regényes önéletrajzban is helyet kaphatnának.”¹⁸ A mondat szerint az én-elbeszélő és az író közti kapcsolat eredendően nem adott, azt a befogadás során életrajzi faktumokként azonosított történetbéli események teszik felismerhetővé. Vagyis: az a feltevés, hogy *vállalja az író* a narrátor személyét, a szerzői név és a biografikus tények összefüggése alapján megvalósuló önéletrajzi paktum tételezésével igazolható. Ez azzal a következménnyel jár, hogy a tanulmány minden olyan helyén, ahol az elbeszélő válik a reflexió tárgyává, „személyét” felcserélhetjük magával az íróéval. Különösen akkor, ha ezt a tanulmányban olyan megállapítás is támogatja, amely egy az író személyéhez kötődő cselekvéssel fordítja a regényt az önéletrajz beszédgyakorlatába: „Jókai éppen *A tengerszemű hölgy*-ben *gondolt vissza* az 1840-es esztendő magyar irodalmi trendjeire”.¹⁹ A „visszagondolás” aktusa ugyanis egyformán lejátszódhat(ott) az elbeszélés folyamán (narrátor) és a megírás során (empirikus szerző). Noha az ilyesféle beszédmódok több esetben aláásni látszanak a Jókairól folyó beszéd intencióit, korántsem mondható, hogy ne volnának tanulságos konzekvenciái az ilyesféle nyelvhasználatnak. Jókairól beszélve magától Jókaitól valóban nehéz megszabadulni. Úgy tűnik, a Jókai-művek narrációs gyakorlatára legjellemzőbbnek tartott omnipotencia magát az olvasást is foglyul ejti: a műveiről beszélve folytonosan őt igazoljuk, a szövegen végzett műveleteink mögött az ő keze nyomát kell

felfedeznünk. Végletesen fogalmazva: úgy tűnik, az olvasás aktusa nem más, mint az ő írásgyakorlatának rekonstrukciója és repetíciója.

Az idézett példák azt illusztrálják, hogy a recepció számára az önéletrajz legfőbb instanciája, hogy Jókai ír, mégpedig a szó legtágabb értelmében. Az írás aktu-sába minden olyan cselekvés beletartozik, amely az alkotómunka része: a gondolattól a betűk lejegyzéséig, az élménytől annak rögzítéséig. Valóság és fikció, élet és írás összefüggésében remekül példázza ezt a sajátosságot Gál János 1925-ben megjelent Jókai-könyvének bevezetője: „Jókai életében sok a regényesség, különösen annak első harmadában, melybe az idő haladtával az író is – jórészt egészen öntudatlanul és jóhiszeműen – számos érdekes vonást álmódott és lopott bele. Nem csoda aztán, ha így ez a maga valóságában is színes, forгатagos ifjúkor az ő bűnös²⁰ képzeletében olyan történeté formálódott ki, amely titokzatos, gondviselészerű és rendkívüli fordulataival magát, az ifjúkorba visszaálmódó ősz költőt is megdöbbenetette. Szinte azt mondhatnók: idővel mind kedveltebb és kedveltebb *regénytárggyá* színesedett ki előtte a saját élete. Ha pedig Jókai mint regényíró vett tollára valamit, akkor annak maga teremtett égboltozatot és horizontot, maga alkotott levegőt és flórát, maga szabott meg élet- és természetörvényeket és nem igen szorult a valóság lemásolására.”²¹

Ebben a szövegben a Jókai-önéletrajz két rétegre válik szét. A kettő közt hierarchikus viszony van, mégpedig az általuk körvonalazott személyiség konzisztenciája szempontjából: egyrésztől – alárendeltként – megjelenik az a Jókai, aki élte az életét, másrésztől pedig – fölrendeltként – az a Jókai, aki az életet megélt Jókai életét megírta. Az előbbi Jókai azért nem konzisztens, mert életébe fiktív (regényes) rétegek rakódtak, s ennek a folyamatnak köszönhetően maga is regénytárggyá vált. Az író Jókai konzisztens, mert az előbbire kívülről tekint rá: egyrésztől figyelemmel kíséri a regényesülő életet, majd pedig megírja azt. A megírt Jókai így – fiktív és valós történések keveredésével – az író Jókai hőségé válik. Regényhős-ként tehát ő is konzisztenciára tesz szert, de ez csupán az író Jókai által teremtett konzisztencia. Ebből az értelmezésből hirtelenjében két, egymással összefüggő következtetés vonható le. Az elsőt állításként, a másodikat kérdésként fogalmaznám meg. Egyrésztől: Gál gondolatmenetében érződik talán leginkább az a törekvés, hogy megpróbálja fenntartani az író Jókai autobiografikus egységének illúzióját, vagyis magyarázatában az író Jókaira való hivatkozásnak – ellentétben a korábban idézett példákkal, amelyekben ez a diszkurzív vonás nem tekinthető az érvelésrendszer részének, hanem inkább egyfajta konfrontálódásnak az értelmező nyelv és az argumentációs szándék között – komoly szerepe van. Gál igyekszik belecsempészni a személyiség folytonosságát és egységét a Jókairól szóló önéletrajzi diszkurzusba, abba, amelynek hőse menthetetlenül sodródik a fikcionalizálódás felé. E törekvés eredményeképpen a regényalkotás aktusának és e cselekvés egyes stádiumainak nyomon követésével az író Jókai koherens alakká válik az elemzésben. Másrésztől: ha úgy áll a dolog, hogy a szövegvilágokban cirkuláló Jókairól csak bizonytalan ismereteink vannak, vajon van-e értelme Jókairól mint egy önéletrajzi diszkurzus konzisztens alanyáról beszélni? Vagyis van-e olyan Jókai-szöveg, amely paktumszerűen vagy műfaji értelemben vagy bármilyen más konvenció értelmében egy konzisztens személyiség autobiografikus narratíváját tartalmazza? Vagy: rekonstruálható-e egy egységes autobiografikus narratíva Jókai kü-

lönböző szövegeiből? A két kérdés nem ugyanarra a problémára irányul: míg az előbbi főként a „szerzői szándék”-ra irányítja a figyelmet, vagyis arra keres választ, hogy Jókai hagyott-e az utókorra olyan írást, amely a tények és az elbeszélés tekintetében hiteles és egységes *éme* mutat rá, addig az utóbbi döntően az olvasó produktív, rendszerező teljesítményére vonatkozik, illetve arra a receptív dilemmára, hogy összerakható-e Jókai élete a rendelkezésre álló autobiografikus, önvalomásszerű szövegdarabkákból.

Gál gondolatmenetének továbbgondolása alapján is egyértelműnek tűnhet, hogy az önéletrajziság összefüggésében két Jókairól van szó: az egyik, aki ír(t), a másik, aki él(t). Mondhatnánk persze, hogy az írás is az élet része, különösen akkor, ha egy író életéről van szó. Csakhogy ez az írás más természetű önéletrajzi diszkurzusra vonatkozik, olyanra, amely sok tekintetben hasonlít az autobiográfia elméleti szakirodalmában H. Porter Abbott által körüljárt *autográfiára*. Az autográfia az önéletírás íródásának mint cselekvésnek az olvasásával függ össze. Azon az előfeltételezésen alapul, hogy „az ember minden írását aláírásával vagy valamilyen ön-azonosító nyommal látja el.”²² Minden önéletrajz alapvonása, hogy a fikciós elbeszélői formákkal szemben lezár(hat)atlan. Benne az *én* elbeszélte (élet)története nem fejeződhet be, mert minden elbeszélte felett zajlik az önéletírás elbeszélése, amely „az alkotás jelenében kezdődik és végződik.”²³ Az *autográfia* egyszerre írás- és olvasásmód. Pontosabban fogalmazva: olyan olvasásmód, amely során a szerzőt, illetve az ő írás(módj)át követjük nyomon. Abbott megfogalmazása szerint: „Az autografikus olvasás során a következő kérdést tesszük fel a szöveg kapcsán: Mi mindent tudhatunk meg mindebből a szerzőről? Ezáltal analitikusan elkülönülünk a szerzőtől egy olyan vállalkozásban, amely gyakran a szerző szándékai ellenére valósul meg.”²⁴ Abbott esszéjének jelentős részében az önéletírás műfaji konvenciójához tartozó vagy ahhoz közel álló szövegekre hivatkozik, de hangsúlyozza, hogy regényírókat is olvashatunk autografikusan: „Amikor például egy regényíró élete is figyelemreméltó, nehéz kiküszöbölni, hogy eredetileg fiktív regényei önéletírássá váljanak.”²⁵ Jókai esetében ezt a fajta olvasói vonzalmat azok a regényei, elbeszélései kelt(h)ették fel, amelyeknek tárgya részben vagy egészében a forradalom és szabadságharc korához kötődik, s így Jókai saját tapasztalataival, emlékeivel is szoros összefüggésbe hozhatók. Úgy is mondhatnánk, hogy bizonyos művek, mint például a *Forradalmi és csataképek*, *A kőszívű ember fiai*, *a Politikai divatok*, terének és idejének a Jókai életével való kronológiai egybeesése eleve arra kondicionálja a befogadót, hogy autobiografikus kontextusba ágyazza az elbeszéltek világát. Mindezt úgy éri el, hogy a narrációs szöveget autografikus szövegnek tekinti. Az ilyesféle olvasásban a szerző egy pillanatra sem tűnik el a szemünk elől, mert – ahogy Abbott fogalmaz – „ott van minden sorban”.²⁶

Nem szabad azonban azt a látszatot keltenünk, mintha a Jókai-recepció hagyományát jellemző önéletrajzi olvasás teljes mértékben autografikus lenne. Az esetek többségében ugyanis nem az írottak, tehát a szöveg által nyíltan vagy burkoltan a szerzőiségre utaló jelek vezérlik az értelmezést, hanem olyan előzetes információk, amelyek preformálják az olvasást. Ha az autografikus olvasás alapkérdése az, hogy „Mit tudhatunk meg a szövegből a szerzőről?”, akkor a Jókai-recepció kérdése az, hogy „Miként igazolja a szerzőre vonatkozó előzetes ismereteinket a szö-

veg?”. Már Gyulainál kitapintható a szerzői életrajz autobiografikus megelőzöttsége, de Béneyi Péter is megjegyzi *A tengerszemű hölgyről*, hogy „Erzsike története nem kereshető vissza a Jókai-életrajzban”.²⁷ Hasonló, de valamivel óvatosabb megfogalmazással találkozunk a Jókai-életmű legfrissebb monografikus feldolgozásában. Az *Öreg ember nem vén ember* kapcsán jegyzi meg Szajbély Mihály: „Sokat hangoztatott irodalomelméleti közhely, hogy a valóságos író – ez esetben Jókait – sohasem szabad azonosítani egyes szám első személyben írott műve elbeszélőjével. Nyilván hiba lenne ez ebben az esetben is. Ugyanakkor a narrátor és elbeszélő életútjának és helyzetének hasonlósága egyértelművé teszi közöttük a kapcsolatot, és mintegy felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a történetet a valós szerző képzelt regényeként olvassa – mely a valós szerző életének valós eseményeit fordítja át újabb és újabb lehetséges (képzelet által teremtett) világokba.”²⁸

Csakúgy, mint a többi esetben, az önéletrajzi olvasás itt is egy előzetesen adott biografikus ismeretanyagra épül, s mint a Jókai-életmű autobiografikus olvasásának nagy részében, az interpretáció során elbeszélő és szerző viszonya megfordul: ugyan a szöveg narrátorához kapcsolódó jelek hívják fel a figyelmet az önéletrajzi olvasásra, vagyis azok adnak lehetőséget arra, hogy az elbeszélő szólama az olvasó számára a valóságos szerző hangjaként váljék felismerhetővé, az analízis ezeket a jeleket genezisszerű kapcsolatokká transzformálja, s az (ön)életrajzi énrre az íráshoz viszonyított megelőzöttségében, a jelek megalkotójaként hivatkozik.

Az auto(bio)grafikus Jókai

Szajbély gondolata egy arasszal tovább is gördíti a Jókai-szövegek autografikuságára vonatkozó vizsgálódásainkat, ugyanis burkoltan arra figyelmeztet, hogy vannak olyan művek, amelyek autografikus olvasását maga a szöveg ajánlja fel. Az *Öreg ember nem vén ember* esetében a szerző tulajdonneve, a mű címe és alcíme (*Képzelt regény*) együtt ad lehetőséget erre; az alcím, amely egyedi műfaji elnevezésként is megállja a helyét, arra figyelmeztet, hogy a szerzői tudat projekciójaként olvassuk az általa identifikált szöveget. A szerzői képzelet mellett például az írás, az emlékezés, a fikcióalkotás műveleteire való reflektálás számos más Jókai-műben fellelhető, ennyiben az *Öreg ember nem vén emberre* vonatkozó megjegyzés többé-kevésbé általánosítható: a Jókai-művek, legyenek azok a műfaj konvenciói szerint önéletrajzok vagy éppen fikciós alkotások, gyakran építenek a történetmondás köré autografikus kontextust. A sok-sok példából csak néhányat idéznék, nem az alkotások keletkezésének kronológiai sorrendjében. A *Börtön virága* első fejezete, amely a *Tájékozás* alcímet viseli, a következő tagmonddal kezdődik: „Egy asszony történetét készülök megírni...”²⁹ Az írás aktusának jövőbelisége itt azt az illúziót igyekszik felkelteni, hogy az olvasás és az írás kezdete a narráció kezdetével egybe fog esni, ennyiben a befogadó számára lehetőség kínálkozik arra, hogy a művet autografikaként olvassa. Az első fejezet további bekezdéseiben a történet- és a jellemalkotásra vonatkozó, a következő szakasztól kezdődő elbeszélés mögött – nyílt reflexió hiányában – rejtőző dilemmák fogalmazódnak meg, mintegy jelezve, hogy a cselekménybonyolítás és a jellemalkotás háttérben álló írásmánőverek végigkísérik az olvasás folyamatát, vagyis Jókai *ott lesz minden sorban*.

A *Börtön virága* autografikus nyitánya mellett érdemes figyelmet szentelni a regény *Utóhangjának* is, ugyanis ott az első fejezet utolsó gondolatait („Fejemben van az egész. Emlékeim után dolgozom.”)³⁰ folytatva az autobiografikus, tehát az emlékező, a mű történéseinek idejéhez kötődő tapasztalataira hivatkozó Jókai szólal meg. „Elmondtam e történetben mindazt, ami valóság. A benne szereplő alakokat mind láttam, ismertem.”³¹ A két reflexió kapcsolatát tekintve a regény keretszövegei egy autografikus diszkurzusból egy autobiografikusba tartó műre mutatnak rá, másként fogalmazva az írás Jókaijától az élet Jókaijáig juthatunk el. A *Börtön virága* auto(bio)grafikus ajánlataihoz hasonlóakat más Jókai-művekben is fellelhetünk. Az esetek jelentős részében elő- és/vagy utószavakban, tehát „a Jókai-regényeket kísérő Jókai-szövegek”-ben³² bukkannak fel ilyesféle szövegek. A szövegtörzsből³³ főként a Jókai ötvenéves írói jubileuma alkalmából 1894-ben meginduló Nemzeti Kiadás kötetei emelhetők ki, amelyekben gyakori, hogy a szerző – egyfajta kultuszépítő szándék kíséretében – igyekszik művei keletkezéstörténetének elmondásával illusztrálni mű és író elválaszthatatlan összetartozását: *Az arany ember* ötletét, olvassuk az *Utóhangok az 'Arany ember'-hez* című toldalékban, egy ismerőse szolgáltatva egy balatoni hajóúton; a *Politikai divatok*, ahogy az olvasók előtt áll, számos, az önkényuralmi cenzúra befolyása miatt megíratlanul maradt lappal adós, vagyis a mű megírása és annak motivációi, az írás történelmi-politikai közege és a szöveg között ok-okozati kapcsolat áll fenn; az *Egy magyar nábob* pedig a regény „megköltésé”-ig tartó regényírói pályát vázolja a nyájas olvasónak, tudatva vele, hogy a közönség által oly nagyon kedvelt Jókai-opusz egy organikusan fejlődő írói tudat terméke és állomása. Az önéletrajzi kontextusnak eme változatai azt hangsúlyozzák, hogy a művek mindig magukon viselik alkotójuk nyomait: a fogatás és az írás élményét, illetve eme élmény emlékezetét.

A Jókai-önéletrajziságra hangolt recepció számára olyan – szerzői ajánlatnak minősíthető – manőverek vagy utasítások is elégséges okot szolgáltatnak arra, hogy a szövegek auto(bio)grafikusnak minősüljenek, amelyek nem keretszövegekben, hanem magukban a művekben találhatók. Szajbély Mihály idézett gondolata utal egy értelmezéstörténeti konvencióra: azon művekben, amelyekben egyes szám első személyű a narrátor, Jókai szól hozzánk. Ez a konvenció a mai napig jelen van a befogadástörténetben, s döntő szerepe van abban, hogy az életmű tartósan az önéletrajzi kontextus vonzáskörében maradt. *A tengerszemű hölgy* mellett az *Asszonyt kísér, Istent kísért*, de számos 1848/49-cel foglalkozó elbeszélésben (*A gyémántos miniszter*, *Az ércleány*, *A Bárdy család*) tűnik fel egy olyan szöveg, amelyet egy önéletrajzi Jókai hangjaként is fel lehet(ne) ismerni. Csak néhány példa, *A Bárdy családban* elmondott történet előtt olvashatjuk a következőket:

„Reszket kezemben a toll, szívem elfogódik, sírhatnám.

Sírni fogtok ti is, kik e sorokat olvasandjátok, mint én sírtam, midőn azokat leírtam.

Boldogok lesztek, ha azt fogjátok hinni, hogy mind e keserű nem megtörtént dolog, csak egy költő elmeszüleménye, ki lázas álmainak szörnyképeit kedvetlen óráiban le szokta írni.

Vajha magam is el tudnám hinni, hogy mindez csak képzelet, hogy azon emlékezet, amely előttem ébrenlétemben véres árnyakat mutogat, csak egy nehéz kórálomnak utósejtelme.”³⁴

Ahogy a *Börtön virága* esetében, itt is együtt jelenik meg az író és az élő Jókai; a szerzői utasítás szerint a szöveg olyan autografikus médium, amely az írás cselekvéséhez kötődő autobiografikus kontextust az olvasás aktusában képes autentikus módon felidézni, ugyanazon érzéseket váltva ki az olvasóban a befogadáskor, mint amit kiváltott a szerzőben a megíráskor. Ezzel a befogadó mintegy újrajátssza az alkotás folyamatát. A művek auto(bio)grafikus horizonttal való ellátottságának ide sorolható változata *A kőszívű ember fiai* egyik mondata, amely az *Egy nemzeti hadsereg* című fejezet elején található. Az „Elmondom, ahogy megérttem.”³⁵ (*A megértem szó a megér [átél és túlél egyszerre]*³⁶ – s nem a *megért (felfog)* tő toldalékolt alakja, tehát tartalmazza a múlt idő jelét.)³⁷ A regény narrátorának a történethez viszonyított korábbi kívülállóságát a személyes tapasztalatra való hivatkozás megtöri, s a szöveget egy fikciós történetből, vagy műfajilag tekintve történelmi regényből önéletrajzi elbeszéléssé minősíti át. Ez még akkor is így van, ha a műben egyszer sem teljesül az autobiográfia azon tradicionális kritériuma, hogy az író saját történetének hőseként is megjelenjen. *A kőszívű ember fiai* esetében az önéletrajziség az átélés és a róla való beszéd szerzői tudatban való egybeesésének következtében (a tapasztalás nyelve és e nyelv utólagos tapasztalata között az állítás nem tesz különbséget) autografikus, jobban mondva és a beszédszerűséget (*elmondom*) hangsúlyozva, autodiskurzív jelleget ölt.

A szövegek által felajánlott autografikus olvasásra számos példát hozhatnánk még. Annyi az eddigiek alapján is valószínűsíthető, hogy alig van olyan Jókai-mű, amely nem kínál fel ilyen és ehhez hasonló interpretációs lehetőséget. Megtévesztő volna azonban azt a látszatot kelteni, hogy az életmű az önéletrajzi beszéd eddig érintett gyakorlatát tekintve könnyedén engedelmeskedik a szerzői akaratot beteljesíteni igyekvő olvasó vágyainak. Előfordulnak ugyanis olyan esetek – és ezek alól a már érintett alkotások sem kivételek –, amelyek az auto(bio)gráfia koherens értelemmé formálódását gátló stratégiákkal is élnek. Noha formális szempontból az autográfia teljesüléséhez – bár e kritérium a terminus parttalanságához is vezethet – elegendő (volna) a könyv borítóján található szerzői név megléte, mégsem biztos, hogy az írás alanyként megőrizheti identitását olyan helyzetekben, amikor a szerzői utasítás épp az ilyesféle könnyed megoldást igyekszik kétségbe vonni. Olyan esetek tarthatnak ide, amelyekben maga a szöveg téríti le olvasóját az auto(bio)grafikusság útjáról. Eisemann Györgynek az *Asszonyt kísér – Istent kísért* című Jókai-műről szóló tanulmánya épp egy ilyen szituációt vázol, amikor felhívja a figyelmet arra, hogy a regényben az „én-elbeszélő viselt dolgai [...] felidéznek egy jól ismerhető másik narratívát, Jókai Mór életrajzát, eljátszva a szerzői névhez köthető adatokkal. [...] Ugyanakkor az önéletrajzi párhuzamok mellett olyan elemekkel is találkozunk, melyek látványosan tagadják a hasonlóságot. A legfőbb megfelelés a narrátor terézvárosi mandátuma: Jókai valóban e körzet országgyűlési képviselője volt. A legfőbb különbség pedig a szépírói foglalkozás többszöri, nyomatékos tagadása.”³⁸ Emellett kiemeli, hogy „a szerepkör, melyet az anarchisták történetének írásában a narrátor játszik, Nabukodonozortól Batu kánig, Hérosztrátosztól Pugacsovig terjed, történelmi eseményekből és a rájuk vonatkozó én-émlékekből áll össze, én-alakzatok historicitásából merít.”³⁹ Vagyis az

autobiografikusság a narrátor szerepváltozatainak csak egyik, más szerepekkel kizárásos viszonyban nem álló része.

Eisemann a szakirodalomban egyedülálló módon az önéletrajziség kérdését nem a szöveg és a valaha élt Jókai, hanem a szöveg és egy életrajzi narratíva viszonyrendszerébe helyezi, vagyis elbeszélést mér elbeszéléshez. E módszer, amelyet, hogy rámutat Jókai életéről való tudásunk narratív jellegére, burkoltan figyelmeztet az autobiográfia referencialitásának hermeneutikai viszonylagosságára. Az önéletrajzi olvasás az Eisemann által javasolt esetben nem más, mint elbeszélések összekapcsolódásának és szétválásának felismerése és rögzítése. Az életrajzi narratíva egyébként minden olyan értelmezés háttérében – nevezhetjük ezért háttérnarratívának is – ott munkálkodik, amelyben valamilyen formában Jókai élete (esetleg annak bizonyos történése) vagy írói gyakorlata reflexió tárgyává válik. A különbség csak annyi az efféle és az eisemanni felfogás között, hogy az előbbi referenciálisan olvas, az utóbbi pedig nem. Ebből a szempontból nincs komolyabb különbség aközött, hogy a Jókaival megégett dolgokról, tehát autobiografikus tényekről vagy az írottak háttérébe állított alkotói praxisról, vagyis autografikus faktumokról van-e szó. Feltűnő azonban, hogy amikor a Jókai-életrajzra hivatkozunk, sosem egy egységes narratíva áll előttünk, csupán szegmentumok, kisebb-nagyobb narratív szekvenciák, amelyek a művek olvasása közben mint lehetséges referenciamezők kerülnek a látóterünkbe. Amikor Bényei Péter a korábban idézett írásában nagyon helyesen figyelmeztetett arra, hogy Jókai sosem írta meg teljes önéletrajzát, kimondatlanul arra a zavarra hívta fel a figyelmet, amelyet a recepció az (auto)biografikus Jókaira hivatkozva mindig is leplezni kívánt: hogy az épp olvasott művek által felidézhető vagy az interpretáció játékába bevonható életrajzi mozzanatok csupán egy narratíva nyomai, de magát a narratívát nem idézik fel, nem konstruálják meg, létezettségét egyáltalán nem biztosítják. Az életrajz mint háttérnarratíva ugyanis csak akkor lenne a recepció számára egészében Jókai identitásának reprezentálójává, ha volna olyan Jókai-mű, amely életének egészét egyedüli és közmegegyezésszerűen hiteles elbeszélésként rögzítené. Sietve tegyük hozzá, hogy Jókainak – műfaji értelemben is – vannak önéletrajzai. Az olyan szövegek, mint a *Negyven év visszhangja* [1883], az *Önéletírásom* [1898] vagy *Az én életem regénye* [1899] címeik alapján ennek a narratívának az ígéretével hitegetnek. Az utóbbiról már az elején kiderül, hogy csak a szabadságharc időszakát tárgyalja, s olyan fejezetet is tartalmaz, amelynek hőse nem az elbeszélő (a szerző), s amelynek története korábbi, nem önéletrajzi, hanem szépirodalmi Jókai-műben már felbukkan. Gondoljunk csak a *Görgey-adomák* című szakaszra, amelynek egyik darabja már *Az elesett neje* című korai novellában fellelhető. Egy másik fejezet az életmű tágabb kontextusában viszont magát az önéletrajziséget teszi kérdésessé: *Az én életem regénye* elején található, autobiografikusként feltüntetett „Rózsa Sándor”-jelenet a *Szenttamási György* című elbeszélés egyik fejezetében (*A rablóvezér*) a címszereplő történetében jelenik meg. Pontosabban fogalmazva és betartva a szövegek keletkezésének kronológiai rendjét: a *Forradalmi és csataképek* fiktív történetet elmondó novellájának egyik szakasza fél évszázaddal a megírása után autobiografikus történetként tér vissza a Jókai-szövegüniverzumba. A másik két – a szakirodalomban gyakran „hivatalos”-nak nevezett önéletrajz narratív

szempontból nem mutat fel koherens személyiséget. Bár az időbeliség mindkét írás esetében fő szervezőelv, és az „élettörténet” a narráció vezérfonalát képezi, több más jellegű, az *én* önazonosságát relativizáló erő lép be az önéletrajzi elbeszélés folyamatába. A *Negyven év visszhangja* a „Ki voltam én?” vagy a „Ki vagyok én?” kérdésekre többfajta választ kínál. Az elbeszélő és reflektáló *én* elsősorban arra törekszik, hogy saját történetét a tevékenységet és e tevékenység eredményét is jelölő *írás* köré építse: ezért kezdi mindjárt azzal, hogy szinte természettudományos pontossággal számszerűsíti, mennyi műve jelen(het)ett meg a különböző kiadókánál a negyven esztendőnyi munkásság alatt. Ez a negyven év a következő bekezdésekben a megtermelt életmű időbeli keretéből a XIX. századi magyar történelem nagy eseményeinek kronológiai foglalataivá válik, s így máris két, egymástól elkülönülő kontextust képez a múltbeli *én* identifikálásához. Míg az első esetben az írás alanyaként értett *én* autografikus jelleggel bír, addig a másodikban egy történelmi narratíva passzív szereplője, hiszen nem a cselekedetek fontosak számára, hanem a múlt szemtanúként való átélése. Ezt igazolják a *hallgattam, még én láttam, még én ismertem, még én találkoztam, még olvastam, ott voltam* önéletrajzi kijelentések. A *Negyven év visszhangja* további részében a regényírás mesterségéről esik szó. Ezzel a szakasszal kapcsolatban két fontos megállapítás tehető. Először: amikor arról kapunk tájékoztatást, hogy hogyan íródik meg egy mű, a szöveg jelen időbe vált, s – hasonlóan a recepció korábban érintett, az alkotásfolyamat önéletrajziségét reprezentáló szövegeihez – autografikus cselekvéseket rögzít: „*belehelyezem magam az egyes alakoknak a kedélyhangulatába*”,⁴⁰ „*az egész hosszú regényt apróra kidolgozom a fejemben, a legrészletesebb dialogokig*”,⁴¹ „*Mikor [...] leülök, akkor egyszerre megírok egy nyomtatott ívet; de megeskik, hogy kettőt is, egy szó kitörlés, igazítás nélkül*”⁴² – olvashatjuk egyetlen oldalon. Az önjellemzés egy ponton azt sugallja, hogy minden Jókai-szöveg eredendően autobiografikus. A szerzői szándék szerint a befogadónak az a szerepe, hogy az írás közbeni lélekállapot az olvasás során benne visszatükröződjék: „*Bele kell melegednem a tárgyamba: a nélkül is lehet ugyan írni, hidegen, kiszámítva; hanem olyan munka is az aztán. Lehet, hogy szabályszerűbb, de én azt akarom, hogy az olvasó érezze azt a meleget, a mi engem bevített.*”⁴³ Másodszer: a regényírás mesterségének személyes története kollektív önéletrajziségbe fordul, amikor azt olvassuk, hogy „egy egész nemzet együtt dolgozik velem”, vagy amikor azt, hogy „Elmondom az egész titkomat: utánam csinálhatja akárki”.⁴⁴ Ezek alapján ugyanis Jókai Mór szinte mindenki lehet: az első esetben a nemzetközösséggel való egybeesésnek, a másodikban pedig az írói mesterfogások ismételtetésének köszönhetően. Az írói pálya alakulásáról beszámoló szakaszban a narratív folytonosságot több esetben az *én* (történetének) szövegközivé válásához vezető manőverek törnek meg. Két példát hoznék. Először: amikor az elbeszélés a forradalom napjaihoz ér, a következőket olvashatjuk: „*Jöttek aztán az 1848-iki martiusi napok. Akkor kezdtem lenni huszonhárom esztendő. Hogy mit csináltunk ezeken a napokon, az más lapon van megírva; annyi bizonyos, hogy a forradalom egész más irányt adott az eddigi költői működésnek.*”⁴⁵ Amellett, hogy itt az egyén és a közösség narratív összefonódásával találkozunk, vagyis azzal, hogy az *én* története a *mi* történetében oldódik fel, megszakad az elbeszélés fonala, s az olvasó arra van kényszerítve, hogy más szö-

vegekből alkossa újra az elbeszél *én* kontinuitását. Másodsor: az önéletrajz kitüntetett alakjához, Laborfalvi Rózához érve a történet a következő kijelentéssel szakad meg: „Nem beszélek életem regényéről, aminek ő volt vezérfénye, s azt hálával kell elismernem; a ki elolvassa *Politikai divatok* című regényemet, ott a főalakban sokszor ráösmérlhet. Hogy keresett fel bujdosásomban, hogy szabadított meg ezer veszély közül, hogy jött velem fényes életmódból hosszú nyomort, üldözést, halál-rettegést viselni a szabadságharcz alatt? ez mind az embert illeti csak; de hogy mi befolyást gyakorolt az egész irodalmi működésem irányzatára, arról műveimnek egész sorozata beszél.”⁴⁶

Az autobiografikus narratíva fonala az idézetek értelmében egy regényben szövődik tovább. Így egyszerre válik a *Politikai divatok* önéletrajzivá, s az önéletrajz regényszerűvé. A két példa felhívja a figyelmet arra, hogy Jókai autobiográfiája csak különböző szövegekben található narratív szegmensekből állítható össze, az önéletrajz bizonyos elemei azonban magukkal hozzák saját fiktív kontextusaikat. Vagyis: ha a *Politikai divatokból* tudhatja meg az olvasó, milyen kalandokat élt át az ifjú Jókai feleségével, akkor nem biztos, hogy szét tudja választani a valóságot a mesétől. Bármennyire is ígéri a *Negyven év visszhangja* autobiografikus *énje*, hogy élettörténetének hiányzó darabja a regényből megismerhető, egy fiktív világhoz tessékelve olvasóját, saját önéletrajzának hitelét kérdőjelezi meg. Valószínű, hogy az „életem regénye” szintagma mögött is efféle sugalmak állnak.

A *Negyven év visszhangjával* szemben, amely az *én* narratív koherenciáját megszakításokkal bontja meg, az *Önéletírásom* elbeszélője igyekszik minél egységesebb és organikusabb önarcképet rajzolni. Az önértelmezés e célból kibontakozó változatai azonban – az előbb tárgyalt írásban foglaltakhoz hasonlóan – csak bizonyos identitásrétegek egymásmellettségének felvázolásáig jutnak el, összefüggő alakzattá az *én* itt sem válik. Jól mutatja ezt már az a tény is, hogy az élet vagy az írói pálya története csonka marad. A narratíva lényegében csak az „írói jellem” kialakulásának (1843–49) és átalakulásának (1849–61) történetét tartalmazza, néhány bekezdés pedig a *Negyven év visszhangja* szövegében foglaltakat idézi fel. Az elbeszél *én* történetéből az írás jelenéig tartó idő egy része tehát elmarad. A történettel párhuzamosan, az előbbi kronológiai kereteit megtartva egy másik história is elkezdődik: a szerzői nevek históriája. Jókai Mór története itt a „Jókai Mór” szerzői név kialakulásának, eltűnésének és rehabilitálódásának történetével azonos. Megtudjuk, hogy mikor és miért cserélődött ki a családnév utolsó betűje „y”-ről „i”-re, vagyis hogyan jött létre a nemesi privilégiumot jelölő „Jókay”-ból a „Jókai” szerzői név; tájékoztatást kapunk arról, hogy közvetlenül Világos után neve „ki volt törülve az irodalomból két évig. Jókai Mór nem létezett. De azért tollam nem nyugodott.”;⁴⁷ végül ismerteti a szöveg azokat az álneveket (Sajó, Kakas Márton, Tallérossy Zebulon), amelyek alatt Jókai írásai napvilágot láttak. A történetben a szerző önéletrajzi folytonosságát a nevek változékonysága keresztezi. Az *Önéletírásom* narrációjának ezen rétegében az a cél, hogy minden álnév az autentikus tulajdonnév alá rendelődjék, illetve hogy „Jókai Mór” provizórikus eltűnésével megszakadó szerzői *én* autobiografikus folytonossága helyreálljon. A tulajdonnév kitörlésére vonatkozó legutóbbi idézet utolsó mondata legalábbis erről tanúskodik. Eszerint ugyanis az anonimitás és az álnevek a szerzői életút narratív koherenciáját nem

törlik meg, mert minden pillanatban ott áll a nevek mögött az autografikus cselekvés alanya: az író. A töréspontoknál tehát nem a név identifikál, hanem az írás (gyakorlat). Ami tehát itt is és a *Negyven év visszhangjában* is összeköti a múlt én-alakzatait egymással, illetve elbeszélőjükkal, az az írás aktusa. Így az autobiografikus én az írás cselekvésének időbeli állandóságában megmutatkozó autografikus éntől kölcsönzi folytonosságát.

A „hivatalos” önéletrajzokban elbeszéltek életutak cselekményesítéséhez felhasznált élmények, adatok, tapasztalatok, események és narrációs sémák között jelentős eltérések vannak. Ez azt a merész következtetést is maga után vonhatja, hogy a *Negyven év visszhangja* és az *Önéletírásom* nem ugyanarról a Jókai Mórról beszél. Ha ugyanarról beszélne, akkor Jókai – gondoljunk most a legegyszerűbb megoldásra – kibővítette volna a két szöveg megírása közt eltelt bő egy évtized történéseivel a későbbi önéletrajzot. Az efféle gyarapításnak azonban csak egyetlen szemmel látható nyoma van: a *Negyven év visszhangjából* az írói pályán eltöltött idő mennyiségére vonatkozó „negyven év” kifejezés az *Önéletírásomban* „ötven év”-re módosul. A kettő közti tíz esztendő csak a megírt művek számszerű növekedésében bővíti tartalmilag az önéletrajzi időt, egyéb jelentősége nincs.

Auto(bio)grafikus csapdák

Jókai autobiografikus diszkurzusai tehát töredékes én-képeket rögzítenek: vagy az életút egy-egy részét érintik, vagy alternatív elbeszéléseket hoznak létre, vagy kibogozhatatlanul összekeverik az életrajzot a fikcióval. Az oeuvre szinte minden szövegtípusában, műfajában van erre példa. A „hivatalos” autobiográfiák, elbeszélések, regények sem kivételek ez alól. Ebből a szempontból cseppet sem csodálkozhatunk azon, hogy a Jókai-életrajz iránt komolyabban érdeklődőknek meggyűlt a baja a biografikus örökséggel. Idézzük Mikszáth Kálmán *Jókai Mórok* című írását, amelynek fikciója szerint egy XXII. századi tudós nyomozása során azzal szembesül, hogy az életrajzírói hagyományban egyszerre több Jókai Mór is található: „Már a XXII-ik század irodalomtörténései is gyanakodni kezdettek, hogy vajon egy ember írhatta-e a tömérdek munkát, nyomozták, kutatták és rostálták a régi följegyzéseket. Találtak is különféle Jókai Mórokat. Egyet, aki Komáromban született 1825-ben, de az semmi esetre se lehetett az, akit 1892-ben Oravicán választottak meg képviselőnek; vagy ha az volt, semmi esetre sem írhatta e műveket. Találtak egy másik Jókai Mórt, akiről egy akkori tekintélyes folyóirat, a *Budapesti Szemle* azt írja, hogy rossz regényeket ír, de ez megint nem az lehetett, akinek műveire százezer forintnyi honorárium gyűlt össze 1898-ban. [...] Találtak végre egy Jókai Mórt, aki 1848-ban revolúciót csinált, de lehet ez azonos azzal a Jókai Mórral, aki a trónörökösrel könyvet szerkesztett? Egy régi írónk, Zsarátnok Pál a *Borcsinálásra* írt könyvében szintén említ egy Jókai Mórt, ugyancsak a XIX-ik század második feléről, aki úttörő volt a filoxéra irtásában a svábhegyi szőlőjében. No, hogy az a gyöngédlelkű költő valamikor ölt volna, ha csak filoxézarovart is, azt föltenni éppen nem lehet.”⁴⁸

szerint ép ésszel felfoghatatlan, hogy pályafutása alatt hogyan lehetett ideje ilyen sokat írni és tapasztalni – lehetetlenné teszi az életrajz megírását. Ehhez hasonló következtetésre jut nagyjából két évtizeddel Mikszáth reflexiója után Zsigmond Ferenc is. Jókairól szóló monográfiája elején kijelenti: „Jókai életírójának a feladata látszólag igen könnyű és igen hálás. A leggazdagabb, legdicsőségesebb emberi életpályák egyike tárul föl előtte az adatok roppant tömegével, a nyilvánosság verőfényének káprázatos színpompájában. És mégis, minél nagyobb garmadává szaporodnak az életrajzi adatok, a kutató annál bizonyosabbnak érzi, hogy ebből az adathalmazból sohasem lehet hiánytalanul összerakni Jókai élő egyéniségét. Ha került volna Jókai a nyilvánosságot, ha ravaszul meg akarta volna téveszteni a maga benső természete felől az embereket, akkor talán már rég kiismerték volna őt szíve gyökeréig, a lélektani nyomozás mesterei... de az ő gyermeteg naivságú, őszinte tekintete előtt még sokáig zavarba fog jönni az ítélkező tudomány – az egymásra halmozott dokumentumok tömege alatt valami titokzatos üreg halk nesze kísért.”⁴⁹

Zsigmond Ferenc megjegyzése az életrajzi adatok és az életrajz közötti szokatlan ellentmondásra mutat rá. Szokatlan, hiszen minden életrajzíró szereti, ha dúskálhat az adatokban. Szokatlan, mert e gazdagság ezek szerint Zsigmondnak nem okoz örömet. Minél jobban érvényesül az életrajzban az elbeszélés koherencia-képző teljesítménye, annál kevesebb valós tény fog tartalmazni a történetet. A biografikus tények sokasága egyben azt a lehetőséget is magában foglalja, hogy egy-egy életrajzi elbeszélésbe eltérő életrajzi tények kerülhetnek. S ha az adatok változnak, azok cselekményesítése, *élettörténeté* alakítása is különböző lehet: az adatok zavaró bősége nyomán a szelekció és a kombináció műveletei által előállított elbeszélések Jókainak egyszerre több (narratív) identitást is kölcsönözhetnek. Ha a tények változó összetétele mellett még azok összefűzésének logikáját is a narráció változójaként kezeljük, akkor az alternatív elbeszélések száma még az előbbinél is nagyobb számú lehet. Természetesen nem a lehetőségek számtanilag is levezethető sokféleségének igazolása a célunk, csupán az, hogy felhívjuk a figyelmet arra, hogy a szakirodalom – tudatosan vagy öntudatlanul elkerülve a Zsigmond Ferenc által jellemzett hermeneutikai csapdát – mindig az adott elvárásokhoz illeszkedő diszkurzív szükségleteinek megfelelően alkotta és alkotja meg a Jókai-életrajz narratív egységét.⁵⁰ Elég csupán végiglapozni a recepció szinte kivétel nélkül életrajzzal egybekötött vagy életrajzba ágyazott monografikus feldolgozásait ahhoz, hogy igazoljuk a Zsigmond Ferenc nyomán megfogalmazott elképzelésünket. Míg az 1960–80-as évek tudományos elbeszéléseiben jelentős szerepet kaptak Jókai politikai tevékenységének és művei politikai tartalmakkal telített keletkezéstörténetének adatai, addig a legújabb feldolgozásban, amelynek szerzője hangsúlyozottan médiatörténeti nézőpontból tekint hősére, az életút és az életmű kronológiai rendjében azok a tények válnak hasznosítható és cselekményesíthető adatokká, amelyek a tárcaregényíró, a publicista, a szerkesztő és az írói jubileum alkalmából „médiasztár”-rá⁵¹ váló Jókait idézik meg.

A Zsigmond Ferencről kiemelt vonások és a Jókai-életrajznak a szakirodalom által képviselt alternatívítása valószínűleg nemcsak az önéletrajzi narratívák születéséig vezethetők vissza, hanem olyan regényekre és elbeszélésekre is, amelyek az

autobiografikusság ígérétevel lépnek az olvasó elé, de ezt valamilyen okból nem teljesítik. Gondolatmenetem zárásaként néhány ilyen műre utalnék. A szövegek önéletrajziságának illúzióját bizonyos Jókai-regények különféleképpen törik meg. A *Politikai divatok Előszó*jában az író azt hirdeti, hogy annak a korszaknak az ábrázolásában, amelyet visszatüntetni igyekezett a regény (az 1840–50-es évek fordulója), „több munkája volt [...] az emlékezetnek, mint a képzelmi erőnek”,⁵² majd hozzáteszi: „Regényem nem élő személyeket, hanem a kort igyekezett híven visszaadni.”⁵³ A gondolat egyrészt az autobiografikus elbeszélés konvencióihoz kötődik (emlékezet), másrészt az írói tudat áttetszőségét vallja (képzelem), harmadrészt pedig a reprezentáció hitelét emeli ki (a kor valósága), vagyis olyan olvasóra vár, aki számára a regényvilág „hitelét” az empirikus szerző iránti feltétlen bizalom szavatolja. Csakhogy magát a művet szemlélve az empirikus olvasó képtelen eldönteni, hogy melyek azok a dolgok, amelyek az emlékek illetve a képzelet szülöttei, s arra sem kap választ, hogyan lehetséges egy kort valószerűen ábrázolni, ha annak hősei maguk sosem léteztek. A regény elbeszélője nem ad támpontokat arra vonatkozólag, hogyan is működik a történetmondásban az emlék és a fantázia kontaminációja. Így éppen az a szerzői tudat válik jelöletlenné, amely a fentiek szerint invitál minket olvasásra. Hasonló módon értelmezhető a mű *Utóhang*jának keletkezéstörténeti összefoglalója. Ebben Jókai megemlíti, hogy az írás idején a készülő szövegből a cenzúra nyomására rendszeresen törölnie kellett, „kihagynom ívszámra azokat a részleteket, amik a szabadságharcra vonatkoztak, amik hőseimnek a jellemét kiemelték, megszöknöm a legjobb gondolataimtól, üresen hagynom az összekötő epizódok helyét. Soha még regényírónak keservesebb vajúdása nem volt a munkájával, mint nekem ezzel az elbeszéléssel.”⁵⁴ Az alkotófolyamat nehézségeire utaló megjegyzés egy olyan olvasó iránti igényt jelent be, aki a regényre a kihagyásokkal, megszakításokkal együtt tekint, vagyis képes lokalizálni és rekonstruálni az ezek mögött álló empirikus szerzői manővereket. Csakhogy a regényben ezek a manőverek ismételtlen jelöletlenek maradnak. Így a várt olvasói szerep betölt(het)etlen marad, ennek következtében a szöveg sem olvasható a szerzői szándék szerinti autografikus cselekvésként. A *gyémántos miniszter* az önéletrajzi elbeszélés konvenciói szerint indul: az elbeszélő egyes szám első személyben a Debrecenbe menekült kormányzat 1849 eleji tevékenységére emlékezik vissza. A történetben egy ideig a narrátor szemtanúként is jelen van: Madarász László rendőrminiszter visszataszítónak ábrázolt személyiségét testközelből ismeri meg. Az olvasó könnyedén azonosíthatja a hangot Jókai-val, hiszen számos dokumentum és az életrajz virtuális háttérnarratívájának vonatkozó szegmense is lehetőséget ad arra, hogy a szereplőt, az elbeszélőt és a szerzőt azonos személynek tekintse. Valószínűleg a szöveg is igényli az önéletrajzi olvasást, mert ezzel érzékelhetőbbé válhat a történetmondásban az a törés, amely akkor következik be, amikor az elbeszélő/szereplő elhagyja a rendőrminiszter irodáját. „A miniszter pedig egyedül maradt az ő pecsétörével.”⁵⁵ mondattól kezdődően olyan történésekről értesül az olvasó, amelyeket az önéletrajzi *én* nem tapasztalhat, hiszen már nincs jelen az eseményeknél. Innentől kezdve az önéletírói paktumot felrúgja a szöveg, s az első személyű narrátor szövegét lecseréli egy harmadik személyű omnipotens elbeszélőre.

Az autobiografikus olvasás csapdáinak sajátos esete *Az arany ember* két záró szakasza: az utolsó fejezet (A „*Senki*”) és a Nemzeti Kiadás vonatkozó kötetéhez írott *Utóhangok az „Arany ember”-hez*. A két szöveg két, önéletrajzi szállal ellátott, egymást kizáró keletkezéstörténetet vázol a regényhez. Az utolsó fejezetben a „regényíró” a mű történetének végét saját gyermekkori emlékeként idézi fel, s beszámol a már megöregedett hősével való személyes találkozásról, amelyből az írás motivációit nyeri. *Az Utóhangok...* Jókaija viszont egészen más keletkezéstörténetet ad elő: az arany ember történetének végét egyik anyai felmenőjétől hallotta, s ez a történet vált a későbbi mű kiindulópontjává: „Ez volt az alapeszme, a végkatasztrófa, amihez aztán nekem a megelőző történetet, mely e végzethez elvezet, hozzá kellett építenem, s a szereplő alakokat, helyzeteket mind összeválogatnom: hihetővé tennem.”⁵⁶ Kétségtelenül több jel utal arra, hogy ez a kései utószó az autentikusabb: alá van írva (*Dr. Jókai Mór*), a Jókay család történetéből is kiemel egy eseményt, s az előbb idézettek alapján felismerhetővé teszi Jókainak a „hivatalos” önéletrajzokból ismert alkotásmódját, vagyis azt, hogy: „csak egy akkordot kapok meg, egy végső catastrophát, s ahhoz kell hozzá divinálnom a megelőző regényt.”⁵⁷ A „*Senki*” című szakasz formailag ugyan a fikció részét képezi, hiszen nem különálló utószó, hanem egy fejezet a tizennégy közül, az alábbi, a sziget „szépapó”-ja és a regényíró közti párbeszéd részlet viszont akár autobiografikussá minősítheti az egész passzuzt:

„– Mi az ön mestersége, vagy hivatala?

Mondtam neki, hogy regényíró vagyok.

– Mi az?

– Az egy olyan ember, aki egy történetnek a végéből ki tudja találni annak a történetnek az egész összességét.”⁵⁸

Megtalálható benne ugyanis Jókai alkotásmódjának a „hivatalos” önéletrajzokból és az *Utóhangok...* szövegéből is idézett gondolata. Amikor ez a mondat először leíródott, az előbbi írások még nem léteztek, így *Az arany ember* most citált önértelmező vallomásának autobiografikus jellegét csak attól az olvasótól kaphatta (volna) meg, aki a *Negyven év visszhangjában* elsőként ismert (volna) rá eme autografikus cselekvés alanyára.

JEGYZETEK

1. Z. Varga Zoltán, *Önéletírás-olvasás*, Jelenkor, 2000/1, 87.
2. Hegedüs Géza, *A kiadó előszava* = Jókai Mór, *Írások életemből*, Budapest, Szépirodalmi, 1960, 5.
3. Bényei Péter, *Tükör, által...: Az önéletírás változatai és antropológiai távlatai a Jókai-prózában = Tanulmányok a klasszikus magyar irodalom köréből*, Studia Litteraria XLVIII, 2010, 156.
4. Hegedüs, i. m., 5.
5. Philippe Lejeune, *Az önéletírói paktum 25 év múltán* = P. L., *Önéletírás, élettörténet, napló*, szerk. Z. Varga Zoltán, Budapest, L' Harmattan, 2003, 248–249.
6. Jókai Mór, *Az elátkozott család*, kiad. Harsányi Zoltán, Budapest, Akadémiai, 1963 (Jókai Mór Összes Művei, Regények, 11), 272.
7. Gángó Gábor, *Utószó* = Jókai Mór, *Egy az isten*, Budapest, Unikornis, 1996 (Jókai Mór Munkái, Gyűjteményes Kiadás, 80), II, 282.
8. Nagy Miklós, *Jókai: A regényíró útja 1868-ig*, Budapest, Szépirodalmi, 1968, 7.
9. A legutóbbi és egyben a legfrissebb monográfia, amely az életrajzi narratívára építi Jókaira vonatkozó megállapításait: Szajbély Mihály, *Jókai Mór*, Pozsony, Kalligram, 2010 (Magyarok Emlékezete).

10. Gyulai Pál, *Bírálatok 1861–1903*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1911, 362.
11. Uo., 369.
12. Uo., 362. [Kiemelés tőlem. T. L.]
13. Uo., 363. [Kiemelés tőlem. T. L.]
14. Uo., [Kiemelés tőlem. T. L.]
15. Uo., 368. [Kiemelés tőlem. T. L.]
16. Bényei, i. m., 160. [Kiemelés tőlem. T. L.]
17. Uo., 172. [Kiemelés tőlem. T. L.]
18. Fried István, *A „való” és az „igaz” között* = F. I., *Öreg Jókai nem vén Jókai*, Budapest, Ister, 2003, 65. [Kiemelés tőlem. T. L.]
19. Uo., 61. [Kiemelés tőlem. T. L.]
20. A nyomtatott szövegben a *bűnös* kifejezés szerepel. Az MTA Könyvtárában található példányban valaki tollal átjavította a szó *n* betűjét *v*-re. Akár sajtóhibáról van szó, akár nem, kétségtelen, hogy a kézzel javított *bűvös* szó jobban illik a Jókai-recepció szótárába, mint a nyomtatott.
21. Gál János, *Jókai élete és írói jelleme*, Berlin, Ludwig Voggenreiter Verlag, 1925, 7. [Kiemelés az eredetiben.]
22. H. Porter Abbott, *Önéletírás, autográfia, fikció: kísérlet a szövegtípusok osztályozására*, ford. Péti Miklós, Helikon, 2002/3, 302. jegyzet.
23. Uo., 297.
24. Uo., 303–304.
25. Uo., 299.
26. Uo., 304.
27. Bényei, i. m., 159.
28. Szajbély, i. m., 328.
29. Jókai Mór, *Börtön virága*, kiad. Oltványi Ambrus, Budapest, Akadémiai, 1974 (Jókai Mór Összes Művei, Kisregények, 7), 5.
30. Uo.
31. Uo., 170.
32. Szilasi László, *Jókai Jókait olvas* = Sz. L., *A selyemgubó és a „bonczoló kés”*, Budapest, Osiris–Pompeji, 2000, 134.
33. Szilasi tanulmányában a Jókai-regények Jókai által írott kísérőszövegeit a szerzői szándék változatai szerint és aszerint csoportosítja, hogy maga Jókai hogyan olvassa saját műveit. Uo., 141–176.
34. Jókai Mór, *Elbeszélések (1850)*, kiad. Györffy Miklós, Budapest, Akadémiai, 1990 (Jókai Mór Összes Művei), 199.
35. Jókai Mór, *A kőszívű ember fiai*, kiad. Szekeres László, Budapest, Akadémiai, 1964 (Jókai Mór Összes Művei, Regények, 28), II, 5.
36. Lásd a *megér* szó rokon értelmű szavait: *Magyar szókincstár*, szerk. Kiss Gábor, Budapest, Tinta, 2001, 560.
37. Vö. Eisemann György, „*Elmondom, ahogy megértem*”: *A forradalom elbeszélése Jókai Mór A kőszívű ember fiai című regényében* = *Az elbeszélés módozatai*, szerk. Józán Ildikó, Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály, Budapest, Osiris, 2003, 180. A két, toldalékolt formájában azonos alakú szó közti szemantikai eltérést az ejtésmód alapján is megvilágíthatjuk. A *megértem* utolsó e hangja az „átél”, „túlél” jelentésű változatban – a Jókai szülővárosára is jellemző közép-dunántúli-kisalföldi nyelvjárás hangzókészletét tekintve – eredetileg nyílt e hang, míg a „felfog” értelmű változatban zárt é. A mai magyar köznyelvben mindkettőt az utóbbival ejtik.
38. Eisemann György, *Az írás anarchizmusa*, Budapesti Negyed (57), 2007/ősz, 110.
39. Uo., 111.
40. Jókai Mór, *Jókai a maga irodalmi munkásságáról* = *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története*, Budapest, Révai Testvérek, 1907 (Jókai Mór Összes Művei Nemzeti Díszkiadás 100), 122. [Kiemelés tőlem. T. L.]
41. Uo., [Kiemelés tőlem. T. L.]
42. Uo., [Kiemelés tőlem. T. L.]
43. Uo., [Kiemelés tőlem. T. L.]
44. Uo., 121.
45. Uo., 129–130.
46. Uo., 130.
47. Uo., 142.

48. Mikszáth Kálmán, *Jókai Mórak*, Budapesti Negyed (58), 2007/tél, 503–504.

49. Zsigmond Ferenc, *Jókai*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1924, 1.

50. Ebből a szempontból valóban csak a recepció kultikus paradigmájára vonatkozóan tekinthető igaznak az az állítás, amelyet Szilasi László fogalmaz meg a harmadik ezredév Jókai-kutatásaira ablakot nyitó könyvében: „Valójában [...] a történetek nem változnak: az életrajzok csupán újramondani tudják a változatlan lényegét kifejező változatlan és változtathatatlan narratívát. Pontosabban: egy Jókai-életrajzot egy monográfián belül megalkotni nem jelent mást, mint a számos konstans elemet a hasonlóan konstans hangsúlyokkal és értelmezésekkel összefűzni, mozaikká rendezni.” Szilasi, i. m., 30–31. Ez a mi vizsgálódási területünkre vetítve is fontos következménnyel jár. Eszerint ugyanis Zsigmond Ferenc idézett állítása erősen kultuszromboló.

51. Szajbély, i. m., 318–323.

52. Jókai Mór, *Politikai divatok*, kiad. Szekeres László, Budapest, Akadémiai, 1963 (Jókai Mór Összes Művei, Regények, 14), 6.

53. Uo.

54. Uo., 477.

55. Jókai, *Elbeszélések...*, i. m., 19.

56. Jókai Mór, *Az arany ember*, kiad. Oltványi Ambrus, Budapest, Akadémiai, 1964, II, 294.

57. *Jókai a maga irodalmi munkásságáról = A Jókai-jubileum...*, i. m., 118. Ugyanez az állítás az *Önéletrásomban* csaknem szó szerint megismétlődik: „csak egy accordot kapok meg, egy vég-katasztrófát. S ahhoz kell hozzá divinálnom a megelőző regényt.” Jókai Mór, *Önéletrásom = A Jókai-jubileum...*, i. m., 148.

58. Jókai, *Az arany ember*, i. m., II, 291.

szemle

Visszakozó szavak

SZILÁGYI ÁKOS: SZOKATLAN ÜGY

Ha lírai életműveknek lehet sorsuk, s egy költészetnek – ennek megfelelően – ki-juthat nehéz sors, Szilágyi Ákos lírája bizonyosan ilyennel rendelkezik. Nem csu-pán arra a szociokulturális háttérre és sajátos „poétikai klímára”, a magyar iroda-lom XX. századi történetében testet öltő fejlődésre és tájékozódásra kell gondolni, mely Szilágyi eddigi pályafutását meghatározta, keretezte, gáncsolta és életre segí-tette, s mely bizonyos, a költőhöz közel álló tendenciák markáns visszhangtalan-sága s talán más szövegi–művészi minták a kelleténél is erősebb, mélyebb befo-lyása révén szinte négy évtizede ellenzékben mutatja fel e költői programot. Más-féle, e lírán belül támasztott nehézségekkel is számolnunk kell, mikor e sorsot szemrevételezzük, mikor Szilágyi – úgy érezhető – érdemein alul értékelt lírai hoz-zájárulását tanulmányozzuk. Önsorsrontásról is beszélhetünk, hiszen talán minden külső akadálnál inkább jellemzi e művészetet az a maga által, maga számára és maga ellen támasztott nehézség, mely a lírával, a lírai megszólalással szemben ál-landóan fenntartott gyanakvás, kétely szüleménye, s mely a vers helyzetének meg-nehezítésén, a költészet dolganak aktív ellenzésén dolgozva, egy soha többé nem hitelesíthető nyelvi magafeledettségre veszélyére figyelmeztetve állítja elő lehető-le-hetetlen szituációit. Szilágyi legfőbb költői hivatása mintha nem is lenne más, mint a vers lehetőségének felügyelete, kritikája, vagyis a nyelvhasználat művészi para-digmájában való együttes benn- és kívülmaradás kísérlete.

A költő, ha Szilágyira gondolunk, tehát még mindig a renitens, a rendbontó fe-lelősségteljes munkáját végzi. Az irodalomba belépő szerző rögtön ezt a szabály ellen feszülő, megkérdőjelező karaktert, a nyelv és az általa közvetített kultúra vi-szonyrendszerét – mint bármiféle determinációt vagy eldöntöttséget visszautasító osztályon kívülséget választotta. S ha végigtekintünk az elmúlt évtizedek verster-mésén, nyugodtan állapíthatjuk meg, hogy *az iskolamester zavarban van*. To-vábbra is, ugyanúgy, mint negyven évvel ezelőtt. Mert igaz bár, hogy Szilágyi lírá-ja az eltelt idő során bizonyos fokú, akár formai klasszicizálódásnak is nevezhető egységesüléssel ment át, dikciója kiszámíthatóbbnak és jellegzetesebbnek mutat-kozik, s az is igaz, hogy a versbéli kifejtés szinte monomániásan tér vissza legfőbb, elhagyhatatlan problémáihoz, s ez megteremti az életművön belüli összeolvasás, kiegyenlítés esélyét, de ettől még elmondható, hogy a művek elemi mozgatója a nyelvben, a beszédben testet öltő jelentés hegemoniája és tudati kisajátítása ellen irányuló megkérdőjelezés, kiszorítás aktusa. A szó itt nem fogad szót.

Szilágyi költészete – mindig is, s egyre inkább – a felülvizsgált evidencia lírája. Ebből származik erőssége, s ebből következnek egyébként vállalt s hatékony mű-

vészi eszközként alkalmazott különféle kényszerei. Mindenekelőtt egyfajta archeológiai tapasztalat nyelvi–művészi tapasztalattá tételére gondolhatunk itt, mely bár analízis és reflexió folytonos, semmiféle eltekintést nem engedélyező gyakorlatát írja elő a vers számára, s a születő művet elidegeníti az előszámlálható vershagyomány útjaitól, e líra alapanyagának tekintett szó, név poétikus feltérképezésének mégis olyan lehetőségeit állítja elő, melyek más, e líra reduktív eljárásait nélkülöző kontextusok számára valószínűleg elérhetetlennek tűnnek. A szerző *Tegyük fel* című 2008-as kötete még a feltevés, a feltételelességben rejlő átvizsgálás kötelességén keresztül emlékeztetett – a maga formailag egységesebb, kiegyenlítettőbb módján, a szakasz versstruktúrabeli meghatározása és újramotiválása felől – a nyelv által megjelenített hamis konszenzusok elvetésére és egy új, immár nem a jelentés metaforikusságán, áttételességén nyugvó egyensúlyi állapot megteremtésének szükségletére. A *Szokatlan ügyről* (2012) elmondható, hogy annyiban továbblépés, amennyiben verselválás(unk) szinte minden rögzített vagy rögzíthető elemétől távolságot tartva, főként a kompozícióhoz tartozó esztétikai reflexek ösztönzését elkerülve (nem egyszer ironikusan kijátszva) a probléma előállításának, állításának olyan primer tapasztalatait jelzi, mely a művet – a mű létrejöttét – valósággal veszélyeztető módon minden kiegészülés, beteljesülés ellenében a kérdésiség, a nyers reakcióig engedi eljutni. Szilágyi, vállalva a többféle megszólalás, a formai jellegzetességeitől eloldozott költői hang csapongásának, felszabadultságának állapotát, ezúttal tehát nem a '80-as évektől valóságos védjegyének számító versformátum, a ritmikai vezetettség és a rím-szuggesztívó jegyeit magán viselő modalitás által foglalja egybe szövegeit (bár ebből a jellegzetes szakaszkialakítású műtípusból is közöl sikerült darabokat a könyv), hanem a költői beszéd kérdésességének, a visszakérdés helyzeteiben való helytállásának s vele minden felhangzás eleve-megkérdőjelezésének indulati és szándékolt koherenciájában ismeri fel anyagát. Alig-anyagát, hiszen e szövegek – elsősorban nem terjedelmi visszafogottságuk miatt – inkább versvázként és egy majdani kimondás előkészítőiként, a szükséges alapozás feltételeiként funkcionálnak. Mindez még akkor sem jelez e lírában anyaghiányt, nem vezet hiányállapothoz, ha el is mondhatjuk, hogy részproblémák híján Szilágyi költészetének egyedüli – meghaladhatatlan, valójában leírhatatlannak is tűnő – kérdése mindig visszaháramlik, visszairányul önmagára, művészi figyelme és fegyelme mindegyre egy főprobléma körül köröz, viszi végbe a repetitív és ihletett újramondás misszióját. A *Szokatlan ügy* legtöbb darabjában megjelenő kérdés azt tudakolja, hogy a semmi – nem a kultúra semmije s nem a kulturált semmi, hanem az őseredeti alakjában elérhetetlen semmi, a valóságos semmi – vajon lakozhat-e, megszállhat vagy egyáltalán átutazhat-e a költői megszólalás kivételes–esszenciális nyelvi körzetében, vagyis testet ölthet-e a szó léteztést állító, létével állító regiszterén belül.

Az új kötet által felkínált élmény ugyanis, minden jól szerkesztettsége és a létproblémát szinte minuciózus türelemmel bogozó emberi kalandvágya ellenére nem más, mint a vers vergődése legfőbb kihívása tárgyával, a megnevezés logikájában és gyakorlatának mindenben ellentmondó semmivel. Minél inkább elmélyedünk a versgnómákban, Szilágyi Ákos költői útjának a via negativa egy sajátos változatát továbbbalkotó darabjaiban, minél beljebb kerülünk a vers önkiüresítésének

és állandó feltámadásának e „húsvéti” liturgiájába, annál érthetőbbé válik egyúttal az is, hogy e líra útja miért nem eshet(ett) egybe bármilyen más indítékú költői gyakorlat útjával, miért választja e líra a vers állandó, kívánt felfrissülése helyett a sivatagi, a szómezőt tudatosan, nagy erővel elsivatagosító kísérletezés kihívását. A negatív teológia és az apofatikus írásmód, melyek különféle művészi megvalósulásai Szilágyi esszéista életművének fontos vonulatát jelzik, s melyek lehetetlen, összeköttetés nélküli, paradox hagyományával való számvetés talán gondolkodói pályájának s tudományos érdeklődésének egyik lényegi ambíciója, a nyelv gondjával való állandó számvetést, a levont–levonható tanulságoknak a nyelvi médium működésében való érvényesülését a különböző diskurzusformák választásán, megválaszthatóságán túli univerzalitás jegyében szolgáltatják ki kételynek és kommentárnak, s természetesen ezek művészetként megmutatkozó gesztusainak. A vers mögött feltűnő, a versen egyre áttűnő bölcséleti–történeti tartalmaknak ez az állandó, elkendőzhetetlen jelenléte mégsem mutatja Szilágyi verseit – s itt, ezeket a műveket sem – bármiféle tételezés illusztrációiként, igaz, a művészi befogadás mellett felsorakozó, nem esztétikai nézőpontú megközelítések (pl. a tézis racionális mérlegelését és logikai bírálatát magába foglaló – egzakt/tudományos vagy retorikai – véleményezés) olykor, a szöveggel való hatékonyan mutatkozó dialógus nevében erőteljesen jelezhetik e művekkel kapcsolatba lépő ítéletformák megszottságát. Vagy, másként szólva: versolvasó és iskolamester, a szöveget maga kedvére formálni szándékozó befogadó tartós zavarát. Hogy a via negativa útja megnyílna a vers útja, fakadhat-e önmagát el- és fenntartó költészet az apokaliptikus gondolkodás és az ennek eredményét kifejező tagadólagos (apofatikus) nyelv részéről, a *Szokatlan ügy*, akárcsak Szilágyi egész költészetkísérlete, emellett támaszkodó gesztusként, egyszerre követeli és halasztja el a valamikori válaszadást. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy az esztétikum világa, valamint egy világnézetként feltűnő vagy hitrendszereszerűen lezárt gondolkodásmód közötti párbeszéd a Szilágyi (nem)kritikusi pályáját korán jelző Weöres-bírálat egyik legfontosabb kérdése volt. Visszaolvasva tehát az akkori, erre vonatkozó, a két terület túl-közelségét vagy egyenesen átfedését állító vádpontokat, a Weöres-poétika bizonyos szegmenseiben a pszeudofilozofikusság jeleit – és vele a lírai jelentőség megfoghatóságát – kimutató fejtegetéseket, rendkívül érdekes, az egyértelmű lezárulást nem sürgető párbeszéd és perbeszéd bontható ki az új kötetben a kérdés körül.)

A kötet *Előhang (szokatlan ügy)* című első szövege, e minden előtt járó, pontosabban minden lehetséges későbbi felhangzás helyét, terepét, hazáját felkereső hang szemléletes – az evangéliumi példabeszédek irodalmával kapcsolatot létesítő – képben festi elénk e líra egyáltalán nem szokványos, nem a személyesség kódjaként megnyilvánuló énjének krízisét. A mű az elfogadott és végre nem hajtható meghívottság, megvendégelés, az én helyzetét jellemző és meghatározó vendég-etika problémáját tárgyalja hasonlíthatatlan tömörséggel. „meghívsz. de nem vagy otthon” – szól a vers beszélője a távollévő megszólított felé. A kvázi párbeszéd abszurditása abból származik, hogy a beszéd s vele az értelem létesüléséhez szükséges legelemibb adottságok: fogadás és meghallás híján az érkező csak egy olyan nyelv lehetséges jeleneteiből válogathat, melyben a megnevezések a feltételezés lehetőségére, latens adottságára való utalásból eredeztetik azonosságukat és érvé-

nyességüket. A lírai én a beszéd és szólítás folytonosságának fenntartásával, vagy a múltban kitörölhetetlen emlék, vagy a jövőben időző ígéret bizonyossága által élteti magát. E nyelv a metafizikai „pauza” nyelve – egyben e poétika megnőtt mozgásterét biztosító karneváli nyelvállapot is –, melyben a grammatikai rend és a beszédben testet öltő emberi konszenzus mint a kijelentések formai megfelelését irányító–leképező szabályok működnek, hozzák létre a felhangzások alaptalanságából származó értelemnélküliség új auráját. A költői szó sorsát visszatükröző műveletek, melyek a vonatkoztatás valósága helyett mindegyre csak annak illuzórikus fenntarthatóságáról s vele a kommunikáció kérdéses jövőjéről hoznak hírt, a jelent, a vers idejét a beszéd mögül eltűnt bizonyosság és elismerő hitelesítés világaként tüntetik föl. Olyan házként képzelhetjük el a világgá bővülő versteret, ahonnan hívás érkezik, ami tehát valamiképpen üzemel, de melybe megérkezve csak a meghívó/gazda nélküli mélységes csalódottság kérdései, zavart kérdezősködése, az „örökre ment” távollétében fejüket rázó, helyükön álló „szolgákkal” és „rokonokkal” való helyettes beszéd lehetősége maradt. Nincs számadás a talentomról, s nem boldog, aki ébren várja urát. Meglehet, örökre vár, hisz „örökre ment”. Szilágyi szkeptikus állítása, a vendéglátó nélküli vendégházról szóló bejelentése, bár kapcsolatba hozható egy tágan értelmezett modern hagyomány önszemlézésével (s illetéknéppen a szerző esszéisztikájában nagy súllyal szóhoz jutó, a korszakfogalommal összefüggő határelmény és finalitás jelenségére reagáló filozófiai mondatok ajánlataival), mindig kerüli a létprobléma így felfogott formájával szinte együtt járó patetikus és tragikus feldolgozás segédleteit. Mintha a versnek az új világ új törvényeit, illetve törvényalkotó híján átmeneti rendeletté vagy ideiglenes intézkedésekké (mindig feltételes poétikai gyakorlatokká) lefokozott megnyilvánulásait szemlélő munkája számára egyenesen felszabadító lenne az a fajta „ékszóló” üresség, a megjelölés és kimondás ábrándját tovább nem kergető nyelv felfedett irracionális, melyben a referenciális alapviszony igazsága, vagyis a világi, mindig külsőleges jóváhagyás helyett a „szó mint olyan” (Krucsonih-Hlebnikov), mint külvilági eresztékeitől elválasztott, szabadon mozgó jelenség figyelhető meg. E mozgás minden elvárást áthágó pályagörbéinek leírását–meghatározását Szilágyi esetében leginkább az avantgárd nyelvfelfogásról ismerős szubverzív eljárások (pl. a zaum köré szervezett poétika; a szócsuszamlás tana), illetve a metafora nyelvbéli (túl)hatalmát bíráló válogatott módszerek példázhatnák. Bátran ki zárhatjuk viszont a kölcsönviszonyból a filológiai, irodalomtörténeti érdekű idézés, főként az imitáció bármiféle kísérletét, mert e poétika a szöveg fogalmának olyan progresszív, minden elemében kérdéses és instabil változatát hívja létre, mely bármilyen, a körzetében megjelenő s felismerhető idegen szövegtárgyat, idézetet is csak az esztétikai viszonyt felforgató „átkeresztelés” művelete nyomán fogad be, tesz magáévá.

A vérbeli Szilágyi-vers ugyanis nyelvcsapdaként működik, miként azt a hasonló című (*nyelvcsapda*), e konstrukcióról igen sokat eláruló írás is jelzi. A vers a nyelv bizonyos elementumai elejtésére létrehozott szerkezetként tűnik fel, mikor e művet – és a hasonló módszerrel létrehozott, a nyelvi kifejtésben és definiálásban rejtő paradoxon logikáját felmutató más írásokat – olvassuk. Még ha e műforma a lehetetlen nyelvi megjelölés kudarcát követő lineáris, fokozatos kifejtésből nyeri is

erejét, s ekképpen olyan nyelvi trouvaille-ként, konceptuális műalkotásként is felfogható, mely az egyszeri végrehajtás után korlátozottan jeleníti csak meg eredeti képességeit, mégis hatékonyan állítja elő a mindig ugyanarra – a nyelv eredendő képtelenségére és ebből fakadó poétikusságára – vonatkozó lappangó vagy nagyon is jól fogalmazott kérdését. Lehet-e egyáltalán más a vers, mint nyelvcsapda? A csapda, kelepce működéselve valamiképpen mindig egy időbeli folyamat, várható megtörténés felgyorsítását, előidézését célozza, s ekként nagyon is hasonlít (mondhatjuk, emlékeztet) a Szilágyi-vers végtelenségig ökonomikus, a mű sűrítő, koncentráció feladatát komolyan gyakorló munkájára. A modern – és posztmodern (Szilágyi meghatározása szerint „a modern barokkjaként” szemlélhető) – vers, mely állandóan szembesülni kénytelen a kommunikáció intézményesülése miatt devalválódott szó szerepvesztésével és -tévesztésével, s mely ennek nyomán olyan stratégiákat kénytelen kidolgozni, mely valamiféle megbízásnak a régire emlékeztető jogosítványával ruházza fel működése során, Szilágyinál a nyelv felett gyakorolt, s így a létező viszonyok kapcsán érvényesített – nem társadalmi igyekezetű, igaz, nem is csupán esztétikai konnotációjú – felügyeletben fedezi fel létezése indokoltságát. A *Szokatlan ügy* például az irodalmi mű áttekintő képességével, az írásnak a személyes kijelölésű memória munkáját egy létező munkamegosztás értelmében folyton kisegítő vállalásával az emberi (idő- és térbeli) perspektíva elhagyását, illetve lehetetlen mértékű kitérését idézi meg: „nem-élni már egy éve. / nem-élni százmillió éve. / nem-élni száz milliárd éve. / ugyanaz. ugyanaz.” (37.) A csapda – vagyis a vers – a megszerezni, elejteni kívánt „vad” (Szilágyi esetében többnyire nagyvad, mivel a vers tisztázó–analitikus küldetésétől hajtva nem adja alább a „semmi” becserkészésénél) életét, mozgását állandó veszélyeztetés és fenyegetés alá helyező, kötelező kisajátítás helyzetének feleltethető meg, melyben az én – minden vers leggyanúsabb figurája – egyszerre örökös, vállal töretlen felügyeletet és magát álcázva, fedőszínekbe öltözve visszavonul. A versé összeálló szavak veszélyes körzetébe „tévedő” elemek: kitüntetetten a nyelv metaforájaként fellépő frázis, közhely, rögzített formájú szólásformák, vagyis a kontextuális, egyezményes jelentésüket csak a beszélők közötti érintkezés folyamatában garantáló idézések – a szókincsnek ezek a cseppet sem előkelő vagy művészi igénybevételre váró elemei – a bennük tárolt, lappangva jelenlévő dialogikus lehetőségek kiemelő, minden ismert előforduláson túltevő aktiválásán keresztül valóban olyan csapdába esnek, melyből csak igen nagy áron, soha kétségbe nem vont jelentésük megkérdőjeleződése, az abszolút szóértelem megsemmisülése révén, vagyis a vers nyelvjátékában való részvétel által szabadulhatnak. Amit a Szilágyi-vers így hátrahagy, nem a megtekintett világról tett pozitív, additív szándékú kijelentés, a szó eredeti értelmében vett hozzájárulás, sokkal inkább elvonás, megvonás eredménye, egy-egy végkimerülésbe hajszolt, s így elejtett, jelentése és léte ingatagságát felfedő, továbbá védtelennek nyilvánított maradék kiállítása. Mintha az új kötet, egészében és persze a részeit adó versek révén is annak a Szilágyi legutóbbi, értekező prózai írásait bemutató válogatásban (*Halálbarokk*, 2007) található szentenciának lenne végrehajtása, mely újabb költészete szintéziseként is felfogható versciklusát zárja: „ne tegyél pontot semmire. / így tűnj el. visszakozyva.” (*A semmi: „nak” a semmi: „nek”*) S ha a pontot többnyire ki is teszi a szerző, vagyis udvaria-

san alkalmazza a központosítás fennálló szabályait, semmilyen értelemben nem támaszkodik a befejezettség hiedelmeire. A mű ugyanis csak abban az ambivalens produktivitásban állíthatja elő önmagát, mutathatja fel lehetőségeit, aminek értelmében az ábrázolás eleve csapdahelyzetet állít: hiszen ami egyrészt az írásmű abszolút tulajdona, altruizmusa révén pedig köztulajdon, s ami a művészet tárgyát jövőbe utaló, tovább éltető mozdulatának tetszik, az másrészt a kelepce, csapda élményre záródásának mozdulataként is felismerhető. Úgy *elejtés*, hogy abban a megfogás és az elengedés értelmében vett kettősség és szétválasztottság, e mozzanatok egymásutánisága és egymást feltételezése egyszerre tárul fel a perspektivisztikus, személyes kijelöléseitől magát felszabadító nyelvhasználat számára: „amire néz képpé válik. / amire nem – úgy marad” (170.). Megkockáztatható-e, hogy a versben ábrázolt baljós aktivitás ezúttal mint a nézés kijelölő-keretező művelete mögött a személyességnek a művészetbe beférkőző gondja, a minden emberi cselekvésben is megmutató megőrzés és bemutatás Dárius- királysága jelentkezik?

A *Szokatlan ügy* költői ügyvivőjének, megszólalójának kedvenc csapdahelyzete, s ezzel nyilvánvalóan a verset érintő legnagyobb és visszatérő kihívás az újra és újra e körbe meghívott semmit – mint a nyelv voltaképpen csak szükséges, a rendszer működését hiánytalanra tevő szavát és szócsaládját – elhelyezni a kimondás épséget sugalló fogalmazványaiban, mintegy közszemlére tenni inautentikus szerepkörében. A lét, az állítás kontextusaként feltűnő nyelv és az ennek használatba vett, fejlett állapotát példázó versmondattal keretén belül megjelenő teljes hiányolás az integrálhatatlan tapasztalatát, eszméjét vagy ideáját jeleníti meg, a semmi lehetetlen szófordulatait idézi: „semmi sem stimmel itt. / semmi. / de akkor ez sem stimmel” (171.) – regisztrálja a szóalak és jelentés totális elidegenedtségét vers tárgyakként dajkáló, ezzel a versre veszélyes jelképes rémítéssel felnevelő és a semmi jelölhetetlen jelölését kergető beszéd ördögi körébe jutó rövid versmű. Miközben a vers tehát egy öntudatos mozdulattal elszakítja magát a költői megszólalás eminens elgondolásához kapcsolódó külső visszajelzés várákosaitól, a világi beigazolódás nyomon követésétől, s referens állításként szemünk előtt omlik össze vagy hullik darabjaira, másként, éppen e meghiúsult lehetőségek, a nyelv létezéséből kiutasított jelentések, töredékes jelzések egy másfajta összerendeződés eseményét előlegezik. A nyelv mindig felénk forduló biztatásával, a létezés színeit jelző gazdagságával és a költői munka megszüntető aktivitása, konok kételkedése által testet öltő, megképződő hiányaival (melyek e versek esetén sűrűn jelennek meg a környezetétől elkülönülő és azt „felfaló” lyukként, „likként”, egyenesen kozmikus „fekete lyukként”, s villantják fel a vakságot, mint a tárgyasra, külsőre vonatkozó nyelv hasznavehetetlenségének állapotát) a másként-állításból adódó perspektívaváltás eseményének generálói. A vers valós mutatványa ilyenkor, ahogyan a nyelv éppen e pontokon, helyzetekben, a valódi fordulatot követelő szófordulatok által szinte kitüremkedve, felszámolva kötöttségeit, meghatározó elhívatása, a semmi megnevezése felé hatol. E szerencsés és korántsem ritka esetekben a vers megsemmisítő nyereségéről beszélhetünk, hiszen önmaga kulturált-elismert alakjának, vagyis a lírai paradigma egy modernségtől örökölt változatának érvénytelenítésén keresztül a szöveg rámutathat a nyelvben tárolt tudás képzelte és képzetes középpontjaként mindent magához vonó semmi létezésére, nem-létezés-

sére, mint egy, minden művészi megnyilvánulásból kiiktathatatlan és lezárhatatlan végiggondolás kényszerére és felhívására.

Végiggondolni: megadatik-e ez a versnek? Megadatik-e a státuszát egyrésztől öntudatosan őrző és nyilvántartó, másrésztől konstans kételyek közt elhagyó Szilágyi-versnek? A végiggondolás kényelmes és öncsaló reménye mintha már a szövegi megvalósítás legelemibb szintjein megtagadná magát ettől a költészettől, mely a megszólalás klasszikus kiegyensúlyozottságának kellékeit, például a formai lezárás értelmi megoldásként is működő ajánlatát – mint alapélményétől végképp elidegenedett, össze nem egyeztethető elvárást – lerázza. De mi mást is tehetne egy költészet, mely örökké a semmire lesve, bevallottan, sehova tart? „[A] vég nélküli kétkedés / nem vezet sehova! / érted? sehova! / de ha én éppen oda készülök?” A vers mint a nyelv utópiája kétségtelenül mindig tartalmazza ugyan Szilágyi esetében a véghez rendelt vagy végrendelkező tudat felelősségét, a végességgel szembesülő kételkedés panaszát, s vele az irodalom egy volt-állapotának látomását, de egyben a költészet túlélő tagjaiként fellépő versváltozatok már híradásokként is vehetők abból a korból, melyben a semmivel szembesülő tudat magára ismer s melyből folyton kilábalni igyekszik. A Szilágyi-vers ezért mindig a végről, a versvégről, a vers végéről, az ilyesfajta végelképzelések elméleti tarthatatlanságáról – vagyis bizonyos értelemben végéről –, a vég végéről szól, végtelenen, és minden véglegességet elűző, a folytatódás lehetőségét a nyelv eleve-felszabadultságában, a dialektikus meghaladás állandó kísértése által nyilvánosságra hozó kérdezős módjában. Ha a vers mindannyiszor előreszalad és túl korán jelzi már készen álló, s valamiképpen a közrefogott szóban magában várakozó végzetét, úgy látszik, csak azért teszi, hogy elkerülje, elkerülhesse azt. A végesemény ilyen felnagyítása, a szó állandó felravatalozása mintha azt mutatná, hogy e versek többször is érintik, s haladásuk minden pontján, állandóan észlelik a vég kihívását, csupán e felkínálkozó végpontokon (melyeket a rím mindenkori beváltása által jelzett sor-, szakasz-, vershatárok és a kimondás menetét jól követhetővé, szinte jósolhatóvá tevő logikai megépítettség alakzatai kiemelnek) egy erős aggály segítségével erőt gyűjtve megszabadulnak a túl korai vég veszélyétől. Így halad a *Szokatlan ügy* is előre, mindhalálig, mígnem tényleg véget ér. S ahol a nagyszerű *Utóhang (ócsak)* feltartóztathatatlan és nem véglegesíthető, mert ellenőrizhetetlen látomásának (nem-látomásának) legközösebb eredményeként a vers a halálra, a megsemmisülés elképzelhető földi sorsára keres és talál szót, önkéntelenül végszót talál. „[A] szem csukott”. Amit itt lát a vers, s mi nem látunk – pontosabban nem-látnunk adatott –, talán a vágyva vágyott semmi. (*Új Palatinus Könyvesház*)

TÓTH ÁKOS

Reszkető jelek között

SZOLCSÁNYI ÁKOS: A FELSZÍNRŐL

Szép Ernő *Néked szól* című versének lírai alanya közvetlen beszédet intéz utódjához. „Csüng a végtelenségen”, melynek csodás ambivalenciája, hogy ugyan meg nem ragadható, de átélhető. Elpanaszolja azt a költői felismerést, hogy nem képes „határtalant csinálni” vagy „orvosságot a halál ellen tanálni”, s örömét úgy tűnik, a környezet és a (kül)világ ismétlésére való ráhagyatkozásban és rácsodálkozásban leli, melynek leírása lehetetlen: „Te nem lehet leírni, milyen szép volt az ég fenn / S milyen szép volt a nagy víz s a föld akármely tájon / Milyen szép volt.” Az egyetlen vágy, ami beteljesülhet, és amit meg mer fogalmazni a szerző, az az, hogy esetleg nyomot hagyhat az utókornak. Ezért költő-utód a megszólított, aki talán majd ugyanúgy megismétli, felmondja az ő költészetét, ahogy ő maga is aláveti magát a világ ismétlődésének. Így nyomot hagyhat maga után a *vers* is, akár a folyó, a táj, a felhők a csodálóban, ha nem is egy örökérvényű gondolatot, de legalábbis egy emléket valakinek, aki, mint juh „a sűrű nyájban”, az emberi világ tömegében, „nyugtalanul megy, fejét felfúrja, béget.”

Szolcsányi Ákos második kötetében olvasható szövegeinek mottói mind ebből a versből valók. *A felszínről* című gyűjtemény pedig olyan „hősöknek” állít emléket, akik amúgy nem arra törekednek, hogy önmagukról tudósítsanak, csupán arra, hogy leéljék életüket vagy elvégezzék feladatukat. A *felszín* jelentése itt: lemondás a metafizikáról, a világ dolgainak megfejtéséről; a szövegek egyszerű életképek, rutinos mozdulatsorok „ábrázolásai” etikus odamondás vagy értékítélet nélkül. A bemutatott személyek, pontosabban alakok egy-egy szituációban, társadalmi, munkahelyi, magánéleti pozíciójuk, tehát mindig valamiféle viszony felől nézve jelennek meg: az anya, a mexikói, az öreg, egy játékmackó, a kamionsofőr, a sebész, én, ő vagy a városi rágcsálók. Az „alakok” pedig azért jó szó, mert közel áll a *felszín*hez, ami pedig – még ha csak azért is idéződik meg, mert egyedüli menedéket jelenthet a világ megértéséért folytatott küzdelemben, biztonságos élet- és költői mozgásteret – nem lesz a cinikus lemondás szimbóluma. Jogosan. Mert nem a *felszín*-e az a „hely”, vagy „érintkezési felület”, ahol az élet játszódik, ahová az események beírják magukat, egy absztrakt test, melyen megtagadhatatlan nyomait hordozzuk mindannak, ami történt velünk? Ennyiben a *felszín*, ahonnan és amiről a tudósítás érkezik, nem tárgyilagos felsorolásban mutatkozik meg, Szolcsányi kötetete ezért nem is pusztán lajstrom, sokkal inkább egy album, ami látszólag közömbös formátumokról emlékezik meg.

Az első ciklus címe, *Az alaktalanok*, az egész olvasása után válik leginkább érthetővé. Míg a rákövetkező két ciklus versei egyfajta viszony alapján rendeződnek cím vagy téma alá (*A szeretők; A dolgozók*), addig *Az alaktalanok*ban olvasható szövegek kevésbé plasztikus figurák, sokkal inkább elvont fogalmak köré szerveződnek. Még valószínűbb, hogy az alaktalanság itt a meghatározott viszony elmaradását és a sokféleséget egyaránt jelenti. A második és a harmadik ciklus valamilyen szorosabban köthető egy-egy központi fogalomhoz, témához, karakterhez, az

első viszont a *felszín*nek ugyan megfelelő, de konkrétabb altéma alá nem rendelhető szövegeket tartalmaz. És bár nem feltétlenül tekinthető egy verseskötet kapcsán hibának, ha egy-egy alkotás nem kapcsolódik szorosan az őt tartalmazó ciklus címéhez, egy ilyen albumszerű kötet esetében talán megérné a szigor, mert az olvasó jelentést, összefüggést keres a cikluscím és a versek között.

A *felszín*-témáról eddig mondottak kapcsolatba hozhatóak a kötet legtöbb darabjának olvasói tapasztalatával. A *vízjel* egy képet ír le, melyben a bemutatott képen „látható” lírai én melletti másik személy lehet maga a „címszereplő”; a kép talán egy kapcsolat emléke, bizonyítéka: „Ezen a képen rád nézek, a rendezői bal felé. / Alig lógsz be: a képernyőmon két centire, / ha öt fokot fordult volna a kamera, barátunk / kitörölte volna a képet és csinált volna egy / másikat, mert rajtad a fókusz.” Bármire vagy bárkire utal is a képről lelógó személy, ottléte pusztá jelölése, bizonyítéka valaminek. A vers pedig nélkülöz mindenféle bonyolult értelmezést és emlékeztet: a (víz)jelszerűség megmarad a felszínen, a másik (víz)jele egyszerű nyom. Hasonlóakat sugall *Az ínycsok* című vers is, melynek alanya a következő mottót írta étterme szalvétáira: „Az élet azoké, akiknek / rendszerre nincs esélyük.” Ez a mondat kiemelkedik a vers egészéből is, ezért nem túlzás kiemelt figyelmet fordítani rá. Utalhat ugyanis a *felszínen* zajló életre, a vitalitásra, melyet a rendszerszerű életvitel ellaposít. Nietzschei gondolat ez, mely a spontaneitás mellett teszi le a voksát. Ugyanakkor tágabb értelemben ismét gondolhatunk a nagy metafizikai gondolati építményekkel való szembenállásra is: az élet a felszínen zajlik, a fogalmak és rendszer(szer)űség elkerülik azt.

A *Hasfelmetsző Jack* – mint ahogy egyéb későbbi szövegek is – már olvasható a kötet magyarázataként, jól illeszthető a *felszín* és a megragadhatóság párbeszédének kontextusába. Az egyes szám első személyű megszólaló egy névvel, Hasfelmetsző Jack-kel azonos: „Amíg nem kapnak el, tisztaság: / csak nevemé a bűn. Rossz előérzetem / nincs, hiszen ha lelepleznek, azonnal / megtudom: az én ügyemben senki / nem habozna.” Amíg a szabályokra, az anyakönyvi névre és tulajdonosának testére hivatkozó jogi diskurzusba be nem vonódik, amíg el nem kapják, addig ő csak név és mítosz, mint „Mark, a hentes, Mary, a tanárnő”, egy sablon, pusztá „bemutatkozás”. Távolságot tarthatunk vele, távol marad tőle a megértés diskurzusa. Egyszerű példával élve: amíg nem kerülünk *egy hasfelmetsző jackkel* kapcsolatba, addig rajonghatunk érte, addig pusztán név és sablon, de amint közel kerülünk hozzá, minden megváltozik, bevonódunk egy intimebb párbeszédbe. A *Hasfelmetsző Jack* példája mutatja, mit is érthetünk a versgyűjtemény esetében album alatt, hogy miként gondolkozhat ez a kötet az általa „felszínesen”, ám mégsem minden cél és empátia nélkül bemutatott alakokról. A *felszínről* olyan album, melyben ismeretlen, távoli, idegen emberekről és tárgyokról őrzünk leírásokat, s akiket az albumba foglalásuk lát el jelentéssel – vagy legalábbis megjelöl.

Az *alaktalanok* ciklusban olvasható többi portréverset leginkább nyelvezetük és ezzel szoros összefüggésben értelmezhetőségük alapján lehetne leginkább csoportosítani. Találkozhatunk itt olyan darabokkal, melyekben, bár egy viszonylag sematikus, köznévi cím megjelöli a bemutatott személyt, nem egyszerű közel kerülni hozzájuk, nem könnyű rekonstruálni a helyzetet, melyben megszólalnak. Így a portrék vagy szituációk, melyekben megismerhetnénk őket, biztonságos fogód-

zók hiányában viszonylag nyitottak maradnak. Olyan versek esetében, mint *A ficsúr*, *Az öreg*, ez inkább zavaró, kidolgozatlan, míg *A mexikói*, a *Te* és főleg *A némák* című szöveg izgalmas fejtegetésre ad lehetőséget. Utóbbi érdekességét az adja, hogy a „némák” szó kibontása jelentéstanilag két irányból, szó szerinti és metaforikus olvasattal is megközelíthető. A vers e lehetősége abban rejlik, hogy csakugyan megmarad a *felszínen*, leírása vehető valóban sémának, mintának, de bravúrosan sikerült figurális nyelvnek is: „Két / macskánk és kutyánk elszőkött, / mielőtt megszokhatták volna a / nevüket. Arra mentek barátnőink / is...” Lehet itt szó arról is, hogy a némák nem tudják szólongatni állataikat, így azok elkallódnak, nevükre nem hallgatnak, de arról is, hogy e megnevezett „némák” szerencsétlen személyiségek, akikre még kutyájuk sem hallgat. S ugyan elméletben ez a nyitottság jól illeszthető az eddigi *felszín*-diskurzushoz, többségében mégis jobban sikerültek azok a versek, melyek – bár tartják magukat ehhez a sematikusához, felszínességhez – valamennyivel több referenciát nyújtanak az olvasónak. Ilyen például a *Pánik*, *A magántanítvány*, *Az üldözöttek* vagy *A gyülekezet*. Mindegyik jól követhető és egyszerű, jelenet-, esetleg életképszerűek, de ebből a hétköznapi-ságból kiemeli őket egy-egy aranyköpés. „A szenvedélyekbe, tanította a századik rakományt ünneplő érsek, a kétségbeesés vezet, de végül az okai lesznek” – olvashatjuk például *A gyülekezetben*.

A második ciklusban tovább szélesedik a paletta. Tárgyak és állatok portréi is megjelennek, és bár az előbbire példaként hozható vers, a *Követ szeretmi*, inkább a tárgyhoz való kötődést sejteti, mely ennyiben rögtön magyarázza *A szeretők* ciklus elnevezését is, jellemzően nem ilyen szövegekkel találkozhatunk. *A plüssmaci* című versben például maga a játék szólal meg és meséli el a tulajdonos bátyja általi meggyaláztatását: „a bátyja bezzeg okos, / annak tart, ami vagyok, ennél rosszabb / egy plüssmedvével nem történhet, egyszer / összekaptak, és Ő elment, a bátyja áthívta / a barátait, középre ültettek és rámvették / a muris kis kamaszdákójukat.” Az empátia jegyében megszólaltatott objektum is tisztában van tárgy voltával, az együttérzés irányába itt csupán annyi, hogy megszólalhat, semmi több, egyszerű hangkölcsonzésről van szó. „Milyen volna, ha a tárgy beszélne?” – tehetnének fel a kérdést e vers kapcsán, melyet talán a prosopopeia alakzatába oltott realista lírának lehetne nevezni. De nem ilyen egyszerű a dolog, a vers nem együttérző, inkább együttérzése sugall, rámutat, s hogy mindez egy antropomorfizált tárgy kapcsán merül fel, különös feszültséggel telíti a szöveget.

Hasonlóan működnek az állatos versek is. *A patkányok* és *A kőbor kutya* elsőre szintén inkább tárgyilagos leírásnak vagy bemutatásnak volna mondható. A róluk szóló beszéd itt most még inkább felszínes, sablonos, nyilván, mert nem szólalnak meg, s mert őket mint a felszínen végigsuhanó alakokat ismerjük, és azért is, mert csak annyit tudunk meg róluk, amennyit egy külső szemlélő sejtethet. Feltehető azonnal a kérdés, hogy ilyen versekre egy album teljessége vagy sokszínűség miatt, esetleg a városportré hitelessége miatt van-e szükség, vagy a szövegek célja valóban az empátia kifejezése és felkeltése volna? Talán a *másik* felszínének és a teljes idegenségnek a megértése és kimondása vezeti a költőt, vagy annak az empatikus vágynak a kifejezése, hogy a világon minden, ami van, elnyerje a megbecsülést, vagy csak figyelmet kapjon egy perc erejéig.

A bemutatás, a felsorolás és az albumszerűség esetében ugyanakkor fennállhat a monotonitás veszélye, amit Szolcsányi azért kerül el sikeresen, mert a karakter- és alakleírások logikájukat tekintve változatosak. Míg ugye a kutyáról szóló vers harmadik személyű leírás, addig a plüssmackó maga szólal meg. A *férfiak* című versben pedig olyan megoldással él a szerző, mely kifejezetten dinamikát ad a szövegnek, s az olvasót is keményebb munkára ösztönzi. A szöveg sajátos szerkesztésmóddal élve egy prostituálton keresztül utal vissza a címben megjelölt férfiakra. Rögtön az első sorok felkeltik az emiatt adódó feszültséget és az olvasó figyelmét: „Tőle nem kérdeznék semmit. / Nem neki fizetnek, őt csak / megsimogatják, búcsúzóul a / felhasználta, megőrzött testtől.” A vers legerősebb mondata mégis az, melyben a nő tárgyiságára, a prostituált–kunsaft viszonyra és ezzel együtt a kötetben egyre összetettebben artikulálódó megértésre terelődik hangsúly: „A visszajáró férfiak eleinte / kiváltanak, a kezét is megkérnék, / lassan értik meg, hogy nem lehetnek / fontosak, ha ő sem az...” Kérdés, hogy vonatkozhat-e ez a példa arra, miszerint a dolgokhoz, tárgyakhoz, személyekhez való meghatározott viszonyunkon kívül nem tudunk kapcsolódni az éppen adott a *másikhoz*, hogy nem tudunk kívül helyezkedni e kapcsolaton? A viszony mint előfeltevés ennyiben megkerülhetetlen és áthághatatlan. Az *Esteban* című vers – más nézőpontból demonstrálva ugyanezt – vélhetően éppen e viszony előtti idegenséget, bizalmatlanságot és félelmet tematizálja: „ahogy rám néz, / mintha ismerné azt a / valakit, és megértene, / hogy én még félek tőle.” Esteban – egy számunkra idegen név, egy sebhely az ajka fölött, „mintha / folya az orra”, és egy tekintet, melyről leolvasható annak tudomásulvétele, hogy észrevettük. A sebhelyesek felismerő tekintete ez.

Az utolsó ciklus olvasása közben egyre közelebb kerülünk a kötet megértéséhez, talán mert egyre jobbak a példák, a szövegek, mintha egy ötlet és módszer időbeliségének lennének a tanúi – vélhetően azok is vagyunk. A *halottkém*, mely tehát már *A dolgozók* között olvasható, ismét nem egyszerű egyes szám harmadik személyű jellemzés, egy testvérpár ellentéte és párhuzama révén ismerünk meg két nőt: „Foglalkozásom gyakran összekeverik a hügoméval, / ő halottmosó a városiban, de talán azért is, mert ő / Ágota, én meg Ágnes.” Nyelvi játékok vezetnek a finom, ám mégis lényegbevágó megkülönböztetést: Ágota és Ágnes, egyikük halottmosó, a másik boncoló, „ki tisztít, ki tisztáz” – mondja Ágnes. Két külön munka, két filozófia és világnézet. Az összevető bemutatás ismét mozgalmas és szemléletes: „nekem eszembe nem jutna / beszappanozni egy halottat”. Az ilyen versek – visszaulva még például *A férfiakra* – arra hívják fel a figyelmet, hogy legtöbbször az összehasonlítás, az egyik dolog másik mellé állítása, az el-különbözés tapasztalata teszi megragadhatóvá a dolgokat.

Érdemes tehát az utolsó ciklus esetében kiemelt figyelmet fordítani arra, hogy itt dolgozza ki a szerző legjobban a *felszín*-tematikát. A szakmai szigoruk szenvtelenségében bemutatkozó alakok még közelebb visznek minket a felszíni sűrűlódás gondolatához, mely a másikkal, az idegen sokasággal való találkozást a mindennapok között jellemezheti. A *sebész* című vers plasztikai sebésze a kötetben megszőkott közömbösséggel mesél a munkájáról: „Hozzák az esküvői videókat, ilyen / volt anyu, ilyen voltam, egyedül a / műtét utáni szoktatás érdekes, és az / nem a mi osztályunk feladata.” Az ő esete azért jó példa, mert szakmájában állandóan a

profizmus, melynek fényében csak megmunkálandó anyagnak tekinti az emberi testet, és az együttérzés határán imbolyog: „akiket szeretek, azokra nincs igazán / szavam”. „Túl vagyok a lelken, mondta egyikük” – a sebész úgy találkozik anyagával, ahogy e kötet szerzője a magáéval, az empátia és a nemtörődömség, a pusztá megmutatás és a beleérzés határait feszegeti. Érdekes épp emiatt, ahogy *A kamionsofőr* című versben a fuvaros azt mondja, „hanghordozót vagy könyvet pedig elvből / nem szállítok”, a visszapillantóján lógó keresztről lefeszégeti Krisztust, mintha tiltakozna minden mély értelem és jelentés ellen. Ezt igazolják az utolsó sorok is: „A rendszámtábla cseréjekor is ragaszkodtam / hozzá, se betűszó, se évszám / ne legyen, töredékekben sem.” Ugyanakkor egyéb versek is az interpretáció hiányát vagy az arra való képtelenséget, valamint ennek szakmai szükség-szerűségét szemléltetik. *A humorista* olyan dolgokról ad elő, melyekről állítása szerint nem tud beszélni, s a kimondás ambivalenciája épp abban áll, hogy humoristaként szól nagyapja haláláról: „Szavam most sincs arra, milyen volt / a nyári látogatáson nagyapám holttestére / nyitni az ajtót.” Mégis a vers végén közömbösség-ről tudósít bennünket: „a vér / nyugalma nem változott meg, hiába / hallottam, ahogy lüktet, / láttam, ahogy alvad.” *A sintér, A sebész, A humorista, Az idegenvezető* című versek drámaisága, hogy emberi testekkel és jelentésekkel dolgoznak, lépnek velük naponta rutinszerűen kapcsolatba, mely gépiességtől aztán az emberi érték egészen lekopik, s a viszony felszínessé válik vagy felszínes marad.

Zárásként olyan verseket emelnék még ki, melyek talán ars poeticaként is érthetők – legalábbis e kötetre vonatkozóan – és megerősítik eddigi olvasatomat. *A jelek* című vers a szó mulékonyosságát és ambivalens véges végtelenségét írja le egészen érzékenyen, azt a tényt, hogy szükség van rájuk a beszédhez, ugyanakkor illékonyak: „Róluk lehetetlen, de mindig / általuk. Érdemes csak / azt, ahogy kitar-tanak, / kicsit mindig reszketnek, mint a kéz, ha élő.” „Köztük vagyok napszámos” – mondja a vers lírai énje, s ő talán költő lehet, esetleg a kötet szerzője, aki a jelek között munkálkodik, ám elismeri: mindez ennyi, s ahogy a végén írja: „Fogadni / nincs mire.” Mintha csak egy idegenvezető lenne a jelek világában, ami *Az idegenvezető* szoros olvasatát illetően nem is túlzó kifejezés. „Munkám felsorolás” – olvashatjuk már ebben szövegben, mely egy olyan foglalkozást mutat be, ahol az elvárás a rámutatás, ami ismét felszínesség: a hídról nem mondhatja el, „ki ment át rajta, / ugrott le róla”. Elvégzendő feladata eltakarja a dolgok jelentését: „egyetlen pillantás sem tapad egyetlen / konkrét körre sem, a báméskodás / bölcsesség” – de nincs rá idő, mert a nézelődő célja csak annyi, hogy elmondja, *ott* volt.

S ismét csak a nyomokról van szó, mely *Az én* című verset olvasva olyan felszínként határozódik meg, mely valóban a napi létternek felelhet meg; ez a felület, mely a világgal érintkezik. Mert az én „Átlátszó, mint egy köröm. / Reggelente a zuhany / rátetoválja az / ártatlanság sápadt / rózsaszínét, majd a / teendők élő-láncot / vonnak köré estig.” A dolgokkal való érintkezés hagy nyomot e *tabula rasa*ként értett *én*en, mely az interakció, a másikkal való súrlódás hiányában átlát-szó, nem látható, semmilyen, maga is – a mindenkori *másik* hiányában – nyomta-lan. Eszerint a testi/szellemi felületen hagyott nyomok teszik láthatóvá a dolgokat és az embereket. Ez újabb értelmes, filozofikus kibontása a hívőszónak, melyre a kötet épül. S bátran állítható, hogy a többségében jól sikerült *felszín*-interpretációk

nem pusztán főnevek szemantikai és asszociatív kibontásai. A megszólaltatott problémák kortárs filozófiai diskurzusokba illeszthetők, melyek a metafizikai megközelítés és az érzéki közvetlenség vitájába írják be a kötet verseit. Nem érvelnek sem a nyelv, sem a pusztá érzékiség mellett, gesztusuk a rámutatás, mely talán sem az előbbivel, sem az utóbbival nem azonosítható egyértelműen. (*Kalligram*)

MAKAI MÁTÉ

A lét feltérképezhetetlensége

MOLNÁR ILLÉS: HÜLLŐK ÉS IZZÓK

Visky András a kötet fülszövegében egyfajta sajátos létköltészetként definiálja Molnár Illés verseit. A *Hüllők és izzók*at azonban felfoghatjuk testköltészetként, vagy akár város- és térköltészetként is, hiszen a kötet világát alapvetően ennek a három tapasztalati mezőnek dinamikus diszkurzív összjátéka rajzolja körbe, mégpedig oly módon, hogy léttapasztalat, testtapasztalat és tértapasztalat elválaszthatatlanul egymáshoz tapad és szétszalazhatatlanul átallegorizálja egymást a kötet lapjain.

A *Hüllők és izzók* három fő részre tagolódik. A „Vaktérkép” címmel ellátott első ciklus 21, cím nélküli, számokkal megjelölt verset foglal magába; a „Hüllők” nevet viselő középső egységet szám szerint 8 darab, külön címmel ellátott kompozíció alkotja, míg a zárószekvenciába – „Izzók” – 16 vers tartozik. A cím részleges hiánya figyelhető meg az utolsó szerkezeti egységben is, amelyben nem a számok, hanem a vastagon szedett első verssorok, sortöredékek hordozzák a beazonosíthatóság kényszerét. A kötet címében sugallt olvasat a második és a harmadik verscsoport, a „Hüllők” és az „Izzók” között feltételez organikusabb egységet, míg a kötet nyitányaként artikulált „Vaktérkép” így egyfajta bevezetőként viszonyulna a két összefüggő sorozathoz. A metonimikus szinten is „szervesebb” kapcsolat azonban nem a kötet címbe foglalt „Hüllők” és „Izzók” között épül ki, hanem a „Vaktérkép” és az azt követő „Hüllők” viszonyában, mivel a két verscsoportból kiolvasható egy halvány narratív szál, amely a könyv monumentális záróakkordjaiban végül visszavonhatatlanul feloldódik, felfüggesztődik. Németh Zoltán a kötet bemutatóján felvillantotta egy a kötet egészére kiterjeszhető narratív olvasat lehetőségét, melynek központi figurája a posztapokaliptikus tájba vetett, a nyelviségben önnön magányával küszködő utolsó ember. Németh pontos és találó belátását kiterjesztve és továbbgondolva kirajzolódik előttünk a világ gyógyíthatatlan negativitásában meghatározott szubjektum létkeresésének, végtelen bolyongásának és feloldhatatlan szenvedéstörténetének narratívája. A kötet nyitósoraiban aposztrofált költői én szülővárosának és születése abszolút locusának – a kórháznak – visszavonhatatlan pusztulásával szembesül. Hátborzongató otthontalanságra ítéltetett, mivel az otthon és az eredet inentől kezdve elérhetetlen számára. A jelentésadás bizonyosságát és egyértelműségét szavatoló eredet felszámolódomott, a szubjektum kiüzetett a lét, a nyelv és a jelentés teljességének Paradicsomából, a bizonytalan-

ság, az értelmetlenség és az érthetlenség tájain kell örökké bolyongania az elvesztett eredet és totalitás nyomában: „és akárhogy csapkods a nyelveddel, a jelentést / végül a botlások szegmensei adják” (6.). A „Vaktérkép” és a „Hüllők” oldalain ennek a szubjektumnak a bolyongása és botorkálása követhető végig egy embertelenül posztapokaliptikus tájban. A végtelen bolyongás végtelen keresés is egyben, egy a lét, a nyelv, a test és a tér elveszett, és ezáltal megtapasztalhatatlan totalitására irányuló keresés, melyben „a nyelv [...] csapkod, / vergődik” (36.). Az önfelszámoló keresés mindazonáltal abban a kétértelműségében íródik, amelyet Foucault állít fel az igazság elérésére szolgáló gyakorlatok között. Egyrésztől *enquête*, azaz kutatás, nyomozás, rendszerezés, melynek meghatározó platformja és hordozója a tudás; másrésztől azonban *épreuve*, azaz próbatétel, a létezés korlátainak megtapasztalása, alámerülés az ismeretlenbe, egyfajta elemi határtapasztalat, eltagadhatatlan testi dimenziókkal. A keresés feltételez továbbá egy folyamatos mozgást, egy folyamatos úton levést, mely az eredetről levált jelentés és a jelölő folyamatos elcsúszását is metaforizálja, hiszen „a tiszta nyelv / csak emlék” (49.), csak nyomokban, töredékes formában adott. Eldönthetetlen, hogy a test íródik-e a tájra, a táj a testre, a lét a tájra, vagy éppen a test a létre. A bolyongó keresés folyamatos úton levés a tájban, ami test és lét is egyszerre. Számos helyen egyértelműen megjelenik a végtelen járás, a permamens úton levés képe: „Csenddé dermedsz, akár egy járatlan út [...] alattad az út lelassult” (11.). „Az út végzett / veled” (14.). „A talaj lágyul alattad, az út kövei mérhetetlenül / messze kerülnek, emelkedőn jársz” (18.). A létkereső bolyongás helyszínei egy világpusztulás utáni állapotot tükröznek. A táj radikális idegensége és üressége a kövek, a sziklák és a sivatag szinte ciklikus fel-felbukkanásában, újrafelfedezésében válik nyilvánvalóvá. A tér jellegzetesen *unheimlich* idegensége az allászállás motívumában is tetten érhető, elsősorban a „Vaktérkép” verseinek horizontján. A katabázisz helyszíne először egy barlang („Barlang mélyére szállsz, darabokra tört agyagedények szilánkos szépsége hajt” – 8.), majd több ízben a folyó, célja pedig egyértelműen az igazságkeresés folyamatában elkerülhetetlen próbatétel, a foucault-i *épreuve* felvállalása. A táj azonban mind a felszínen, mind a felszín alatt abszolút módon kiismerhetetlen, és a tájban feltűnő vagy éppen a tájból kialakuló város (11.) sem képezhet kivételt ez alól. A kötet elején elvesztett (szülő)város, mint Calvino láthatatlan városai, örökké változó, elérhetetlen alakzatként tér vissza, fikcionális és illuzórikus: „nincsen város, ami ne a / szádban születne meg” (49.). Az éjszaka felriadó nyugtalan szubjektum „térképet rajzol az első kezébe eső cetlire” (29.), és elindul az ismeretlenbe, történetének vége, ahogy minden történetnek a vége Calvinónál, csak „egy másik város” (29.), egy újabb, felismerhetetlenségében idegen tér.

A vaktérkép allegóriája mindazonáltal a kötet talán legmeghatározóbb eleme. A térkép a valóság megismerésének és birtoklásának eszköze, amellyel tájékozódni lehet a létben; átláthatóvá szelidíti az emberi nézőpontból csak részlegesen felmérhető tájat. A térképpel egy emberen túli nézőpontból szemlélhetjük a kegyetlenül idegen és néma valóságot, és ez lehetővé teszi, hogy olyan felismeréseket tegyünk róla, amelyek egyébként kegyetlenségének közelsége és közvetlensége miatt nem lennének lehetségesek. A kiterített térkép egy isteni perspektíva lehetőségét kínálja fel, amelyben a szemlélő kihátrálhat, kireflektálhat saját esetleges pozíciójából

és mintegy totalitásként mérheti fel a létet. A *Hüllők és izzók* a térkép hiányosságával ennek az emberfeletti nézőpontnak a visszahúzóódását mutatja fel. Az isteni perspektíva nem szűnik meg, csak vakságra kárhóztatott, ugyanúgy, mint a térkép. A kötetben uralkodó posztapokaliptikus világrendben Isten hiánya nem abszolút priváció, hanem Isten vakságát jelenti. A teremtő vaksága és a világtól való elfordulása nem a hiányt teszi meg a lét alaptapasztalatává, hanem az árvaságot, a nomád vándorlást, a magányos bolyongást tájból tájba, városból városba, jelölőből jelölőbe. A vaktérkép alakzatának univerzalitása a kötet horizontján azt jelenti be, hogy a lét (valamint a táj és a test, hiszen Molnár Illés kötetében ez a három egész egyszerűen elválaszthatatlan) totalitásához nincs klasszikus értelemben használható, pontos térkép. A lét többé nem képezhető le, nem fogható struktúrába, tehát nem ismerhető meg, nem tárható fel, nem birtokolható. A megismerés többé nem feltárás vagy birtoklás, hanem csak örökös közelítés, vak tapogatózás, melynek legautentikusabb eszköze a vaktérkép. A vaktérkép a lét kiismerhetetlenségét rajzolja, a kötetben megjelenő szubjektum azonban képtelen elszakadni ettől a csatlóka eszköztől, amely ugyanúgy, mint a vak Isten, jelenlétével a megváltáskeresés folyamatának végtelenségét kényszeríti ki. A vaktérkép mindig bizonytalan, mindig csak viszonylagos, az általa adott tájékozódási pontok és kapaszkodók ingatagok, így állandó csúszás van tapasztalat és struktúra, világ és gondolat, megismerés és lét között. „Nézőpont kérdése minden emlék, / minden város, minden domborzat” (16.). A vaktérkép csak felületeket tud adni, a biztos tudás elérhetetlen, és ezek a felületek, amelyeket a szubjektumnak és a nyelvnek a vaktérkép alapján kell próbálnia megközelíteni, megismerni és feltárni: a táj, a város, az arc és az arcot hordozó test.

A vaktérkép alapján történő bolyongás a pusztuló táj, a folyton változó városok, a meggyötört test és az idegenségében is saját arc vidékein mintha a kötet harmadik részében kevésbé lenne artikulált. Mintha a „Vaktérkép” és a „Hüllők” oldalain végbemenő létkereső mozgás egyfajta rezignált mozdulatlanságba húzódná vissza. A helyszínek változatosságát is elsősorban egy nagyrészt urbánus referenciákkal hivatkozott közeg váltja fel, kikopnak a szövegből a helyváltoztatásra, a mozgásra utaló igék. A keresésnarratíva szempontjából összefüggőbb első két ciklusban felmutatott tematikai egység megmarad; még mindig az arc, a test, a szem, a hús, az elérhetetlen nyelv, az emlék, a város és az élettelen anyag szervezi a költői képek nagy részét, egy egészen egyedülálló, kiasztikus cserebomlásban. Ahogy arra a szerző is utalt a *Tiszatáj*nak adott interjújában, maga a cím is az élő organizmus kihülése, valamint a halott matéria felizzása közötti átkereszteződést jelöli. A kötetcímben felmutatott kiazmus az egész könyvre kiterjed, annak talán legmeghatározóbb költői eszköze. Az utolsó részben a kötet egészét uraló homogén tematika kiteljesedése mellett megfigyelhető a költői nyelv minimális elmozdulása is: lépten-nyomon olyan rendhagyó nyelvi játékokkal találkozunk, amelyek az első két versciklus szövegében nem bukkantak fel. Ezek a nyelvi játékok elsősorban a hétköznapi nyelvhasználat banálisan közhelyes és elcsépelet formuláit, kifejezéseit forgatják ki és emelik már-már tragikusan parodisztikus szintekre: „Levonom ínnyitortlám, ezt a vékonyka tanulságot, / ajkam fogam közé szorítom, a nyelv a könyökömön jön ki.” (58.). Mindennek ellenére, ahogy arra Németh Zoltán is rámutatott,

Molnár Illés költészete valójában egyértelműen eltávolodik az elsősorban a '90-es években kiteljesedő nyelvjátékos–parodisztikus–ironikus hangvételtől és szerkesztésmódtól, és sokkal inkább a traumatizáltság, a szenvedés és az elhagyatottság alaphangjait megszólaltató, tragikus, antropológiai posztmodern áramlataihoz kötődik. Az „Izzók” oldalain fel-felbukkanó nyelvjátékok is kizárólagos módon a testiség tragikus és traumatizált dimenzióiban íródnak, az ironikus nyelv abszolút negativitását tükrözik, nyomokban sem tartalmazzák a nyelv játékosságának önfeladtebb gyakorlatát.

A létkereső nomád vándorlás, az élő és az élettelen kiazmusa, valamint a világ, a táj és a test kiismerhetetlen idegensége mellett egy másik, a kötet egészében szétsugárzó csomópont a felnyílás, a szakadás és a hasadás képe. A felnyílás egyrészt seb, fekély, a szubjektum alapvető sebzettsége, amely óhatatlanul a traumatizáltság állapotába utalja a szenvedőt, elég, ha csak felidézük az etimológiai kapcsolódást a görög trauma szó és a seb között. „Amit magadon hordasz, [...] / a testedre írt sebek halványuló emléke” (23.). Az emlékezet szinte kizárólagos módon ezekhez a sebekhez, törésekhez és felnyílásokhoz kötődik. „Csak ami megtört, annak van története” (8.). A trauma, a szakadás mintha kötelező létfeltételként tételeződné. Másrészt azonban nem csak a szubjektum létezésének, hanem magának a nyelvnek, a nyelviségnek, sőt egy lépéssel tovább lépve talán megkockáztatható, hogy magának a *Hüllők és izzók*ban működtetett költői nyelvnek a leg-sajátabb feltétele. A kötet egyik kulcsverseként is olvasható *Árnyakból varrtak* össze legsűrűbb sorai hasadás és nyelv viszonyát villantják fel: „Ahol bomlik a szövet, ahol felreped / a kéreg, a mondat, a homlok. Kezdetben volt a nyelv” (31.). A darabokra szakadt „tisza nyelv”, a szétforgácsolódott teljesség helyét csak egy olyan új költői nyelv foglalhatja el, „amely a vakság szerve, [...] / Egy eldugott / völgyben város, utcái földutak, térképe vaktérkép” (31.) és amely a *Hüllők és izzók* oldalain mutatja meg legveszélyesebb, sötét csillogását. (FISZ)

URBÁN BÁLINT

Idegennek lenni, avagy mégis otthon?

PETŐCZ ANDRÁS: IDEGENNEK LENNI

Petőcz András új kötete vegyes műfajú írásokat tartalmaz: van benne tanulmány, esszé, napló, cikk vagy éppen interjú. A különféle műfajok azonban mégiscsak szerves egységgé állnak össze. Tán az a legfontosabb, hogy szerzőnk szellemi műhelyébe engednek bepillantást, elolvasásuk után többet tudunk gondolkodásmódjáról, személyiségéről, helyzetéről. S persze a címbe emelt fogalom természetéről. Idegennek lenni egyrészt egy folytonos állapotot jelent neki, ám egyben szabadságfogalmához is hozzátartozik. Lélektani mélységek tárulnak föl ezáltal, azonban van ebben némi cáfolat is: úgy gondolom, hogy Petőcz ezzel együtt mégiscsak otthon van e világban, s talán Kosztolányi vendégléte sem áll tőle távol. Otthon van

és vendég az irodalmi életben, a tudományban, a hétköznapokban, a családban, Franciaországban, vagy éppen a zsidó–keresztény civilizációban. Azt is mondhatjuk, hogy Európában.

A jó értelemben vett európaiság szószólója. Ahogy az volt pl. Márai is, aki 1939-es *Búcsú* című írásában, a második világháború kitörésének pillanatában el-siratta az öreg kontinenshez tartozó szellemi, emberi és földrajzi értékeket, s hangsúlyozta azt is, hogy a nemzeti értékek összessége adja az európaiság lényegét. Petőcz megközelítése az ezredfordulón hasonló, bár nem ugyanaz. Ő is kertelés nélkül néz szembe a mai veszélyekkel. Például az idegennek tartott hatások túlburjánzásával. Amikor szinte recseg-ropog az épület, és ki tudja, meddig még...

Ezzel áll szemben értékrendje, aminek egyik fontos eleme a tolerancia. Alapja az a kultúra és civilizáció, amely például a zsidó–keresztény hagyomány folytonosságában látható. Vagy ami a művészetet illeti: együtt van nála az avantgárd és a realistának nevezhető hagyomány. Költői–írói pályáját is jellemzi a folytonos megújítási szándék, amely magába foglalja a formabontást, ugyanakkor érzékelhetünk egyfajta klasszicizáló törekvést is. Egyébként a könyvnek mintegy a felét teszik ki az irodalommal foglalkozó írások, s ezekből kiderül, hogy Petőcz járatos például Weöres, Orbán Ottó vagy éppen Erdély Miklós életművében. S persze a francia irodalom világában.

Nincs hiány tehát izgalmas és hézagpótló írásokban. Ezek közé sorolhatjuk a *Poszt-nemzeti irodalom?* címűt, amelyben Jürgen Habermas munkáját értelmezi. Olvashatunk itt a nemzetállamok kérdőjeleiről, s azt is érinti, hogy az USA-hoz hasonló konstrukcióra aligha lehet esély Európában. Petőcz szerint ugyanakkor Habermas „nyugtalanítóan meghagy minket abban a bizonytalanságunkban, hogy kialakulhat-e új, megfelelő keretek között mégiscsak teljesnek mondható, és a mindennapokban eligazító társadalmi–kulturális konszenzus.” (21.) S tegyük hozzá, hogy mivelénk jóval erősebbek a nemzeti gyökerek, mint az Újvilágban, történelmileg és kulturális téren egyaránt.

S ha már a nemzetközi összefüggéseknél tartunk, akkor ne feledjük a kötet *Irodalom és irodalom* című fejezetéből a *Csapatjátékosokat*, ahol is Verlaine és Rimbaud kapcsolatáról találunk újszerű értelmezéseket. Hasonlóképpen irodalomtörténetileg is fontos az a két munka, amely a magyar származású, világsikert elért Kristóf Ágota (Agota Kristof) Európa-díjas íróról szól. Arról a szerzőről, akiről itthon talán kevesebb szó esik, mint megérdemelné. A „frankofon” irodalom jeles alakja ő, aki Svájcban írt franciául, de mindvégig a magyart tekintette anyanyelvének. Petőcz főként *A Nagy Füzet* című, nemzetközi sikert elért művét méltatja. Az írónővel készített interjúból egyebek között ugyancsak a magyarságával kapcsolatos érzések dominálnak. Szerzőnk persze több itt, mint riporter, hiszen alaposan ismeri a tárgyalt életművet. Annak az írónőnek az életművét, aki egyébiránt „finoman odacsempészte a világ kultúrájába a magyar himnuszt.” (46.) A hazáját 1956-ban elhagyni kényszerült, de attól elszakadni nem tudó Kristóf Ágota portréja áll ily módon össze.

Az is érthető, hogy a kötet fontos részletei szólnak az avantgárdról, hiszen ez az irány jelentette sokáig Petőcz András életművének fő vonalát. Így az sem meglepő, hogy az egyik legérdekesebb írása Kassák Lajosról szól. A nyolcvanas évek-

ben, a közelgő nagy társadalmi változásokat mintegy szellemileg előkészítendő, Petőcz szerint éppen a megalkuvást nem ismerő Kassák lett az új nemzedék mestere. Persze azért hozzátehetjük, hogy a jelzett korszakban más írók és költők is fontos szerepet játszottak a majdani rendszerváltozás előkészítésében, hogy csak két, ma már egymástól élesen elkülönülő példát, Csoóri Sándort és Konrád Györgyöt említsem... (A nyolcvanas évek a kötet személyes hangütésű szövegeiben témává válik: izgalmas például *A Mecseki-ügy* című írás, amelyben az írói álnév története teremt alkalmat arra, hogy a biopolitikai mechanizmusok történeti korokat átívelő mintázatáról szóljon.)

A kötet második fele már nem csupán irodalmi témákról szól. A *Budapest, vílágváros* című fejezet jegyzeteket tartalmaz a lakóhelyül szolgáló fővárosról. A városról, amit lehet szeretni és bírálni, lehet tollhegyre tűzni bizonyos részek lepusztultságát és ürességét, de a sorok között ott van a pozitív elfogultság is. A város szeretete, az ironia mellett jelenlevő hűség. Afféle lírai elemekkel gazdagított képeslapok ezek Budapestről. Hasonlóan élvezetes olvasmány a naplójegyzetek sora. Áradó és lendületes próza, benne a családi milió rajzával, néhol szinte szabadversszerű megoldásban. Gondolatritmussal, kulcsszavakkal fűszerezve. Repetitív verseinek rokonai ezek a szövegek, melyek főhőse az akkor még óvodás kislánya, Orsi. A magánszféra összeölelkezik a tágabb körökkel, itt-ott az irodalmi élet elemeivel és az önéletrajzi adalékokkal.

Szerves folytatást jelent a tíz részből álló *Lillenapló*, a franciaországi városban eltöltött időről, a francia vonzódás dokumentumaként. Az ottani kultúra és civilizáció biztos ismerete egyértelmű, s így lehetséges józanul láttatni az életforma ellentmondásait, visszásságait is. A globalizáció összetettségét. A mienkéihez hasonló hétköznapi jelenségeket. Segíti ebben az ironikus felülemelkedés: „De azért nem is minden ugyanaz. Mert a csúszda, például, csak Lille-ben hullámos.” (163.) Igen, itt is igaz: az otthonkereső ember Lille-ben is idegen kissé... A zárófejezet tárgya a francia élet, az irodalom és a politika. Az író világképének fontos alakítói ezek. Az írások itt is szellemesek, például amelyik arról a képtelenségről szól, ami az óvodai dadust mint szakszervezeti vezetőt illeti. Nem öncélú iróniáról van itt szó, hiszen a megközelítésmód igyekszik tárgyközeli maradni. Mindez nyilván nem független attól a szociográfusi érdekltségű távlattól sem, amely a francia társadalom helyenként véres ellentmondásait láttatja („*A Molotov-koktél csak beavatási rítus*”, *avagy Miről is mesélnek Párizs lángjai?*). Olvashatunk idegengyűlöletről, de az idegenek beáramlásáról és helytalálásáról is, vagy éppen a többféle rasszizmus áldatlan következményeiről.

Összességében elmondhatjuk, hogy Petőcz András könyve egyrészt adalékokat szolgáltat a szerző világértelmezési módjának megismeréséhez, másrészt hozzájárulhat az európaiság mibenlétének árnyaltabb megértéséhez is. (*Napkút*)

BAKONYI ISTVÁN

Viszály helyett

BEDNANICS GÁBOR: A KÉTSÉGES FAGGATÁSA

Bednanics Gábor harmadik önálló kötetének tanulmányai első látásra eddigi kérdéseitől és szövegolvasataitól radikálisan eltérő irányok felé mutatnak, lévén a szerző olyan domináns témái, mint poétika és technológia viszonya, a modernséghez való hozzáférhetőség temporális horizontjai, illetve művészet és természettudomány századfordulós interakciója jelen tanulmányoknak nem állnak explicit módon a homlokterében. Azonban a figyelmes olvasás során könnyen rájöhettünk, hogy az életműbe nagyon is szervesen illeszkedő kötettel van dolgunk, mivel az említett témák az egyes szövegekben nemcsak végig ott munkálkodnak, de újabb elemeket vonzanak a szerző eddigi kutatásainak területére, aminek eredményeképpen születhetett meg a három nagyobb egységre osztható *A kétséges faggatása*. A kötet első felét alkotó Nietzsche-tanulmányokat némileg széttartó, de úgyenes egybefűzött olvasási kísérletek követik, melyek az esztétizmus századfordulós diszpozíciója hangsúlyainak alakulását követik végig a kultúratudomány történetének egy magyar dokumentumát, Czóbel István négykötetes vallástörténetét vizsgálva, illetve Joris-Karl Huysmans *A különnc* című regénye egyes passzusainak szoros olvasatai segítségével. A zárótanulmány pedig a magyar századvég és klasszikus modernség, valamint a későmodern magyar líra között felállítható folytonosság–megszakítottság konstellációk érvényességéhez intéz kérdést: lehetséges-e egyértelmű paradigmaváltásról beszélni, ahogyan azt a romantika gondolati költészete és a modernség saját mediális–tapasztalati horizontjára reflektáló poézis közötti diszkontinuitás esetében gondolják, vagy már maga a tételezhető viszony szükségszerűen komplexebbé válik, mint holmi pretextustalálás, lévén eredendően a későmodern líra horizontjában adódik számunkra az összehasonlítás lehetősége. Bár az ilyesfajta egyetlen mondatba sűrített összefoglalások azt a látszatot kelthetik, hogy az egyes tanulmányok között legfeljebb kronológiai(lag progresszív) kapcsolatot azonosíthatunk, a kötet, ha nem is rögtön evidens módon, de felkínál számunkra egy olyan ívet, mely a Nietzsche-interpretációk által színre vitt plurális horizontoktól (a nyelv, az érzéki tapasztalatok, a filológia és filozófia közös kérdései) indulva a szálakat összefogó, a modern líra előéletéről szóló gondolatmenet parciális konklúziójában talál nyugvópontra.

A kötetben szereplő három Nietzsche-tanulmány közül az első – és egyben legterjedelmesebb – bevezetésében, miután rövid körképet kaptunk a nietzschei életmű azon szövegeinek francia és amerikai recepciójáról, melyekből rekonstruálható egyfajta törésektől sem mentes nyelvfilozófiai gondolatmenet, ha Nietzsche maga nem jelölt is ki önálló nyelvfilozófiai pontot életművében, Bednanics rátér saját nézőpontjának megalapozására, melyhez túlnyomórészt német és magyar értelmezőket hív segítségül. Elővigyázatosan bánik saját interpretációjával, vagyis az itthoni, Nietzschéről születő tanulmányok többségével ellentétben tudatában van annak, hogy értelmezésével megteremti saját Nietzschéjét, s még konkrét olvasatait előtt felvázolja azt a markáns és bevallottan hermeneutikai keretet, melyben első-

sorban a nyelv és a filológia felől faggatja az utolsó „metafizikus” szövegeit. Interpretációjában így tudja a legkülönbélebb hagyományokból születő és kérdésírányokkal dolgozó tanulmányok belátásait felhasználni, melyeket néhány alkalommal talán túlzottan is összebékít olvasatában. Vagyis a saját korlátaikkal tisztában lévő, de éppen a határaikra történő rálátás révén eredményes értelmezések rendkívül produktívan tudják felhasználni a hivatkozott, egymással szembehelyezkedő szövegeknek még a részeredményeit is, azonban a konfliktusok feloldására tett gesztusok mellett, melyek Bednatics saját olvasatait gazdagítják, valahogy hiányzik a szekunder források közötti ellentétek rövid felvázolása, még ha az eltérő motívációk előkerülnek is a jegyzetekben. Ha hihetünk Jonathan Cullernek, és az amerikai irodalomtudományi tanszékeken valóban *A temporalitás retorikája* a legtöbbször fénymásolt szöveg, akkor nálunk az Athenaeumban való megjelenése óta egészen biztosan a Bednatics-kötetben is kiemelkedő interpretátori figyelemben részesülő *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* lesz az. A szerző a sokat tárgyalt töredéknek több szempontból is innovatív olvasatát nyújtja, és ennek csak egy aspektusa, hogy a bevett értelmezési gyakorlattól eltérően *Az emberi, túlságosan is emberiben* és nem *A vidám tudományban* jelöli ki annak újraértését. Szintén a publikálatlanul maradt szöveg által felkínált nyelvgenézis, illetve fordítási mechanizmusok episztemológiai belátásai felől olvassa újra *A tragédia születéséből* kiszűrhető elmélkedéseket a gesztusnyelv és a hangzó nyelv kapcsolatáról (segítségképpen mindkét esetben szemléletes ábrákat kapunk, melyeken nyomon követhetők az egyes fázisok). *A nem-morálisan...* értelmezését továbbá egy olyan filológiai kontextusban végzi el, mely egyszerre jár utána Nietzsche lehetséges forrásainak a szöveg kapcsán, s az arra vélhetőleg legnagyobb hatással bíró Gustav Gerber-mű által felvázolt nyelvemléettel összehasonlítva a töredéken belüli átvételek viszonyait vizsgálva reflektál magának a szövegnek az eldönt(het)etlen státuszára a két végpont, vagyis a magánfelhasználású vázlat vagy kommentár és a kiáltvány között. Ugyanakkor épp ez az ambiguitás biztosít lehetőséget arra, hogy a *Retorikának* hasonlóan sajátos helyzetére kitérve Bednatics bemutassa, a nyelv figurativitásának és episztemológiai horizontjának interakciója hogyan nyit meg olvasatában egy olyan metakritikai dimenziót, mely nem pusztán a retorikának a nietzschei gondolkodásban betöltött szerepét próbálja tisztázni, de magának a filológiának a fogalmát képes pozícionálni Nietzschénél, miközben szem előtt tartja a töredék és az előadásvázlat sajátos filológiai státuszát.

Az ezt követő tanulmány lényegében ugyanezt a szempontot viszi tovább filozófia és filológia egymást kölcsönösen legitimáló konstellációiról értekezve, illetve utóbbi pozitivitásának századvégi kérdését összekapcsolva Nietzschének a filológiához mint módszerhez és mint beállítódáshoz való eltérő attitűdjének vizsgálatával. Az izgalmas megfigyeléseket tartalmazó tanulmány azonban túl hirtelen ér véget, persze kifutása értelmet nyer a kötetben belül, mindesetre jó lett volna olvasni Bednatics további találó példáit filozófia és filológia egymásba fonódásáról az életműben, esetleg továbbszólni a könyvkultúra egyeduralmához kapcsolódó gondolatmenetet, vagy az eretnekké vált bázeli klasszika-filológus helyzetét párhuzamba állítani a korai Heidegger – elsősorban az 1924-es Arisztotelész-szemináriumából kiolvasható – filológiával kapcsolatos gondolataival. S ha már egy autori-

tás szóba került, említettem, hogy a szerző nagyon is tisztában van azzal, hogy olvasataival saját Nietzschéjét (is) megteremti, éppen ezért következetes, hogy bár mind Derrida, mind pedig Heidegger kapcsolódó szövegeire találunk utalásokat, nem tekinti azokat olyan megfellebbezhetetlen hivatkozási pontoknak, hogy az túlzott korlátoló érvénnyel rendelkezék interpretációi felett, ezzel akadályozva azok sajátosságát. Ez különösen szerencsés választás akkor, amikor az egység harmadik tanulmányában Paul de Man Nietzsche-képét vizsgálja, mivel így saját célkitűzéseinek megfelelően és a kötet kompozíciójához illeszkedve egyszerre tudja felmutatni, hogyan tárja fel és építi be elméletébe a nyelv figurativitásának performatív dimenzióját a belga származású irodalmár a német gondolkodónál, és ehhez kapcsolódva miért válnak fontossá a tételezés aktusának a tudásra vonatkozó aspektusai a kései de Man munkásságának a hazai olvasatokban talán kevésbé érvényesített, markánsabb filozófiai orientáltságával összefüggésben. Filozófia és filológia nietzschei feszültségét így viszi át filozófia és retorika szükségszerű dekonstrukciós interakciójára, ahol megmutatja, hogy a de man-i szöveggép iteratív működésmódja az alakzatok szüntelen lebontása révén hogyan képes a nietzscheihez hasonló negáció működésbe léptetésére, mely nem pusztán a reprezentáción és referencián alapuló olvasási paradigma felfüggesztődéséhez vezet, de a metafizikai oppozíciók érvénytelenítésében is felmutatja a maga pertinenciáját. Az eddigiekből is kiténik, hogy bár a szerző alapvetően kultúratudományi perspektívából faggatja a Nietzsche-textusokat, a legkevésbé sem a bölcséleti kérdésekbe történő irodalmári belekontárkodásként adódik a vállalkozás. A filozófiai olvasási praxis szigorú kérdezésmódját érvényesíti, így pedig nem kizárólag kultúra- vagy irodalomelméleti kérdésekre talál válaszokat értelmezései során.

A századvégi kultúraolvasatok címet viselő blokk az irodalmi esemény eltérő aspektusait igyekszik megvilágítani, legfőképpen azon apóriát szem előtt tartva, hogy a századforduló esztétizmusának bezárkózása az átalakuló mediális keret és a nyilvánosság szerkezetváltozásai közepette hogyan értelmezhető újra, egyszerre megőrizve a szövegek hermetizmusát, és kibékítve azt az olvasóközönség befogadói horizontjának alakulásával, elsősorban a pillanatnyiság és az időbeli (re)konstrukció temporális feszültségének feloldhatóságára rámutatva. Kitérve a magyarországi viszonyokra, a pozitívizmust nem produkcióesztétikai hangsúlyai felől vizsgálja, mint inkább az esztétizmus reaktív megjelenésével annak statikus időtapasztalata felülírásának mikéntje érdekli egy olyan szituációban, ahol a tudományos diskurzus nemcsak utat nyitott az őt ellenpontoszó irányzatoknak, de kölcsönösen feltételezni is kezdték egymást. Az ilyen viszonyok között született Czóbel István-i kultúrtörténet megfelelő anyagot szolgáltat a szerzőnek arra, hogy bemutassa a századforduló által alkalmazott fogalompárok (progresszió–regresszió, produktivitas–sterilitás) érvényesíthetőségét, s egyben a vizsgált mű (gyér) recepciója segítségével eseményjellegének struktúráját. A kultúrtörténeti dimenzió Huysmans *A kü-löncében* is játékba kerül, azonban Bednancs nem elsősorban ezért választotta ezt a szaglást tematizáló regényt. Vállalkozásának tétje inkább abban keresendő, hogy egy kevésbé frekvenciált érzékszerv révén mutatja be, a percepcióhoz kapcsolódó tapasztalati horizont hogyan írja felül a szenzuális megelőzöttség naturalista ideálját, valamint milyen módon teheti mindeközben hozzáférhetővé a természetes és

mesterséges viszonyának szélesebb spektrumát. A kötetzáró tanulmány szintén egy bináris oppozíciót, a hegeli esztétika tartalom és forma fogalmait körüljárva bölcselet és poézis relációinak műfajelméleti vonatkozásait taglalva elsősorban a magyar romantika szövegeiből válogatja példáit. Mindez azonban csak megalapozásként szolgál Bednics egy már korábbi kísérletének folytatásához, a *Reggel és este* című Inczédi-vers és az *Eszmélet* összehasonlító elemzéséhez, oly módon, hogy a századvég gondolati költészetének terméke felsorakoztatja mindazon témákat, melyek *A kétséges faggatás*ban eladdig terítékre kerültek. Így a nyelvi tételezés és létesítés, a percepciót alakító tapasztalat (itt most elsősorban a látás lehetségessé válása és a költemény hangzóssága) és a filozófiai nyelv retoricitása révén olyan párbeszédbe kezd a klasszikus modern vers a későmodernnel, hogy annak nem előzményeként vagy egyszerűen „gondolati” intertextuális kapcsolataként lép többé fel. Az összehasonlító olvasatnak ez a horizontja, vagyis a két vers közötti kapcsolatra történő reflexió rámutat az induló modernség megváltozott temporális konstrukcióira, ezzel magára a „korszak” vagy „történetiség” fogalmak konnotációs mezőjébe tartozó elemek újrendeződésére, melybe éppúgy beletartozik a *korszakosság*, mint a *folytonosság*. Innen olvasva *A kétséges faggatás*át, valójában ehhez szolgálhatnak adalékul a Nietzsche kapcsán vizsgált filológia történeti-episztemológiai helyi értékének alakulását, a visszhang nélkül maradt esemény történéseinek feltételeit, és az ismételhetőség de Man által magában a nyelv inherens viszonyaiban feltárt mechanizmusait tárgyaló tanulmányok.

A kötet viszonylagos rövidege ellenére nagyon is igényt tart az olvasó szakadatlan koncentrációjára, feszes gondolatvezetése mindazonáltal jól követhető, még ha néha túl sűrűnek hat, de a legkevésbé sem kifejtetlen megfigyeléseket tartalmazó mondatokba botlunk is. Helyzetünket tovább nehezíti a lektorálás során kiszűretlenül maradt, szokatlanul nagyszámú elütés és egyeztetési pontatlanság, amelyek gyakran az egyes tanulmányok gerincét adó megállapításoknál tűnnek fel, s bár szerencsére nem vezetnek kétértelműséghez, rendkívül zavaróan hatnak a megértésre tett erőfeszítésük közben. Legfőképpen a Nietzsche-tanulmányokban található hivatkozások olyan szakirodalmi szövegekre, melyek eltérő hagyomány- és korszakbeli korpuszok rendkívül alapos kutatásáról tanúskodnak, s akár még a témában otthonosan mozgó olvasók számára is újdonságként hatnak. Ugyanakkor az ilyen kevésbé ismert, de adekvát adalékok nyújtotta új megvilágítás mellett néha hiányérzetet is szülhet, hogy például egy alapvetően a szaglásról szóló, századfordulós regénynél a szerző felvázolja a naturalizmustól való eltávolodás okait, de Condillac ismert művére még csak implicit utalást sem tesz, melynek hagyományába a szöveg akkor is illeszkedik, ha paradigmaváltó jellegét Bednics elsősorban a pozitívizmus tiszta fiziológiai érzékelésétől történő elszakadásában és a szenualitás imaginatív dimenzióval történő gazdagításában látja. A Nietzsche-interpretációk esetében persze a már említett előzetes körülhatárolás miatt, ha megfogalmazni nem nehéz is, de egy esetleges hiányzó aspektus relevanciáját felmutatni mindenképp problémás. Így talán csak annyit lehetne megjegyezni, hogy *A tragédia születése* kapcsán tárgyalt gesztusnyelv esetében azért lehetett volna néhány olyan gondolkodóra utalni, akik mostanában meghatározzák az erről szóló diskurzust (pl. Vilém Flusser, Brian Rotman vagy André Leroi-Gourhan), vagy

olyan, Nietzsche-hez hasonló, de későbbi „eretnekekre”, akik az antikvitásban vizsgálódva kultúr- és tudománytörténeti szempontokat érvényesítenek (Tobias Dantzig, Barry B. Powell, Eric A. Havelock), hogy ezzel még karakteresebben lehessen bemutatni a nietzschei szemlélet sajátosságát a kérdésben.

Mindenesetre a hazai irodalomtudomány számára hasznos belátásokat kínáló kötet olyan horizontot hoz létre a modernséghez történő hozzáférés törekvései számára, mely kontinuitás–diszkontinuitás konstellációiban nem a folytathatóság vagy folytathatatlanág, mint inkább a soha nem ugyanúgy ismétlődő és visszatérő köré szervezi szövegolvasatait. A Nietzsche-interpretációk egészen biztosan hasznos jegyzetként is szolgálhatnak majd az egyetemi tanulmányokban. A szerző Czóbel grandiózus vállalkozásának bemutatásával a magyar kultúratudománynak talán olyan kevésbé ismert művére irányította a figyelmet, mely tágabb kontextusban szemlélve remek demonstrálása annak, ahogy az unikálisnak a hagyományba ágyazhatósága végrehajtható. *A kétséges faggatása* az irodalomtudományban eddig is bevettnek számító témák vizsgálatához olyan új potenciális aspektusokat sorakoztat fel kérdezőmódjával, mely a modernség és legfőképpen az annak megalapozása iránt érdeklődők számára nem pusztán lehetséges poetológiai és bölcséleti ösvényeket talál, hanem az értelmezési keret elemeit újraszituálva további párbeszédnek lefolytatása számára nyitja meg az utat. (*Líceum*)

SMID RÓBERT

Főszerkesztő és felelős kiadó: ACZÉL GÉZA
Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége
Tipográfia: Kass János

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége. Nyomás: PIREHAB Nonprofit Kft. Nyomdaüzeme,
Debrecen

Felelős vezető: Becker György vezérigazgató
Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. Telefon és fax: (52) 412-626 — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900). További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 7200 Ft, félévi 3600 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.